

43215

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DEMOKRAT PARTİ'NİN KURULUŞU VE 1946 SEÇİMLERİ

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ
YÜKSEK LİSANS BİTİRME TEZİ

CEMİL KILIÇ

Tez Danışmanı: Prof.Dr. Esat ÇAM

İSTANBUL - 1995

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANİSTON MERKEZİ

DEMOKRAT PARTİ'NİN KURULUŞU VE 1946 SEÇİMLERİ

Sayfa No

GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	
A. ÇOK PARTİLİ SİSTEME GEÇİŞİ HAZIRLAYAN DIŞ ETKENLER.....	4
B. DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDE YAPISAL DEĞİŞMELER..	10
C. DEMOKRATİK OLUŞUM VE DÖNÜŞÜMLER.....	18
II. BÖLÜM	
A. MUHALEFETİN BELİRGİNLEŞMESİ.....	25
1. Toprak Kanununa Karşı Muhalefet	28
2. Dörtlü Takrir.....	32
B. DEMOKRAT PARTİ'NİN KURULUŞU.....	40
C. DEMOKRAT PARTİ'NİN SAVUNDUĞU TEMEL POLİTİKALAR.....	47
III. BÖLÜM	
A. 1946 SEÇİMLERİ.....	57
1. Seçim Kampanyası.....	64
2. Seçimlerin Sonuçları.....	72
3. Kalıcı Muhalefetin Oluşması	76
SONUÇ	89
METİN İÇİNDE GEÇEN KISALTMALAR	92
BİBLİYOGRAFYA	92

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın konusu Türkiye’de demokrasiye geçiştir. Demokrasiye geçişi, Demokrat Parti’nin kuruluşu ve 1946 seçimleri simgelediği için çalışmanın adını Demokrat Parti’nin kuruluşu ve 1946 seçimleri olarak belirledim. Demokrat Parti’nin kuruluşunun ve çok partili siyasal dönemin yolunu açan 1946 seçimlerinin iyi incelenmesi, Türkiye’nin hem bu günkü, hem gelecekteki iç siyasetinin ve hem de genel değişme izlerinin anlaşılmasına olanak sağlar. Tezi, bu amaçla hazırladım.

Çalışmada Demokrat Parti’nin kurulmasına etki eden başlıca etkenler irdelenmiş, 1946 seçimlerinin yapılışı öncesi ve sonrası koşulları incelenmiştir. Demokrat Parti’nin kuruluşunda belirleyici olan dış etkenler ele alınmış, dış nedenlerle ilgili olarak iç politikadaki değişmeler açıklanmaya çalışılmıştır. D.P.’nin kuruluşundan kısa bir süre sonra gündeme gelen 21 Temmuz 1946 milletvekilleri seçimi çeşitli yönleriyle araştırılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı’nın demokratik cephenin zaferiyle sonuçlanması Demokrat Parti’nin kuruluşu için olumlu bir sonuç doğurmuştur. Türkiye, fiilen bu savaşa katılmasa da bu savaşın olumsuzluklarından geniş ölçüde etkilenmiştir. Savaş kaynaklı sorunlar iktidara karşı bir muhalefetin oluşmasına yol açmıştır. Bir yandan da İktidar Partisi demokratik açılımları başlatan bazı liberal kararlar almıştır. C.H.P. içinde oluşan açık muhalefet partiden tasfiye edilmiş, partiden uzaklaştırılan milletvekilleri 7 Ocak 1946’da Demokrat Parti’yi kurmuşlardır. Celal Bayar, Refik Rolaktan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes tarafından kurulan D.P.’nin politik yaşamda yerini almasıyla ülkede iç politik mücadele de başlamıştır. Ardından, demokrasi tarihinde büyük tartışmalara yol açan 1946 seçimleri yapılmıştır. Seçimlerden sonra, içinde birden çok partinin yer aldığı bir Meclis yapısı ortaya çıkmıştır. Sürüp giden tartışmalar sonunda çok partili sistem büyük ölçüde yerleşmiş ve Türk siyasal tarihinde ilk kez 1950 seçimleri ile olmak üzere siyasal iktidar el değiştirmiştir.

Çalışmalarım sırasında beni teşvik eden ve yol gösteren hocam Prof.Dr.Esat ÇAM’a, kaynak bulma konusunda bana her türlü kolaylığı sağlayan İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi görevlilerinden Halil YAYLA’ya burada teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Bu çalışma ile Türkiye’de demokrasiye geçiş ve demokrasinin gelişimi konusuna bir katkıda bulunabildiysem kendimi mutlu sayacağım.

Gaziosmanpaşa, 8 Kasım 1995

Cemil KILIÇ

GİRİŞ

Siyasal partiler çağdaş siyasal sistemlerin temel yapı taşlarıdır. Toplumsal yaşamda çok etkin yere sahip olan siyasal partilerin kuruluşu ve gelişimi, demokrasilerin gelişimine koşut bir çizgi izlemiştir. Siyasal partilerin oluşmasında ülkelerin demokrasi düzeyi ve öznel koşulları¹ belirleyicidir.

Türkiye’de siyasal partilerin kuruluşu İkinci Meşrutiyete kadar uzanır². Demokrat Parti’nun kuruluşuna kadar ülkemizde 104 siyasal parti ve parti niteliğinde oluşum ortaya çıkmıştır³. Demokrat Parti, 7 Ocak 1946’da Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes tarafından kurulmuştur. Kuruluş özellikleri açısından Demokrat Parti’nin kuruluşu diğer partilerden farklı olmuştur. Bu farklılık, dönemin toplumsal yapısı ve düşüncesiyle, dünyada ikinci büyük savaştan sonra ortaya çıkan değişikliklere dayanır.

Türkiye’de Ulusal Kurtuluş Savaşı zaferle sonuçlandıktan sonra, Mustafa Kemal’in önderliğinde ulusal egemenliği esas alan Cumhuriyet yönetimi kurulmuştur. Yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin Ulusal Kurtuluş Savaşından sonraki görevi Cumhuriyet devrimlerini gerçekleştirmektir. Cumhuriyet Halk Partisi bu amaçla kurulmuştur⁴. Bu parti, 1923’ten 14 Mayıs 1950 seçimlerine kadar ülkeyi tek başına yönetmiştir.

¹ Şerif Mardin, Demokratik Memleketlerde Siyasal Partiler, Balkanoğlu Matbaacılık Ltd.Şti. Ankara, 1962, s.51.

² Tarık Zafer Tuna’ya, Türkiye’de Siyasi Partiler, 1859-1952, Doğan Kardeş Yayınları A.Ş.Bas. İstanbul, 1952, s.77.

³ Samet Ağaoğlu, Demokrat Parti’nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri - Bir Soru, İstanbul, 1972, s.9.

⁴ Bernard Lewis, Modern Türkiye’nin Doğuşu, Çev.Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu, Basımevi, Ankara, 1988, s.259.

Atatürk, Cumhuriyet rejiminin özelliklerini defalarca açıklamış, tek parti yönetiminin en sert bir şekilde yürütüldüğü zamanlarda bile Türkiye için zararlı bir sistem olduğunu belirtmiştir⁵. O nedenle tek parti döneminde yönetimin demokratikleşmesi ve çoğulcu siyasal sistemin oluşması için zaman zaman adımlar atılmıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Fırka bu amaçla kurulmuştur. Ancak izinle kurulan iki muhalefet partisi de çok partili sisteme geçiş konusunda beklenen sonucu sağlayamamıştır. Çok partili sisteme geçiş yönetimin arzuladığı bir hedef olarak⁶, İkinci Dünya Savaşı sonralarına kadar sürüp gitmiştir.

II.Dünya Savaşının sonunda ülkenin önünde iç ve dış koşulların belirlediği çok değişik bir yapı ortaya çıkmıştır⁷. Savaşın galipleri demokratik dünya ülkeleri olmuştur. Faşist cephe yenilmiş, Birleşmiş Milletler Cemiyeti'nin kuruluşu ile dünyada demokratik rejimlerin güç kazandığı yeni bir dönem başlamıştır.

Türkiye, büyük çabalar ve hünerli dış politika teknikleriyle savaş dışında kalabilmeyi başarmıştır. Ancak savaşın bütün olumsuzluklarından derin biçimde etkilenmiştir. Bu durum sosyal, ekonomik ve siyasal huzursuzluklara yol açmış, iktidara karşı kızgınlık ve hoşnutsuzluk duyan kitlelerin oluşumunu hazırlamıştır. Böylece ülkede iktidarın politiklardan rahatsızlık duyan, kendiliğinden gelişen bir muhalefet hareketi ortaya çıkmıştır. Siyasal iktidar da dünyadaki olayların akışı ve ülke içinde daha çok demokrasi bekleyen kesimlerin istekleri karşısında, siyasal sistemin

⁵ Kemal H.Karpat, Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller) İstanbul Mat., İstanbul, 1967, s.124.

⁶ Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, İsmet İnönü, İ.C., Remzi Kitabevi, 2.Baskı, İstanbul, 1968, s.432.

⁷ Taner Timur, Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş, İletişim Yayınları, Şefik Matbaası, Ayhan Matbaası, İstanbul, 1991, s.10.

çağdaşlaşması açısından bir dizi liberal kararlar almıştır. Demokrat Parti bu gelişmelerin ışığında kurulmuştur.

Demokrat Parti kurulduktan çok kısa bir süre sonra, demokrasinin temel ölçülerinden biri olan seçimler gündeme gelmiştir. Türkiye’de ilk kez tek dereceli usulle yapılan 21 Temmuz 1946 seçimleri, yapılışı öncesi ve sonrası büyük tartışmalara yol açmıştır. Demokrat Parti kuruluşundan itibaren seçim tartışmalarının içinde yer almıştır. Muhalefet politikalarının bir yanını seçim kanunları konusunda yaptığı çalışmalar oluşturur.

Demokrat Parti’nin kuruluşu ve 1946 seçimleri Türkiye’de yeni bir dönemin başlanıcısıdır⁸. Bu dönemle birlikte, ülkede devlet, toplum ve birey ölçeğinde köklü değişimler ortaya çıkmıştır. İktidar partisi, muhalefet karşısında kendini yenileme yolları aramış, yeni politikalar oluşturmuştur. Toplumun çeşitli kesimleri siyasetle daha yakından ilgilenmeye başlamış, toplumda yeni umut ve beklentiler doğmuştur. Bireylerin siyasete ilgileri artmış, siyasal katılım ile ilgili tutumları gelişmiştir. Bunlar Türk siyasal tarihinde bir dönüm noktasıdır.

⁸ Cem Eroğul, Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, İmge Kitabevi, 2.Baskı, Ankara, 1950, s.5.

I. BÖLÜM

A. ÇOK PARTİLİ SİSTEME GEÇİŞİ HAZIRLAYAN DIŞ ETKENLER

Avrupa güçler dengesinde ortaya çıkan gelişmelerin çizgisinde siyasal, ekonomik ve askeri çekişmelerin sonucu olarak başlayan İkinci Dünya Savaşı, Almanya ve Japonya'nın teslim olmasıyla sona ermiştir. İkinci Dünya Savaşı faşizmin yenilgisi, totaliter rejimlerin iflası, buna karşılık demokratik ülkelerin zaferi ile sonuçlanmıştır. Daha 1943'te Müttefik Devletlerin baskısı sonucu İtalya'da Mussolini iktidardan düşürülerek hapsedilmiş, yeni kurulan hükümet faşist partisini kaldırmıştır⁹.

7 Mayıs 1945'de Almanların kayıtsız şartsız savaştan çekilmeleri ve 2 Eylül 1945'te Japonların teslim olmaları ile dünyada yeni bir dönem başlamıştır. Bu yeni dönem, başını Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'nin çektiği, özgürlükçü ve demokratik bir devletler topluluğunun gerçekleşilmesinin hedeflendiği¹⁰ bir dönemdi. Savaşın sayısız yıkıntı ve sonsuz acılarla sona ermesinin ardından ortaya çıkan yeni dünya düzeni, kendi içinde bir takım çelişki ve çatışmaları da beraberinde getirmekteydi.

Savaşın başlangıç yıllarında, savaş sonrası döneme ilişkin olarak özgürlük ve demokrasi kavramlarının ön plana çıkarıldığı¹¹ Atlantik Demeci, savaş sonrası kurulması muhtemel olan dünya düzeninin ipuçlarını vermekteydi. 14 Ağustos 1941'de Başkan Roosevelt ve İngiliz Başbakanı Churchill arasında yapılan görüşme sonunda yayınlanan Atlantik Demeci, Birleşmiş Milletler Antlaşmasına dayanak oluşturmuştur¹². Atlantik Demeci ile başlayan

⁹ Rifat Uçarol, Siyasi Tarih, Filiz Kitabevi, 3.Baskı, İstanbul, 1985, s.485.

¹⁰ Çetin Yetkin, Türkiye'de Tek Parti Yönetimi, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1983, s.227.

¹¹ Rifat Uçarol, Agy., s.485.

¹² Fahir Armaoğlu, 20.yy. Siyasi Tarihi (1914-1980), Tisa Mat., Ankara, 1984, s.382.

özgürlük ve demokrasinin güç kazanması süreci, 10 Ocak 1942'de Birleşmiş Milletler Demecinin yayınlanmasına kadar uzanmıştır. 26 devletin ortaklaşa imzaladıkları Birleşmiş Milletler Demecine göre taraf ülkeler, İkinci Dünya Savaşında zafer kazanılincaya kadar işbirliği yapacaklarına dair söz vermişlerdir. Bu ülkeler Atlantik Demecinde yer alan ilkeleri de aynen kabul ediyorlardı. Birleşmiş Milletler Demeci, Birleşmiş Milletler Örgütü'nün ilk adımını oluşturmuştur¹³.

Avrupa'da savaşın başlaması ile uluslararası dengeler tümenden altüst olurken, bir yandan da savaş yılları içinde yeni bir düzen oluşmaya başlamıştı. Bu düzenin en belirgin özelliğini Mihver Devletlere karşı, yani totaliter devletlere karşı mutlak bir mücadele oluşturuyordu. Diğer taraftan, Mihver Devletlere karşı savaş veren Sovyetler Birliği, ABD ve İngiltere ama özellikle ABD ve Sovyetler Birliği kendi ülkelerini merkeze alan bir barış ve denge politikasının takipçisi olmuşlardır. Nitekim, 12-16 Mayıs 1943'te toplanan Washington Konferansı kararlarına göre savaş sonrası dönemde barışı koruma sorumluluğunun ABD, İngiltere, Sovyet Rusya ve Çin'e verilmesi öngörülmüştür¹⁴. Dünyanın diğer devletleri bu planın dışında tutulmuştur.

Savaşın sonu yaklaşırken dünyanın önünde yeni ufaklar belirmiştir. Müttefik Devletlerin ilk zafer ışıkları görünürken, bir yandan da Müttefik Devletler arasında çıkar çatışmaları ve paylaşım çekişmeleri kendini göstermeye başlamıştır¹⁵. Savaş sonrası dönem ile ilgili olarak ABD, Sovyetler Birliği ve İngiltere'nin ortaya koyduğu öneriler, bir çok noktada çıkar çatışmasını şu yüzüne çıkarmıştır. Böyle bir dönemde, 4-11 Şubat 1945

¹³ Fahir Armaoğlu, Agy., s.383

¹⁴ Rifat Uçarol, Agy., s.487.

¹⁵ Fahir Armaoğlu, Agy., s.399.

tarihinde Yalta Konferansı toplandı¹⁶. Konferans sonunda Uzakdoğu, Almanya, Tamirat Borçları, Polonya Sorunu, İran, Boğazlar, Kurtarılan Avrupa ve Birleşmiş Mileletler konularında¹⁷ kararlar alınmıştır.

Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kurulmasına ilişkin alınan kararlarda Sovyetler Birliği, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Örgütü'ne üyeliğine karşı çıkmıştır¹⁸. Yapılan tartışmalardan sonra; 1 Mart 1945'e kadar olan süre içinde ortak düşmana karşı savaş ilan etmiş olanların üyeliğe alınmasına karar verilmiştir. Bunun üzerine Türkiye 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ederek¹⁹, Birleşmiş Milletler Örgütü'ne girebilmenin zorunlu yasal koşulunu yerine getirmeye karar vermiştir. Türkiye, dünya ile birlikte hareket etmenin peşinde olduğunu gösteriyordu. Burada, Türkiye'nin dış politikası ve prensipleri açısından iki önemli durumun ortaya çıktığını görüyoruz. Birincisi Türkiye, uluslararası ilişkilerinde Sovyetler Birliği'nin kendisine karşı bir kez daha somut biçimde olumsuz tutum içine girdiğini gözlemlemiştir. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik olumsuz davranışları, savaş sonrası dönemde gittikçe daha da yoğunlaşmıştır²⁰. Diğeri, İkinci Dünya Savaşı sonuna doğru oluşmaya başlayan uluslararası ilişkilerinde Türkiye, dünyanın demokratik ülkelerinin yanında yer almayı tercih etmiştir. Bu durum Türkiye'nin demokrasiye geçmesinde önemli bir noktadır.

Dünyadaki demokratik rejimlerin geçerlilik kazanması açısından Yalta Konferansının önemli kararlarından biri de "Kurtarılan Avrupa Hakkındaki Demeç"tir. Söz konusu demeçle Nazi Almanyasının peyki olan memleketler

¹⁶ Rifat Uçarol, Agy., s.488.

¹⁷ Fahir Armaoğlu, Agy., s.400.

¹⁸ Rifat Uçarol, Agy., s.499.

¹⁹ Fahir Armaoğlu, Agy., s.401.

²⁰ Fahir Armaoğlu, Agy., s.429.

de demokratik rejimlerin oluşturulması öngörülmüştür²¹. Aynı yönde bir karar da Postdam Konferansı kararları arasından çıkmıştır. 17 Temmuz -12 Ağustos 1945 tarihleri arasında toplanan Potsdam Konferansında alınan kararlardan birisi: “ABD, İngiltere, Fransa ve Sovyet Rusya, Almanya’nın işgal ettikleri bölgelerinde demokratik rejimler kurmaya çalışacaklar²²” şeklindeki karardır. Bu karar, savaş sonunda demokratik dünyanın zaferinin yanında, demokratik yönetim biçimlerinin de zaferi oluyordu.

Savaş sonrasında A.B.D., Avrupa’da sürekli kalmayı, kendi kamuoyunun beklentileri açısından uygun bulmuyordu. Avrupa’da sürekli kalarak ulusal çıkarlarını koruma yerine Birleşmiş Milletler Örgütü’nün oluşturulmasını tercih etmekteydi. Bir uluslararası örgütün oluşturulmasına öncülük ederek, Avrupa devletlerinin kendi anlaşmazlık ve sorunlarını yerinde çözecek, dünya barışını etkili biçimde koruyabilecek, böylece Avrupa’daki ve dünyadaki gelişmeleri ve süreci denetleyebilecekti. A.B.D., tıpkı Wilson’ın I.Dünya Savaşı döneminde izlediği politika gibi, uluslararası bir örgütün kurulmasına büyük önem vermekteydi. Roosevelt bu yöndeki düşüncelerini, Yalta’da Sovyet lideri Stalin’e açmıştır²³.

İngiltere, Birleşmiş Milletler Örgütü’nün kurulmasına temelden karşı çıkmıyordu. Ancak bu oluşumun daha sonraya bırakılmasını, kendisi açısından öncelikle çözülmesi gereken sorunların olduğunu düşünüyordu. Bu dış politika İngiltere’yi savaş sonrası dönemde A.B.D. ve Sovyetler Birliği’nden sonra gelen, ikincil konumda bir devlet durumuna getirmiştir.

²¹ Fahir Armaoğlu, Agy., s.401.

²² Rifat Uçarol, Agy., s.489.

²³ Fahir Armaoğlu, Agy., s.399.

Sovyetler Birliği de Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kurulmasını istiyordu. Yalta Konferansında bu konudaki görüşlerini ortaya koymuş, örgütün kuruluşu ile ilgili öneriler getirmiştir²⁴.

Avurapa'daki savaşın bitiminde dünyada ikili bir yapı²⁵ ortaya çıkmıştır. Bir yandan Monroe Doktrini terkederek A.B.D., diğer yandan Birinci Dünya Savaşından beri çekingen dış politika takip eden Sovyetler Birliği, dünya politikasında hakim olmaya başlamışlardır. Burada Sovyetlerin durumu A.B.D.'den ayrı bir özellik taşıyordu. Sovyetler Birliği'ndeki rejim, proletarya ihtilalini ve sosyalizmi tüm dünyaya yaymayı esas aldığından, savaşın sonrasınasosyalist düzenin karşısında yer alan ülkelerle Sovyetler Birliği arasında bir mücadele dönemi başlamıştır. Mücadelenin bir tarafını A.B.D.'nin başında yer aldığı cephe oluşturuyordu. Yaşanan bu soğuk savaşın çalışmamız açısından önemli yanı şudur: Savaşın sonrasınasozgürlük ve demokrasi düzeni ile sosyalist düzen arasındaki çatışmanın, dünyada ve ülkemizde demokrasilerden yana yeni bir dönemin başlamasında etkileri olmuştur.

Her ne şekilde olursa olsun İkinci Dünya savaşının sonunda uluslararası kamuoyunda beliren özgürlükcü ve demokratik düzen tercihi, siyasal rejimler açısından yeni bir dönemi başlatmıştır. Avrupa savaşından önce, Avrupa'da söz sahibi olma eğilimi gösteren Totaliter Faşizm-Nazizm Cephesi²⁶ savaşın sonrasınayerini, yeryüzünde demokratik bir devletler topluluğunun gerçekleşmesi²⁷ anlayışına bırakmıştır. Birinci Dünya Savaşında olduğu gibi demokrasiler otokratik düşmanlarını yenmişler, dünyada ilerleme

²⁴ Fahir Armaoğlu, Agy., s.420.

²⁵ Fahir Armaoğlu, Agy., s.420.

²⁶ Şevket Süreyya Aydemir, Agy., s.96.

²⁷ Çetin Yetkin, Agy., s.227.

ve kalkınmanın²⁸ meşru yönetim biçimleri ile gerçekleştirilebileceği yargısı ortaya çıkmıştır.

Sayırsız yıkıntı ve sonsuz acılarla sona eren İkinci Dünya Savaşı sonunda kesin olarak ortaya çıkan sonuçlar şunlardır: Dünyada demokratik devletler, totaliter faşist rejimlere karşı güç kazanmıştır. Fakat Mihver Devletlere karşı savaşın bir tarafı olan Sovyetler Birliği'nin tek partili rejimi devam etmiştir. Faşizm yenilgiye uğramıştır. Dünyada oluşan yeni güçler dengesi içinde Birleşmiş Milletler Örgütü kurulmuş, yeryüzünde kalıcı barışın Birleşmiş Milletler Örgütü'nün önderliğinde sağlanabileceği düşüncesi işlenmeye başlamıştır. Üçüncü dünya ülkeleri hızla uyanmaya başlamış, bağımsızlıklarını elde etmişlerdir. Dünyada blokların oluştuğu, soğuk savaşın başladığı, geri kalmış ülkelerin başkaldırdığı²⁹ bu yeni dönemde Sovyetler Birliği ve Batılı ülkeler arasında etkin mücadele sürecine girilmiştir.

²⁸ Bernard Lewis, Agy., s.301.

²⁹ Cem Eroğlu, Agy., s.2.

B. DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDE YAPISAL DEĞİŞMELER

Türkiye’de demokratikleşme ve partileşme sürecinin işlerlik kazanması II.Dünya Savaşı ile yakından ilgilidir. Türkiye, ordusunun dışındaki kurumlarıyla savaşa karşı hazırlığın uzağında kalmış, savaş ekonomisi ve sorunları üzerinde bir çalışma gerçekleştirememiştir³⁰. Ancak İkinci Dünya Savaşına girmemekle beraber savaşın olumsuzluklarından derin biçimde etkilenmiştir. 1945 Bütçe görüşmeleri sırasında ülkenin sosyo-ekonomik durumunu eleştiren muhaliflere cevap veren Başvekil Şükrü Saraçoğlu, İstiklâl Savaşından sonra yapılan kalkınma çalışmalarını anlattıktan sonra, İkinci Dünya Savaşı yılları için şunları söylemiştir: “...Savaştan bugüne kadar olan duruma gelince; gerçekten yürüyüşümüz aynı hızla devam etmedi, edemedi, zaten de edemezdi. Çünkü vatan ufuklarının her yanında savaş tehlikesi ayaklanır ayaklanmaz, bütün varlığımızı bir tek şeye adadık: Kuvvetli bir orduyu ayakta tuttuk... bütün bu darlıklara rağmen zaman zaman bir milyona yaklaşan bir orduyu ayakta tutmak zorunluluğunu duyduk ve onlara modern silahlar teslim etmek zorunluluğu ile karşı karşıya kaldık³¹. Savaşa girecekmiş gibi büyük bir ordu besleyen Türkiye, ülke içinde savaş koşullarından kaynaklanan nedenlerle baskıcı bir tek parti düzeni oluşturmuştur. Savaş kargaşalığının sonucu olarak: “vesikalı, sıkı yönetimli ve milli şefli³²” bir yönetim kurulmuştur. Yönetimin tek yanlı devletçilik politikaları yüzünden³³ halk ezilmiş, karaborsacılık ortaya çıkmış, bunlardan yararlanan, spekülatif kazançlarla beslenen yeni bir zenginler zümresi oluşmuştur.

³⁰ Şevket Süreyya Aydemir, Agy., s.72.

³¹ Mahmut Goloğlu, Milli Şef Dönemi, (1939-1945) Kaynak Yayınları, İstanbul, 1974, s.350-351.

³² Cem Eroğul, Agy., s.3.

³³ Kemal H.Kaprat, Agy., s.80.

İkinci Dünya Savaşı Türkiye’de devletçi girişimleri kamçılayıcı bir etki yapmıştır. Daha savaşın başlangıcında piyasadaki ithal malların kıtlaşması fiyatların yükselmesine yol açmıştır. Ordunun ihtiyaçları, piyasadaki mallara olan talebi daha da artırmıştır. Ekonomik gelişmeler devleti, gerekli önlemleri almaya yöneltmiştir. Ne var ki ekonomik dengeler çığrından çıkmış, mallara olan aşırı talep karaborsacılık ve haksız kazanç zeminini oluşturmuştur³⁴. Savaş yılları boyunca uygulanan devletçilik ağırlıklı iktisat politikaları her bakımdan toplumsal dengeyi sarsıcı etkiler yapmıştır. Bir yandan tek yanlı devletçiliğe dayanan, aynı zamanda baskıcı ve kontrolcü uygulamaları içinde taşıyan, diğer yandan eflasyonist girişmelerle³⁵ birlikte götürülmeye çalışılan iktisat politikaları istenilen sonucu vermemiştir. Savaş yıllarında enflasyonist politikaların doğal sonucu olarak gerçekleşen fiyat artışları baskı ve zabıta yöntemleriyle uygulanmak istenmiştir. 18 Ocak 1940 tarih ve 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu³⁶ müdahaleci, devletçi iktisat politikalarının ışığında hazırlanmıştır.

Savaş nedeni ile hayat düzeyinin kalitesini sınırlamak, ordunun ve halkın durmadan artan zorunlu mal gereksinimini karşılayabilmek ve savaşın memleket ekonomisine vurduğu ağır darbeyi ortadan kaldırmak düşüncesiyle çıkarılan Milli Korunma Kanunu, savaş koşulları içinde uygulanmıştır. Kanun, zorlayıcı hükümlerle halka ve işletmelere çalışma yükümlülüğü getiriyordu. Çalışma koşullarının düzenlenmesi açısından uygulayıcıya geniş yetkiler tanımıştır. Örneğin, maden ocaklarına yakın yerlerde oturanlar her yıl belli bir süre madenlerde çalışmak zorundaydı. Sanayi tesisleri ve madenlere üretim kapasitesinin düşmemesi ve üretimin devamı için işçi ve ehliyetli

³⁴ Kemal H.Karpat, Agy., s.83.

³⁵ Taner Timur, Agy., s.18.

³⁶ Not: Milli Korunma Kanunu ile ilgili geniş bilgi için, bakınız “Milli Korunma Kanunu”, C.H.P. Basımevi, Aydın, 1940.

personel bulma ve çalıştırma kaydı getiriliyordu. Diğer yandan işçilerin ve teknik personelin makul bir neden olmadan işyerlerini terkedemeyeceği hükmü yasaya eklenmiştir.

Savaşın başlangıcında Milli Korunma Kanununa dayalı olarak fiyatlar kontrol edildiği halde ticari hayat enflasyonun da etkisiyle körüklenmiştir³⁷. Buğdayın kıtlaşması üzerine Toprak Mahsülleri Ofisi, Milli Korunma Kanunu uyarınca buğday fiyatlarını piyasa şartlarından daha düşük tesbit ederek, hayat pahalılığına karşı önlem³⁸ alınması yoluna gitmiştir. Ancak bunun mali yükü köylüleri ezmiş, kırsal kesimde C.H.P.'ne karşı bir hoşnutsuzluk belirlemiştir.

Hammadde ve mamul madde fiyatlarının tesbiti piyasa koşullarına uymadığı için piyasada, ekonomik dengeler açısından tam bir karışıklık baş göstermiştir. Bu durum karşısında ekonomik açıdan bir hayli bocalayan devlet bazı malların üretim ve tüketimini sınırlamıştır. Örneğin ekmek karneye bağlanmıştır. Milli Şef İsmet İnönü'nün önderliğinde çok hassas dengeleri gözeterek savaş dışında kalmayı amaçlayan Türkiye savaşın içteki etkilerinden kurtulamamıştır. Dönemin sosyo-ekonomik durumunu çarpıcı biçimde açıklaması açısından şu ibareler ilginçtir: "Evlerde ekmek kavgaları; kimi daha az yedi, kimi daha çok yedi"³⁹. "Bu sözler, Türkiye'nin Avrupa'da süren savaştan hangi düzeyde ve ölçüde etkilendiğini göstermektedir.

İstikrarlı bir ekonomi politikanın olmaması karaborsacılık, vurgunculuk ve sosyal eşitsizliği daha da kamçılarken⁴⁰, savaşın getirdiği olağandışı koşulları kendi yararlarına kullanmayı bilen bir "savaş zenginleri"

³⁷ Taner Timur, Agy., s.21.

³⁸ Kemal H.Karpat, Agy., s.95.

³⁹ Metin Toker, Tek Partiden Çok Partiye, Milliyet Yayınlar, Baha Matbaası, İstanbul, 1970, s.24.

⁴⁰ Metin Toker, Agy., s.28.

sınıfı ortaya çıkmıştır. Kırsal kesimde ve şehirlerde ekonomik dengesizlikler ve plansız müdahaleler sonucu bir takım kesimler haksız kazanç elde etmişlerdir. Devletin, bazı maddeler için büyük bir tüketim isteği yaratması sonucu kırsal kesimde bağımsız üreticiler gelirlerini artırırken, kentlerde de hammadde-lerini devlet işletmelerinden ucuza sağlayan özel işletme sahipleri, ülkenin içinde bulunduğu zor koşullardan yararlanarak⁴¹ büyük kârlar elde etmişlerdir.

Avrupa'da başlayıp gelişen savaş, iktisadi hayatı alt üst etmiş, Türkiye'de hızla bir çok malın piyasadan çekilmesine, fiyatların alabildiğine yükselmesine neden olmuştur⁴². 1938'de 100 olan genel fiyat endeksi, 1939'da 101, 1944'de ise 459'kadar⁴³ yükselmiştir. 1939'dan başlayarak sürekli bir fiyat tırmanışı kendini göstermiştir. Söz konusu koşullar ekonomik dengelerin yıkılmasına yol açtığı gibi sosyal dengeleri de yok etmiştir. Memurlar ve orta sınıf halk, topraksız ya da az topraklı köylüler büyük ekonomik ve sosyal kayıplara uğramışlardır. Milli Şef İsmet İnönü de 1 Kasım 1939'da T.B.M.M.'ni açış konuşmasında; ülkenin, savaşın genel zorluklarından etkilenmesinin kaçınılmaz olacağını vurgulamıştır⁴⁴. Ne varki savaş koşullarından kaynaklanan zorluklarının yanında bir de sosyal bozulma ortaya çıkmıştır. Sayılarının epeyce kabarık olduğu anlaşılan bir memur grubu ticaret çevreleriyle işbirliğine giderek, İthalat Birlikleri ve Ticaret Ofisleri kapsamındaki görevleri ekseninde "savaş zenginleri" sınıfına girmeyi başarmışlardır⁴⁵. Diğer yandan işadamı Vehbi Koç, "Hayat Hikayem" adlı eserinde 1939'dan 1946'ya kadar geçen döneme ilişkin olarak; kuruluş ölçe-

⁴¹ Çetin Yetkin, Agy., s.191.

⁴² Çetin Yetkin, Agy., s.183.

⁴³ Taner Timur, Agy., s.19.

⁴⁴ Çetin Yetkin, Agy., s.185.

⁴⁵ Taner Timur, Agy., s.22.

ğinde ahlakların bozulduğunu, duydukları, duymadıkları birçok olayların geçtiğini ve müşterileri karşısında lekelenme durumunda kaldıklarını⁴⁶ açıkça belirtmekten çekinmemiştir.

Ülkeyi karşı karşıya bulunduğu ekonomik ve sosyal açmazdan kurtarma düşüncesiyle yürürlüğe konan Milli Korunma Kanunu istenilen sonucu vermemiştir. Bu yasa uyarınca hazırlanan kararnameler ve haksız biçimde elde edilen kazançları, olağanüstü vergilerle hazineye aktarma girişimlerinden de beklenen sonuç elde edilememiştir⁴⁷.

Savaş yıllarında, T.B.M.M.'nin 11 Kasım 1942 tarihli oturumunda kabul edilen Varlık Vergisi, toplumsal ve siyasal yaşamımızda derin izler bırakmıştır. Kazanç ve gelir sahiplerinin ekonomik koşulların uygunsuzluğundan ve bu uygunsuzlukları kullanarak elde ettikleri kazançları orantılı derecede⁴⁸ vergilendirmeyi amaçlayan Varlık Vergisi, ekonomik ve sosyal açıdan da sarsıcı sonuçlarla yol açmıştır. Varlık Vergisinin uygulamaya konulduğu günlerde savaş kaynaklı sıkıntı ve darlıklardan yararlanan kişi ve çevrelerin vurgunculuğu, elde ettikleri haksız kazançlar, ortaya çıkan karaborsacılık had safhaya ulaşmıştı. 1 Kasım 1942'de T.B.M.M. yeni toplantı döneminde bunu vurguluyan Milli Şef İsmet İnönü: "Bulanık zamanı bir daha ele geçmez fırsat sayan eski batakcı, çiftlik ağası ve elinden gelse solduğumuz havayı ticaret malı yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar... milletin hayatına küstah bir surette kundak koymağa çalışmaktadır... Bu insanların vatana karşı aşikar olan zararlarını giderme yolu elbette vardır. Ticaretin iktisadi faaliyetlerin serbestliğini bahane ederek milleti soymak

⁴⁶ Taner Timur, Agy., s.115.

⁴⁷ Taner Timur, Agy., s.20.

⁴⁸ Not: Varlık Vergisi ile ilgili geniş bilgi için bakınız: Faik ÖKTE, Varlık Vergisi Faciası, Nebioğlu Yayınları, İstanbul.

hakkını hiç kimseye, hiç bir zümreye tanımamalıyız⁴⁹.” biçimindeki açıklamasıyla siyasal iktidarın konu hakkındaki görüşlerini belirtmiştir.

Beyan olunan matrahı onbeş gün gibi kısa bir sürede ödeme emri getiren Varlık Vergisi Kanunu, vergi yükümlülerini; müslüman, gayrimüslim, dönmeler, ecnebler olarak gruplara ayırıyordu. Her gurubun ödeyeceği vergi miktarı ayrı ayrı saptanıyordu. Varlık Vergisinin, zorunlu çalıştırma ve sürgüne gönderme gibi çok ağır yaptırımları vardı. Uygulamada en ağır vergilerin ecnebler ve gayrimüslümlere beyan olunduğu ve müslümanların gayet hafif biçimde vergilendirildiği⁵⁰ biçimindeki tartışmalar yıllar boyu sürmüştür.

Ancak Varlık Vergisinden umulan sonuç çıkmamıştır⁵¹. Yasa, ekonomik amaçlarına ulaşmakta başarısızlığa uğramış ve fiyat politikasında öngörülen hedefler tutturulamamıştır⁵². Dar gelirli kesimler daha da zor duruma⁵³ düşmüşlerdir. Varlık Vergisinin olumsuz yönde uluslararası yansımaları olmuştur. Yasanın sonraki aşamalarındaki uygulamasına “Müttefik Devletler” karşı çıkmışlar, vergi uygulamasının ırkçı nitelikler taşıdığına ilişkin eleştiriler getirmişlerdir⁵⁴. Yasa, yoğun iç ve dış eleştiriler üzerine 15 Mart 1944 ’te kaldırılmıştır⁵⁵. Fakat Varlık vergisinin kaldırılması hükümete karşı duyulan kızgınlığı giderememiş, iktidara karşı siyasi bir güvensizlik ortaya çıkarmıştır. Yerli ve azınlık işadamları hükümette,

⁴⁹ Çetin Yetkin, Agy., s.206.

⁵⁰ Bernard Lewis, Agy., s.300.

⁵¹ Taner Timur, Agy., s.20.

⁵² Bernard Lewis, Agy., s.300.

⁵³ Kemal H.Karpat, Agy., s.106.

⁵⁴ Çetin Yetkin, Agy., s.212-213.

⁵⁵ Vatan, 16 Marat 1944.

sermayeye düşman grupların bulunduğu şeklinde düşüncelere kapılmışlar ve yeni bir hükümetin işbaşına gelmesini beklemeye başlamışlardır⁵⁶.

İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'yi derinden etkilemesi boşuna değildi. Savaşın kendine özgü getirdiği ekonomik güçlüklerin yanında, uluslararası baskı da söz konusuydu. Türkiye, savaşa çekilmek için büyük baskılarla karşı karşıyaydı. Müttefik Devletler, yani Almanya ve yandaşlarına karşı savaşan ülkeler, Türkiye'nin de savaşa katılması ve Türkiye üzerinden bir cephe açılması yönünde büyük çaba harcamışlardır. Öyleki, İkinci Dünya Savaşı içinde yapılan hemen hemen her kongrede; Türkiye'nin savaşa katılması konusu ele alınmıştır⁵⁷.

Türkiye, savaş dışında kalma politikasını başarıyla uygulamış, kentine savaşa katılması yönünde yapılan ısrarlı baskıları, yeteri kadar savaş malzemesi verilmediğini⁵⁸ öne sürerek reddetmiştir.

Türkiye'de çok partili düzene geçişte, bu bölümde ele alınması gereken bir boyut da; savaş yılları ve sonrasındaki Sovyet istekleridir. Türkiye'nin liberal kararlar alarak siyasal rejimini çağdaşlaştırmasında; Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik politikalarının da payı vardır. Sovyetler Birliği savaş yılları ve sonrası dönemde Türkiye üzerinde bazı haklar⁵⁹ iddia etmiştir. Sovyetlerin güven vermeyen tutumu Türkiye ile olan ilişkilerini sarsmıştır. Sovyet istekleri Türk kamuoyunda yoğun tepkilere neden olmuş, Türkiye'yi zaman içinde başka arayışlara yöneltmiştir. Böylece Türkiye'de Sovyetler Birliği'ne karşı her alanda gelişen bir tepki dönemi başlamıştır. Elbette, bu tepkiler tek parti yönetiminin bulunduğu Sovyetler Birliği rejiminin

⁵⁶ Fahir Armaoğlu, Agy., s.107.

⁵⁷ Fahir Armaoğlu, Agy., s.385.

⁵⁸ Fahir Armaoğlu, Agy., s.413.

⁵⁹ Fahir Armaoğlu, Agy., s.426-427.

karşısında çok partili demokratik rejimlerin geçerliliği anlayışının gelişmesini hazırlamıştır. Dolayısıyla Demokrat Parti'nin kuruluşunda bir etken olarak bu dış unsuru da değerlendirebiliriz.

Savaş sonuna gelindiğinde yoksul halk kitleleri ve geniş bir aydın kesim C.H.P.'ye karşı kesin bir hoşnutsuzluk besliyordu. Varlık Vergisi ile bunalan ve gözü korkan ekonomik durumu güçlü sınıflar da C.H.P.'ye karşı olumsuz tutum içine girmişlerdir⁶⁰. Savaş boyunca uygulanan başarısız politikaların sonucu olarak C.H.P. hakkında düşüncüdüğü bir izlenim ortaya çıkmıştır. "Harp zengini", "yoksulluk" sözcükleri anılınca akla gelen ilk şey C.H.P. olmuştur⁶¹. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonunda geldiği nokta; çok partili yaşama geçiş için elverişli bir zemin oluşturmuştur. Savaştan ekonomik, sosyal ve toplumsal alanlarda derin biçimde etkilenen Türkiye'de muhalefet oluşumları yavaş yavaş belirmeye başlamıştır. Öte yandan iktidarın aldığı kararlarla liberalleşme süreci hızlanmıştır. Dünyadaki gelişmeler de demokratik rejimlerin büyük bir itibar sağlamaları biçiminde gerçekleşmiştir. Birleşmiş Milletler Antlaşmasının çok partili özgürlükcü rejim temelinde imzalanması, Türkiye'nin iç politika düzenini buna uydurmasını gerektirmiştir⁶². Demokrat Parti'nin kuruluşunun, dolayısıyla çok partili yaşama geçişin nedenlerinden birisi; İkinci Dünya Savaşının Türkiye'yi etkilemesi ve Türkiye'nin savaş sonunda geldiği noktadır. Savaş sonunda, ülkede bir muhalefet hareketinin yeşermesi için çok neden ortaya çıkmıştır.

⁶⁰ Taner Timur, Agy., s.22.

⁶¹ Çetin Yetkin, Agy., s.182.

⁶² Mahmut Goloğlu, Agy., s.391.

C. DEMOKRATİK OLUŞUM VE DÖNÜŞÜMLER

Türkiye'nin tek parti rejiminden çok partili sisteme geçişini ekonomik siyasi ve sosyal iç gelişmelerle Cumhuriyetin temelinde var olan liberal fikirler hazırlamıştır. Demokrasiye geçişi, İkinci Dünya Savaşını demokrasi cephesinin kazanması, Birleşmiş Milletler Anayasa'sının imzalanması, demokratik rejimlerin dünyada etkinlik kazanması ve Türkiye'nin siyasal rejimini çağdaş yönde dönüştürmesi gibi etmenler hızlandırmıştır⁶³.

Cumhuriyet döneminde, tek parti yönetimi hiç bir zaman geçerliliği kabul gören bir yönetim biçimi olmamıştır. Tek parti yönetiminin en ağır koşullarda, yürütüldüğü dönemlerde bile Türkiye için uygun bir sistem olmadığı açıkça belirtilmiştir. Çok partili yaşam için sürekli bir açık kapı bırakılmış, bu yöndeki ısrarlı arayışlar bizzat Atatürk'ün önderliğinde sürdürülmüştür. Sağlığı elverseydi, belki de İkinci Dünya savaşından önce bile düşünüldüğü sistemi kurabilecekti. Çünkü ulus egemenliği, iktidar ve muhalefet partilerine dayanan demokratik rejim, Atatürk yönetiminin amacı⁶⁴ olmuştur. Yakın dava arkadaşı İsmet İnönü'nün de belirttiği gibi Atatürk, ömrünün sonuna kadar demokratik rejimi kurmak istemiş, güçlükleri yenmiş, demokrasiye geçişin tamamlanmasını da yeni nesillere bırakmıştır⁶⁵. Temel amacı demokratikleşme olan Türkiye Cumhuriyeti hızla yenileşme zorunluluğu ile karşı karşıya kalmıştır. Cumhuriyet devrinin ilk yirmi yılı ardı ardına bir dizi reform hareketinin uygulanması ile geçmiştir. Bu dönemde zaman zaman sert yöntemlerle tek parti yönetimi uygulanmış, ancak çok partili sistem düşüncesi gerçekleştirilmesi bir ülkü olarak korunmuştur. Bir

⁶³ Karpat, Agy., s.123.

⁶⁴ Şevket Süreyya Aydemir, Agy., s.433.

⁶⁵ Şevket Süreyya Aydemir, Agy., s.434.

bakıma, çok partili sistemin yürütülmesini olanaklı kılacak maddi ve manevi temeller atıldıktan sonra böyle bir sisteme geçilebilmesi amaçlanmaktaydı.

Milli Şef İsmet İnönü, Atatürk'ün ölümünden dört ay sonra 6 Mart 1939'da İstanbul Üniversitesini ziyarette yaptığı konuşmada dönemin tek parti yönetimine göre daha ileri demokratik bir konuşma yapmıştır: "Halkçı bir idarenin bütün yüksek ve ileri tekamülleri siyasi hayatımızda mütemadiyen tekamül ettirilecektir. Milletın murakebesi (muhalefeti) idare üzerinde hakiki ve fiili olmadıkça ve böyle olduğuna millet kanaat edilmedikçe halk idaresi vardır denilemez⁶⁶." İsmet İnönü'nün çok partili sisteme geçişin çok daha öncelerinde söylediği bu sözler, demokratik bir yönetim biçimi ve serbest seçimlere geçileceğinin işaretlerini vermektedir. Daha sonra İsmet İnönü'ye, İstanbul Üniversitesi'nde yaptığı konuşmanın gerekçesi üzerinde sorulan bir soruya, İnönü: "Etrafımızdaki memleketlerin serbest seçimler yaptıklarını görür ve utancım dan odamın duvarlarına bakamazdım⁶⁷." biçiminde cevap vermiştir. Açıklama, tek parti döneminin Milli Şefinin, muhalefet konusunda ki düşüncelerini ortaya koymasından önemlidir.

Cumhuriyet döneminde toplumsal yapı ve düşüncede ortaya çıkan önemli değişiklikler, ülkenin siyasal sistemine yeni bir şekil verilmesinin koşullarını hazırlamıştır. İkinci Dünya Savaşından sonra Türkiye'nin demokratik ülkeler cephesinde yer alması, zaten siyasal değişimin gereğini zorunlu kılıyordu. Türk siyasal sisteminin daha özgürlükçü bir döneme girmesini toplumsal yapı ve düşüncedeki değişmelerin ve dünyadaki gelişmelerin hazırlandığı gerçeğine daha önce değinmiştik. Fakat çok partili sisteme geçiş bilinçli bir tercihle gelişmiştir. İktidar bilerek aldığı kararlarla⁶⁸

⁶⁶ Metin Toker, Agy., s.18.

⁶⁷ Metin Toker, Agy., s.19.

⁶⁸ Karpat, Agy., s.2.

siyasal rejimin değişmesi işini yavaş yavaş uygulamaya koymuştur. Bunun evreleri ileriki bölümlerde açıklanacaktır

Ancak Türkiye’de demokrasiye geçiş, Demokrat Parti’nin kurulması ve siyasal yaşamda yerini alması kolay ve sorunsuz olmamıştır. Bu yönde dersler çıkarılması gereken bir süreç yaşanmıştır. Zor aşamalardan geçilmiştir. şöyle bir, çalışmasını yaptığımız dönemin daha gerilerine gidecek olursak, Türkiye’de demokrasi düşüncesi ve isteklerinin yeni olmadığını görürüz. Diğer doğu ülkelerinden farklı olarak Türkiye’de ulus içinde kişi hak ve özgürlük-leri ile ilgili demokratik hareketler öteden beri vardı. Bunların izlerini sürmek için 1876 ve 1908 meşruti rejim uygulamalarına kadar inmek gerekir. Ancak 1876 ve 1980’deki meşruti rejim girişimleri yüksek ümitlerle başlamış, entellektüel çevrelerde geniş etkiler bırakmasına karşın hayal kırıklığı ve iflasla⁶⁹ sonuçlanmıştır.

Cumhuriyetten önce gelişen meşruti hareketler demokratik nitelikler taşımasına karşın gerçek bir halk hareketi değildir. Çünkü, arkasında halk yığınlarının desteği yoktur. Meşruti hareketlerin önderliğini sivil asker seçkin bir bürokrat kesim⁷⁰ yapmaktaydı. O nedenle meşruti hareketler kalıcı olmamış, demokratik rejimin tatlı bir habercisi olarak tatlı bir rüzgar şeklinde kısa bir zaman esmiştir. Ulusal Kurtuluş Savaşı yıllarında ve savaştan sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde, aydın kesimin halkın isteklerine uyması ile iç hukuk düzenindeki değişiklikler gerçekleştirilebilmiştir. Böylece yeni devrimler yapılmıştır.

⁶⁹ Bernard Lewis, Agy., s.302.

⁷⁰ Samet Ağaoğlu, Demokrat Parti’nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri - Bir Soru, Baha Matbaası, İstanbul, 1972, s.12.

Cumhuriyet sonrası dönemde Türkiye'deki yönetim biçimi tek parti rejimine dayandıysa da batı diktatörlüklerine benzememiştir. Çünkü, devlet tarafından uygulanan bir terör söz konusu olmamış, kısmen de olsa basın özgürlüğü yaşanmıştır. Yeni eğitim sistemi ve Cumhuriyet devrimleri halkın üzerinde baskı kurmak amacıyla değil, bireyi eski yönetim sisteminin kökleşmiş zararlı etkilerinden kurtarmak için yapılmıştır⁷¹.

Başarısız bir şekilde uygulanmasına gidelen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyleri, kendi ölçülerine göre olumsuz sonuçlanmışsa da devlet, hiç bir zaman Meclis'in önüne geçmemiştir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin siyasal alanda tam bir tekel kurması, devletle hükümetin bütünleşmesi, parti ilkelerinin 13 Şubat 1937'de devletin temel ilkeleri haline gelmesi, rejimin sağlam temeller üzerine oturmasını amaçlamıştır. Her şeye rağmen T.B.M.M.'nin denetimi sürmüştür.

Siyasal sistemini, en sert tek parti politikalarını uygulama pahasına koruma kararlılığını gösteren devlet, aynı zamanda kendi kontrol mekanizmasını da işletmiştir. C.H.P. 5.Büyük Kurultay'ında alınan bir kararla parti içinde bir "Müstakil Grup" kurulması kararlaştırılmıştır. C.H.P. Meclis Grubu toplantılarına görüş bildirme ve oy kullanma hakkı olmaksızın katılabilen "Müstakil Grup", Meclis toplantılarında ise görüşlerini açıklayabiliyor, hükümet politikalarını eleştirebiliyordu. "Müstakil Grup"un gerek parti ve gerekse hükümet üzerinde denetim görevi⁷² ile kurulması tek partili siyasal sistem içinde bir dönüşümdü. "Müstakil Grup"un eleştiri ve uyarıları Meclis Grup kararlarını değiştirmese de meclis zabıtlarına geçiyor, bir kısmı da basına yansıyor. Grubun yapay biçimde⁷³ oluşturulması

⁷¹ Karpat, Agy., s.124.

⁷² Cemil Koçak, Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye, Cem Yayınevi, İstanbul, 1990, s.127.

⁷³ Mahmut Goloğlu, Agy., s.18.

beklenen sonuçları getirmediyse de önemli bir siyasal gerçeğin anlaşılmasını sağlamıştır. Avrupa'da tek-parti, tek-şef sistemlerinin pek canlı olduğu ve Türkiye'de tek parti yönetiminin en ağır koşullarda yürütüldüğü sıralarda bile ülkede ısrarla örgütlü bir muhalefet fikri⁷⁴ benimsenmiştir. Bu dönemde C.H.P. milletvekili Celâl Bayar, "Müstakil Grup" Başkanlığını, Parti Grup Başkanvekilliğine tercih etmiştir. Bu davranış, söz konusu dönemde "Müstaiki Grup"a biçilen değeri göstermektedir. Şu da bir gerçektir ki, savaş koşullarında "Müstakil Grup" uygulamasından daha ileri bir şey beklemek zordu.

Tek partili dönemde C.H.P. hükümetlerinin aldığı kararlar arasında demokratik açılımları başlatan kararlardan birisi de Köy Enstitüleri Kanunudur. Söz konusu yasayla katılımcı demokratik bir eğitim programı ön görülmüştür. Köy Enstitüleri Kanunu kapsamında yürütülen eğitim çalışmalarısıyla kırsal kesimde demokratik oluşumları hazırlayacak sosyo-kültürel bir ivme tutturuldu. Zira, demokratik rejimlerin ancak kültür düzeyinin yüksek olduğu toplumlarda sağlıklı biçimde geliştiği bir gerçektir.

C.H.P. 29 Mayıs 1939'daki 5.Kurultayı'nda, "Müstakil Grup" kararından başka; aldığı önemli bir kararlarla parti-devlet birliğinden⁷⁵ dönmüştür. Böylece partiyle valilerin işbirliğinin kaldırılması amaçlanmıştır.

1943 yılının yaz aylarında Avrupa'daki savaşın da Müttefiklerin lehine dönmesiyle ülkede sivil demokratik güçlerin sesi duyulmaya başladı. Tan ve Vatan gazeteleri ilk muhalif kıpırdanışın başını çekmiştir. O dönemde, basın organlarında, o zamana kadar pek rastlanmayan türde yazı ve haberler görülmüştür. "Adımlar" ve "Yurt ve Dünya" dergilerinde, dönemin aydınları faşizm ve demokrasi üzerine yazılar yazmıştır. Yazılar özellikle "ırkçılık-

⁷⁴ Taner Timur, Agy., s.11.

⁷⁵ Çetin Yetkin, Agy., 178.

faşizm” ve “demokrasi ve özgürlük” konularında yoğunlaşmıştır⁷⁶. Basında çıkan muhalif yazılar ilkin hükümetin bir tepkisiyle karşılaşmamıştır. Ancak hükümete muhalif gazeteler 1944 yılı sonbaharında kapatılmıştır. Fakat kapatılan gazeteler hükümetin aldığı liberal bir kararla 22 Mart 1945’te yeniden yayın hakkına kavuşmuştur.

Mayıs 1945’de San Fransisco’da toplanan Birleşmiş Milletler Konferansına katılan bir Türk delegesi Reuters Ajansı muhabirine verdiği demeçte, Türkiye’deki Cumhuriyet rejiminin kesinlikle modern demokrasi yönünde ilerlediğini, Türkiye’nin Anayasasının ileri memleketler anayasasından geri olmadığını, hatta bazılarında üstün bile olduğunu, savaştan sonra her türlü demokratik akımların serbestçe çalışabilmesi için⁷⁷ gerekli açılımların yapılacağını söylemiştir. Bu demeçten bir kaç gün sonra Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, demokrasi tarihimiz açısından son derece önemli olan 19 Mayıs 1945 konuşmasını yapmıştır. Türkiye’deki siyasetin liberalleşmesi⁷⁸ açısından bir dönüm noktası olarak kabul edilen bu konuşmasında İsmet İnönü, halk idaresinin her yönde ilerleyeceğini ve gelişmeye devam edeceğini vurgulamıştır. Nitekim, ardından 7 Temmuz 1945’de Nuri Demirağ başkanlığında, liberal ve muhafazakar⁷⁹ bir sistemi hedefleyen Milli Kalkınma Partisi kurulmuştur. Bu parti siyasette önemli bir rol oynamamış, ancak dönemin ilk⁸⁰ muhalef partisi olmuştur.

Türkiye’de iktidarın ve lider düzeyindeki yöneticilerin, devlet anlayışını ortaya koyması açısından İsmet İnönü’nün 1 Kasım 1945 tarihinde

⁷⁶ Cemil Koçak, Agy., s.131.

⁷⁷ Kemal Karpat, Agy., s.127.

⁷⁸ Feroz Ahmad, Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklaması Kronolojisi (1945-1971) Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976, s.14.

⁷⁹ Naki Cevat Akkerman, Demokrasi ve Türkiye’de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar, Ulus Basımevi, Ankara, 1950, s.44.

⁸⁰ Feroz Ahmed., Agy., s.15.

T.B.M.M. açılışında yaptığı konuşma önemlidir. “Bizim tek eskiğimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır⁸¹. Bu yolda memlekette geçmiş tercübeler vardı. Hatta iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir⁸². Böylece İsmet İnönü, iktidarın karşısında açık bir muhalefet oluşması için yeşil ışık yakmıştır.

⁸¹ Not: 7 Temmuz 1945’de Milli Kalkınma Partisi kurulduğu halde İnönü, Milli Kalkınma Parti’sini muhalefet partisi olarak yeterli görmemektedir.

⁸² Metin Toker, Agy., s.104.

II. BÖLÜM

A. MUHALEFETİN BELİRGİNLEŞMESİ

Türkiye’de çok partili döneme geçiş öncesinde mevcut yönetime karşı açık eleştiriler 1943 yılına kadar uzanır. 1943’te Varlık Vergisi Kanununun tasfiyesine az bir zaman kala C.H.P. milletvekili Celâl Bayar, yasa hakkında eleştirel nitelikte bir önerge vermiş, önerge parti grubunda tartışılmıştır. Yine 1943 yılında basında, doğrudan siyasal sisteme karşı olmasa bile ekonomik ve sosyal sıkıntılara işaret edilen yazılar çıkmaktaydı. Daha önce de değindiğimiz gibi eleştirel nitelikli yayınların öncülüğünü yapan Vakit ve Tan gazeteleri üstü örtülü biçimde de olsa yürütülen dış politikalara ince eleştiriler yöneltmişlerdir.

Tek parti yönetimine karşı takınılan tutum açısından önemli olan bir gelişme 1944 yılı Bütçe oylamalarında ortaya çıkmıştır. Bütçeye 251’e karşı 57 red oyu verilmiştir. Bu arada C.H.P. milletvekili Celâl Bayar’ın 1944 Bütçesi ile ilgili olarak, Bütçeye vereceği oyun renginin, yaptığı eleştirilere verilecek olan cevaba göre belli olacağını açıklaması⁸³ dikkat çekicidir. Ayrıca Celal Bayar 1944 Bütçesine red oyu vermiştir.

Çok partili sistemin ilk evrelerinde doğrudan Milli Şef, iktidar ya da C.H.P. açık olarak eleştirilmemişlerdir. İhtiyatlı bir şekilde, önceleri rejimin daha çok özgürlükler getirmesi isteği dile getirilmiştir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu konuda ilkin basında bir kıpırdanma olmuştur. Özellikle Vatan gazetesi daha çok öne çıkmıştır. Bu gazetede Ahmet Yemin Yalman ve Behice Boran “fikir özgürlüğü” konularını işleyen yazılar yazmıştır. İkinci Dünya Savaşından demokrasilerin zaferle çıkacağı, dünyanın yeni düzeninin

⁸³ Cemil Koçak, Agy., s.132-133.

fikir özgürlüğü temeline dayanacağı açıklanmış, Türkiye'nin de buna yönelik hazırlıklarını şimdiden yapması gerektiği ölçülü bir dille anlatılmıştır. Ayrıca, Vatan gazetesi yazarlarından Behice Boran ve Tevfik Rüştü Aras, düşünce özgürlüğünün genel mahiyetini açıklayıcı yazılar yayınlamışlardır. Vatan gazetesinin sisteme ılımlı muhalefet çizgisinde gelişen bu ilk yayınları hükümete karşı yavaş yavaş açık muhalefete dönüşmüştür⁸⁴.

Muhalefetin biraz daha netlik kazanması 1945 yılı başlarında olmuştur. 1945 yılı Ocak ayında Şirketi Hayriye'nin devlet tarafından satın alınması ile ilgili Meclis'te yapılan görüşmelerde yasa önermesine karşı yedi red oyu verilmiş, o zamana kadar uygulanan devletçiliğe karşı çıkılmıştır⁸⁵.

Tek parti yönetimini sona erdiren, ülkeyi liberal ve parlamenter demokrasi çizgisine taşıyan süreç, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Anayasasını onaylamasıyla hızlanmıştır⁸⁶. Birleşmiş Milletler Anayasası onay için T.B.M.M.'ne getirildiğinde muhalefet kendini göstermiştir. Adnan Menderes, sözkonusu anlaşma ile ilgili yaptığı konuşmada tek parti yönetimini açıkça eleştirmiştir. Menderes, Birleşmiş Milletler Anayasası ile Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının birbirine tam uyduğunu, ancak C.H.P.'nin özgürlük karşıtı önlemleri yüzünden iki anayasa arasındaki uyumun bozulduğunu belirtmiştir. Birleşmiş Milletler Anayasasının kabulü ile hükümetin girmiş olduğu yükümlülükleri yerine getirmesinin şart olduğunu açıklamıştır. Bunun için toplumsal hakların uygulanmasında saygının gerekli olduğunu ve bunun da serbest seçim yoluyla sağlanabileceğini savunmuştur. Halk yönetimini sınırlayan engellerin ortadan kaldırılması ile milletin özgürlük ve bağımsızlığının kuvvetlendirilmiş olacağını kaydetmiştir⁸⁷.

⁸⁴ Metin Toker, Agy., s.32-33.

⁸⁵ Cemil Koçak, Agy., s.135.

⁸⁶ Bernard Lewis, Agy., s.303.

⁸⁷ Karpat, Agy., s.127.

1945 yılı Bütçe görüşmelerinde muhalefet iyice su yüzüne çıkmıştır. Muhalefet Bütçe görüşmelerinde daha kararlı bir tutum sergilemiştir. Bütçeye karşı eleştiri noktaları; bütçe açığı dolayısıyla artan devlet borçları, ölçsüz emisyon, enflasyon, karaborsa, vergi sisteminin adaletsizliği ve verimsizliği ve dar gelirli kesimlerin zor yaşam koşulları konularında⁸⁸ yoğunlaşmıştır. Daha sonra muhalefetin liderleri arasında yer alan C.H.P. milletvekili Adnan Menderes 1945 Bütçesi hakkında şu eleştirileri yöneltmiştir: “Özetle; bütçenin açık olması, devlet borçlarının yıldan yıla artması, harcamaların artmasına karşılık vergi verilerinin düşmesi ve daha da düşmek eğilimini göstermesi, emisyon yapmak zorunluğunun ve hayat pahalılığı ile yüksek maliyetlerin hala devam etmek istidadını göstermeleri gibi üzücü ve sıkıcı durumlar bütçesi hakkında fazla iyimserliğe elverişli görülmemektedir... Toprak Mahsülleri Ofisi ile memurlarımızın sıkıntılı durumu da bunlara eklenebilir. Bu böyle olmakla beraber dünyada yeni açılmakta olan safhanın gereklerine ve gerçeklerine uyarak yepyeni bir zihniyetle hareket olunduğu takdirde, hiç de elverişli olmayan bu durum düzeleceği gibi kalkınmamızın bütün alanlarında süreli ve sürekli planlarımızın başarı ile gerçekleşmesini görmek de mümkün olabilecektir. Bütçemizin, kalkınma planlarımızın dayanağı ve kaynağı olduğunu görmeyi dilemekteyim⁸⁹.” Bu konuşmalarla muhalefetin, hükümet politikalarına açık eleştiriler yönettiğini görmekteyiz. 29 Mayıs 1945 tarihinde yapılan Bütçe oylamalarında bütçeye bu sefer yedi C.H.P. milletvekili red oyu vermiştir. Bütçeye red oyu veren yedi C.H.P. milletvekilinden dördü Demokrat Parti'nin kurucusu⁹⁰ olan Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'dır⁹¹. Bütçe

⁸⁸ Feroz Ahmad, Agy., s.14.

⁸⁹ Mahmut Goloğlu, Agy., s.349-350.

⁹⁰ Tarık Zafer Tunaya, Agy., s.646.

⁹¹ Tarık Zafer Tunaya, Agy., s.647.

görüşmelerinde, muhalif milletvekilleri ısrarla ülkede artık, yeni bir hayat görüşünün egemen olması gerektiğini⁹² savunmuşlardır.

Bütçeye red oyu verenlerden Hikmet Bayur, Bütçe Kanun tasarısına karşı yaptığı eleştirilerle hükümetin dikkatini çekmiştir. Ekonomik gelişmeyi başlatmış olan devletin, yanlış devletçilik uygulamalarından dolayı zamanla toplumsal kesimler için bir engel haline geldiğini öne sürmüştür. Bayur, eleştirilerini devletin prensiplerine yöneltmiştir: “Halk mevcut ekonomik şartlardan çok bıkmıştır. Bu hal kötü idareden değil, prensiplerden doğmuştur. Halkın devletçilik ve sanayileşmeden ne kadar çok bıktığını söyleyeceği zaman gelecektir ve bunu öyle söyleyecektir ki kimse durduramayacaktır. Buna meydan verilmeden gerekli tedbirler alınmalıdır. Herşeyin yolunda gittiği düşüncesiyle kendi kendimizi aldatmamalıyız⁹³.” Görüldüğü gibi bu dönemde çok partili döneme geçişle ilgili gelişmeler, muhalefetin kendini ifade edişi somut biçimde belirginleşmiştir. Artık C.H.P. içinde, C.H.P. politikalarına karşı adı konulmamış bir muhalefet sesini yükseltmektedir.

1- Toprak Kanununa Karşı Muhalefet

C.H.P. içinde belirginleşen muhalefet, asıl çıkışını Nisan ayında San Fransisco’da yapılan Birleşmiş Milletler görüşmelerinin ardından, Mayıs ayında Meclis’te ele alınan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşmelerinde yaptı⁹⁴. 14-18 Mayıs 1945⁹⁵ tarihleri arasında, Meclis’te tartışılan, Çiftçiyi Topraklandırma Kanununa karşı çıkanlardan, sadece Adnan Menderes’in eleştirisi konuyu önemli noktalara taşımıştır. Menderes, yasa tasarısını; “milli egemenlik” , “meclisin üstünlüğü” ve “demokratik rejim” gibi kavramlarla

⁹² Cem Eroğul, Agy., s.9.

⁹³ Karpat, Agy., s.120.

⁹⁴ Taner Timur, Agy., s.11.

⁹⁵ Feroz Ahmad, Agy., s.12.

birleştirmişir⁹⁶. Yaptığı eleştirileri bu konularda yoğunlaştırmıştır. Böylece açık bir muhalefet girişimi başlatmıştır. Yasa tasarısı başlıca; çiftçiyi topraklandırma, dağınık toprakların tapulaştırılması, toprakların parçalanmasını önleyici kayıtlar, işletmecilik hakkında kayıtlar, teknik ıslahat ve icar, isticar, ortakçılık ve marabacılık usullerinin kaldırılması konularını düzenlemiştir⁹⁷. Topraksız ve az topraklı köylülere dağıtılmak üzere 50 dönüme kadar arazinin büyük toprak sahiplerinden, kamulaştırılabileceğini öngören 17. madde ve kamulaştırmanın bedelini tesbit eden 21.madde yasanın ruhunu oluşturmaktaydı⁹⁸. Muhalifler toprak reformu yasa tasarısına temelden karşı değillerdi. Yasa tasarısını merkeze alarak bazı kavramları eleştiriyorlardı. Güvenlik, hukuk devleti, büyük işletmelerin ekonomik elverişliliği ve üretimin devamı gibi konuların yasa tasarısı hazırlanırken dikkate alınmadığını⁹⁹, doğru yorumlanmadığını öne sürüyorlardı.

Yasa tasarısı görüşülmeye başlar başlamaz, bu konuda Meclis iki gruba ayrıldı. Meclisin bir grubu kanunu tutmuş, bir grup ise özellikle 17. madde hükümlerine olmak üzere kanuna karşı çıkmıştır. Toprak Kanununu savunan birinci grup konuya sosyal entellektüel açıdan bakmış¹⁰⁰, Anayasanın halkçılık ilkesinin doğal sonucunun bunu gerektirdiğini belirtmiştir. Yasa ile Türk köylüsünün kölelikten kurtulacağını ileri sürmüşlerdir. Bu grup, yasanın uygulamaya konmasında ısrar etmiştir. Toprak düzeninde bir devrim anlamına gelen 17.maddede direten Başbakan Ş.Saracoğlu'nun, İnönü'den emir aldığı, destek gördüğü söylenmiştir. İ.İnönü'nün: "Reformda ısrar edin, Toprak Kanununu istemeyen parti benim partim değildir!" dediği¹⁰¹ biliniyordu. Yine

⁹⁶ Taner Timur, Agy., s.12.

⁹⁷ Şevket Süreyya Aydemir, Agy., s.346.

⁹⁸ Cem Eroğul, Agy., s.9.

⁹⁹ Cem Eroğul, Agy., s.10.

¹⁰⁰ Karpat, Agy., s.108.

¹⁰¹ Ş.Ş.Aydemir, Agy., s.348.

bu grupta yer alanlar, tasarının Türk tarihinin ve ekonomik yapısının gerektirdiği milli bir zorunluluk¹⁰² olduğunu savunmuşlardır.

Ancak ikinci grupta yer alanlar ise hazırlanan Toprak Kanunu tasarısının Anayasanın tanıdığı mülkiyet hakkına ters düştüğünü; toprağın bölünmesi yerine mevcut tarım sisteminin korunmasını, tarım uygulama yöntemlerinin geliştirilmesini istemişlerdir. Öte yandan yasa tasarısında bir çok eksikliklerin bulunduğunu, çiftliklerin üretim kapasitesi ve tarım araçlarının dikkate alınmadığını, istimlaklerin memleket ekonomisini durgunlaştıracağını, orta büyüklükteki çiftliklerin yok olabileceğini, iskân işleri ve toprağın verimli bir biçimde işlenmesi konusunun ele alınmadığını, vatandaşların topraklarının elinden alınacağını savunmuşlardır¹⁰³. Toprak Kanununa karşı çıkanların dikkat çekici bir sosyal yönleri söz konusuydu. Bu grupta yer alanların çoğu geniş toprak mülkiyetine sahipti¹⁰⁴.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tasarısına kadar adı pek duyulmadan Cumhuriyet Halk Partisi milletvekili olarak Meclis'te bulunan Adnan Menderes; tasarı Meclis'e geldikten sonra adını çokça duyurmaya başlayan bir milletvekili olmuştur. Adnan Menderes tasarıya bir çok noktadan eleştiriler getirmiştir. En önemlisi de Türk siyasal sisteminin dönüşümü ile ilgili radikal eleştiriler yapmış olmasıdır. Menderes bu konudaki eleştirilerini şu noktalarda özetlemiştir: "Savaşın bittiği ve gerek ulusal, gerekse uluslararası yaşayışın demokratik esaslara ve ulusal egemenlik ilkelerine göre yeniden düzenlenmesine dünyaca uğraşılmakta olduğu bu günlerde, olayın

¹⁰² Mahmut Goloğlu, Agy., s.325.

¹⁰³ Mahmut Goloğlu, Agy., s.337.

¹⁰⁴ Karpat, Agy., s.109.

önüne geçmek gerektiği kanısındayım¹⁰⁵.” Böylece, Menderes siyasal sisteme karşı tavrını açıkça ortaya koymuştur.

Adnan Menderes'in yanısıra Toprak Kanununa karşı en şiddetli muhalefeti yürüten diğer bir C.H.P. milletvekili Refik Koraltan'dır. Koraltan da yasa tasarısına Anayasal düzlemde eleştiriler yöneltmiştir. Anayasadaki prensiplere saygı gösterilmesi gerektiğini; zira, yasa tasarısının anayasaya aykırı olduğunu söylemiştir. Düşünme, yazma, dernek kurma, fikirleri açıklama, aile güvenliği ve mülkiyet haklarının çağdaş toplumlarda ele alınması ve korunmasının¹⁰⁶ bir zorunluluk olduğunu açıklamıştır. Bu hakların güvence altına alınması için insanlığın yüzyıllar boyu mücadele verdiğini açıklayan Koraltan, toplumlarda kişilerin özgürce hareket edememesi durumunda; düşünemez, toplanamaz, yaşayamaz hale gelen bir toplumun ortaya çıkacağını belirtmiştir. İnsan, servet edinip onu koruyamaz ise, mülk edinme özgürlüğünden yoksunluk söz konusuysa, böyle toplumların uzun zaman devam edebileceğine inanmanın zor olacağını ileri sürmüştür. Refik Koraltan da Adnan Menderes'in getirdiği eleştirilere benzer biçimde sisteme yönelik eleştiriler ortaya koyarak, sistemin değişim noktalarına işaret etmiştir. Yasa tasarısı hakkındaki düşüncelerini “Ali'nin malını Veli'ye vermek” şeklinde özetlemiştir¹⁰⁷.

Fakat, yasa tasarısına yöneltilen eleştiriler konusunda Adnan Menderes daha öne çıkmıştır. Menderes'in yasa tasarısının 17.maddesi dışındaki hükümlerini benimsemesi, sadece 17.maddeye karşı çıkması ilginçtir. Menderes, bu 17.madde hükümlerinin, Almanya'nın Erhhof toprak ve iskan

¹⁰⁵ Mahmut Goloğlu, Demokrasiye Geçiş, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1982, s.30.

¹⁰⁶ Karpat, Agy., s.110.

¹⁰⁷ Cem Eroğul, Agy., s.10.

kanunundan hemen hemen olduğu gibi aktarıldığını¹⁰⁸ belirtmiştir. Ayrıca memleketin kurtuluşu için şart olan ve son zamanlarda gelişmekte olan tartışma özgürlüğünün, bu kanun tasarısı meclise getirildikten sonra durdurulduğunu, çünkü özgürce tartışmanın zararlı görüldüğünü öne sürerek; iktidarın demokrasi konusundaki tutumunu eleştirmiştir. Anayasaya aykırı olan bu tutumun tek parti sistemi devam ettikçe korkulacak bir durum¹⁰⁹ olacağını söylemiştir. Menderes, Toprak Kanunu yasası kapsamında yaptığı eleştirilerle, C.H.P. içinde çok yakın bir zamanda bir açık muhalefet hareketinin oluşacağını işaretlerini vermiştir. Bu, bir bakıma Demokrat Parti'nin kuruluşunu hazırlayan bir tohumdu.

Ne pahasına olursa olsun Toprak Kanununa karşı çıkanlarla toprak reformunu savunanların tartışmaları gittikçe sertleşen üslupla devam etmiştir. Bu gelişmeler Türkiye'nin, dünyanın genel gidişine ayak uyduracak çok partili siyasal sisteme geçmesi yönünde iç ve dış koşulların olgunlaştığını¹¹⁰, demokrasiye geçiş sürecinin hız kazandığını göstermekteydi. Tartışmaların sonunda hükümetin politikalarına karşı eleştirel bir tavır alan muhalefet grubu doğdu. Bu muhalefet grubu ileride Demokrat Parti'nin oluşumuna¹¹¹ yol açan bir temel görevini görmüştür.

2- Dörtlü Takrir

1945 Haziranına gelindiğinde Cumhuriyet Halk Partisi içindeki muhalifler kesin eylem kararına varmışlardır. Daha sonra Demokrat Parti'nin kuruluşunda yer alacak olan Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan "Dörtlü Takrir" diye adlandırılan bir önergeyi 7 Haziran

¹⁰⁸ Mahmut Goloğlu, Demokrasiye Geçiş, Agy., s.31.

¹⁰⁹ Karpat, Agy., s.111.

¹¹⁰ Mahmut Goloğlu, Demokrasiye Giriş, s.34.

¹¹¹ Karpat, Agy., s.109.

1945'te¹¹² C.H.P. Meclis Grubuna verdiler¹¹³. Bağımsızlık mücadelesinde yer almış ve 1937-1939 döneminde Başbakanlık yapmış, bankacı ve iktisatçı Celâl Bayar; seçkin bir tarihçi ve bilgin Fuat Köprülü, hukukçu ve pamuk yetiştirici Adnan Menderes ve yargıçlık ve valilik yaparak geniş devlet deneyimine sahip olan İçel milletvekili Refik Koraltan muhalefetin liderleri¹¹⁴ olarak öne çıkmışlardır. Muhalefet liderlerinin kimlik özellikleri seçkin - bürokrat ve iktisaden egemen bir nitelik taşımaktaydı. "Dörtlü Takrir"le muhalefet liderleri hükümet politikalarının karşısına birliktelik içinde çıkıyorlardı. Böylece C.H.P. içinde, çok partili rejime doğru¹¹⁵ ilk örgütlü mücadele başlamıştır.

"Dörtlü Takrir"den önce, İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1945'te demokrasi prensiplerinin geçerliliğini konu alan konuşması, hükümete karşı basında oluşturulan "Vatan-Tan muhalefet cephesi" ve 17 Haziran 1945 ara seçimlerinde C.H.P.'nin resmi aday göstermemesi elverişli koşulları¹¹⁶ hazırlamıştır. Hiç kuşkusuz, hükümete karşı yapılan bu açık uyarının oluşmasında dış etkenler de etkili olmuştur. İçerideki ve dışarıdaki siyasal gelişmeler önerenin hazırlanmasında belirleyici olmuştur.

Önerge aynen şöyledir:

"Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Yüksek Başkanlığına

Daha ilk kuruluşundan beri Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin en esaslı umdesini teşkil eden demokrasi prensiplerine ve

¹¹² Feroz Ahmad, Agy., s.15.

¹¹³ Cem Eroğul, Agy., s.10.

¹¹⁴ Bernard Lewis, Agy., s.303.

¹¹⁵ Şevket Süreyya Aydemir, Menderes'in Dramı (1899-1960), Remzi Kitabevi, Yükselen Matbaası, 1969, s.126.

¹¹⁶ Taner Timur, Agy., s.14.

Türk milletinin ancak bu prensiplerin tamamıyla tatbiki sayesinde refah ve saadete kavuşacağı kanaatine bağlanmış olan vatandaşların bütün memlekete ve bilhassa partimiz mensupları arasında en büyük ekseriyeti teşkil ettikleri şüphesizdir. İşte bu kanaatledir ki milletçe özlenen bu amacın gerçekleşmesi için lüzumlu gördüğümüz tedbirleri Partimizin Meclis Grubuna arz ve teklif etmeyi borç bildik.

Atatürk'ün ölmez adına bağlı olan mukaddes Kurtuluş Savaşımızdan doğan Türkiye Cumhuriyeti ilk Teşkilatı Esasiye kanunu ile dünyanın belki en demokratik anayasasını meydana getirmiş ve bu sayede gerek ferdi hürriyetleri, gerek milli murakabeyi en geniş surette sağlamak imkanlarını vermiştir.

Memleketi ortaçağdan kalma bir takım zararlı Müesseselerden koruyabilmek ve irticayı kırmak maksadiyle 1925'den sonraki yıllarda siyasi hürriyetlerin bazı takyitlere uğratıldığını biliyoruz. Lakin Türkiye Cumhuriyeti Devleti Teşkilat-ı Esasiye kanununun demokratik ruhuna daima sadık kalmış ve Cumhuriyetin kurucusu büyük Atatürk, bunu tamamiyle demokratik bir şekle ulaştırmak, idealinden ölünceye kadar ayrılmamıştı.

Burada izahına lüzum görmediğimiz türlü sebeplerden dolayı muvaffakiyetsizlikle neticelenen Serbest Fırka tecrübesi bu maksatta yapılmış bir hareketti. Bu talihsiz neticenin uyandırdığı tepkiler neticesinde siyasi hürriyetlerin yeni bir takım tahditlere uğratıldığı inkar edilemez. Bununla beraber Cumhuriyet idaresinin her şeye rağmen demokratik tekamül yolunda ilerlemek istediğini gösteren teşebbüsler de vardı. Büyük Millet Meclisi seçimlerinde müstakil mebuslara gittikçe daha artacak bir nisbette yer ayrılması tecrübesini buna bir delil olarak zikredebiliriz.

İkinci Dünya Savaşının belirmeye başlaması ve harp tehlikesinin memleketimizi daimi bir tehdit altında bulundurması pek tabii olarak siyasi hürriyetleri bir kat daha tehdiye sebep olmuş ve bu suretle Teşkilat-ı Esasiye Kanununun demokratik ruhundan biraz daha uzaklaşmıştı. Gerçi Cumhuriyet Halk Partisi içinde ayrıca bir Müstakil Grup teşkili milli murakabe işinin daha esaslı bir şekilde sağlanması ve tek parti usulünden doğan zararların karşılanması yolunda bir tecrübe olmakla beraber, kuruluşundaki gayri tabiiilik dolayısıyla bundan da müsbet bir netice alınmadığını görüyoruz.

Bütün dünyada hürriyet ve demokrasi cereyanlarının tam bir zafer kazandığı, demokratik hürriyetlere riayet prensibinin milletlerarası teminata bağlanmak üzere bulunduğu şu günlerde memleketimizde de Cumhurbaşkanından en küçüğüne kadar bütün milletin aynı demokratik ülküleri taşıdığından şüphe edilemez.

Uzun asırlardan beri müstakil bir devlet olarak yaşayan Türkiye’de, hatta okuma yazma, bilmeyen vatandaşların bile siyasi hürriyetlerini şuurla kullanacak bir seviyede oldukları inkâr edilemez bir hakikattir. Okuyup yazma bilmeyen köylüler arasında bile dünyanın en değerli idare ve siyaset adamlarını yetiştirmiş olan milletimizin, bilhassa Cumhuriyet idaresinin kuruluşundan beri yapılan büyük hamleler neticesinde bundan 20 yıl evveline nisbetle çok yüksek bir seviyeye erişmiş bulunduğu övünülecek bir gerçektir.

İşte, bir taraftan iç hayatımızdaki bu mesut tekamülün yarattığı siyasi olgunluk, diğer taraftan bugünkü medeniyet dünyasının umumi şartları daha ilk Teşkilat-ı Esasiye kanunumuzda hakim olan demokratik ruhu, bugünkü siyasi hayat ve teşkilatımızda kuvvetle tecelli ettirmek zamanı geldiği

kanaatine bizi sevketmiş bulunuyor. Bunun biran evvel gerçekleşmesi yönündeki düşüncelerimizi şöyle hülasa ediyoruz:

1- Milli Hakimiyetin en tabii neticesi ve aynı zamanda dayanağı olan Meclis Murakabesini Anayasamızın yalnız şekline değil, ruhuna da tamamen uygun olarak tecellisini sağlayacak tedbirlerin aranması.

2- Yurtdaşların siyasi hak ve hürriyetlerini daha ilk Teşkilatı Esasiye kanunumuzun gerektirdiği genişlikte kullanabilmeleri imkanlarının sağlanması.

3- Bütün parti çalışmalarının yukarıdaki esaslara uygun olarak yeniden tanzimi.

Muhterem milletvekili arkadaşlarımızın yüksek tasviplerine sunduğumuz bu teklifimizle, daha ilk kuruluşundan beri Milli Hakimiye gayesine erişmeyi, onu gerçekleştirmeyi hedef tutan C.H.P.'nin ve bütün Türk Milletinin yüksek arzularına tercüman olduğumuza, Atatürk'ün idealine sadık kaldığımızı tamamiyle inanmış bulunuyoruz.

Cumhurbaşkanımızın 19 Mayıs 1945 tarihli nutuklarında: "Siyaset ve fikir hayatımızda demokrasi prensiplerinin daha geniş bir ölçüde hüküm süreceği" hakkındaki ifadeleri bu teklifimizin vakitsiz ve yersiz olmadığı hakkındaki inancımızı büsbütün kuvvetlendirmiştir.

Milletimizin bütün kuvvet ve iradesini temsil eden Büyük Millet Meclisi Parti Grubu arkadaşlarımızın, Türkiye Cumhuriyetine ve Türk Milletine dünya demokrasileri arasında şerefli bir mevki sağlayacak olan bu teklifi kendi öz düşüncelerinin bir ifadesi gibi telakki edeceklerinden asla

şüphe etmediğimizi bir defa daha tekrar eder ve bu takririmizin açık oturumda müzakerisini saygılarımızla rica ederiz¹¹⁷.”

Açıklamadan anlaşıldığına göre önerge sahipleri Türkiye'nin çok partili düzene geçmesini¹¹⁸ istiyorlardı. İsteklerini çok temkinli ve ölçülü bir şekilde dile getirmişlerdir. Avrupa'daki savaş bitmişti. Toplumsal sınıflar demokrasiye hazır duruma geldiklerine göre; önergeyi verenler, Millet Meclisi'sinin hükümeti fiilen kontrol edebilmesini, Anayasa'da yazılı hak ve özgürlüklerin bireyler tarafından kullanılabilmesinin önünün açılmasını ve çok partiye dayanan siyasal etkinliklerin gelişmesine¹¹⁹ izin verilmesini gündeme getirmişlerdir.

7 Haziran 1945'de C.H.P. Parti Grubuna verilen önerge, 12 Haziran'da yayınlanan grup başkan vekilliği bildirisi ile reddedildi¹²⁰. Önerge sahipleri takririn açık oturumda müzakere edilmesini teklif ettikleri halde; Dörtlü Önerge, Halk Partisi Meclis Grubunda yedi saat süren gizli görüşmeden¹²¹ sonra, bu türlü tadillerin usulen gruba getirilemeyeceği, kanun tekliflerinin mecliste, tüzük tekliflerinin de kurultayda¹²² yapılabileceği gerekçesiyle kabul edilmemiştir.

Önergenin verildiği günlerde basında hükümete karşı 1944 yılından beri¹²³ yürütülen eleştiriler yoğunlaşmıştı. Vatan gazetesi önderliğinde yapılan eleştirilerde gazetenin yazarı Ahmet Emin Yalman dikkat çekiyordu. Yalman, milletvekillerinin seçim ile değil tayin ile mecliste yer almış

¹¹⁷ Naki Cevat Akkerman, Agy., s.72-775.

¹¹⁸ Mahmut Goloğlu, Agy., s.34.

¹¹⁹ Karpat, Agy., s.130.

¹²⁰ Feroz Ahmad, Agy., s.14.

¹²¹ Karpat, Agy., s.130.

¹²² Cem Eroğul, Agy., s.11.

¹²³ Cemil Koçak, Agy., s.132.

memurlar¹²⁴ olduğunu iddia etmiştir. Önerge sahiplerinin de zaman zaman Vatan'da yazıları çıkmaktaydı¹²⁵. Basında bir diğer eleştiri odağı Tan gazetesi idi. Tan gazetesi, daha çok sol eğilimli muhalefet yolunu tutmuştu. Tan'da yazan Zekeriya Sertel, bir ara hükümeti eleştirme ve iktidarı değiştirme konusunda Celâl Bayar ve Adnan Menderes ile ortak hareket etme düşüncesi taşıdıysa da olumlu karşılık alamamıştır. Zekeriya Sertel'in düşündüğü işbirliği gerçekleşmemiştir¹²⁶. İktidar, önergeci milletvekillerinin demeçlerinin muhalif basında yer almasını hoş karşılamamıştır¹²⁷.

Takririn görüşülüp reddedilmesinden sonra Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, hükümete karşı cephe almış bulunan Vatan gazetesinde hükümeti, Başbakanı ve bazı anti-demokratik yasaları açıktan açığa eleştirmişlerdir¹²⁸. C.H.P.'nin Dörtlü Önerge ile ilgili tutumlarının izahını istemesi karşısında verdikleri cevap yeterli bulunmayan Adnan Menderes ve Fuat Köprülü 21 Eylül 1945'te C.H.P.'den çıkarılmışlardır¹²⁹. Partinin, arkadaşları hakkındaki kararını eleştiren Refik Koraltan'ın da 27 Kasım 1945'de partiyle ilişkisi kesilmiştir¹³⁰. Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün partiden çıkarılmalarından sonra 26 Eylül 1945'te milletvekilliğinden istifa eden Celâl Bayar¹³¹, 3 Aralık'ta da C.H.P.'den istifa etmiştir¹³².

Siyasal ve hukuksal gerekçeler açısından çok dikkatle ve özenle ele alınmış olan "Dörtlü Takrir"de yazılı olan konular, bir partinin kendini

¹²⁴ Mahmut Goloğlu, Milli Şef Dönemi (1939-1945), s.395.

¹²⁵ Mahmut Goloğlu, Agy., s.396.

¹²⁶ Mahmut Goloğlu, Agy., s.406.

¹²⁷ Mahmut Goloğlu, Agy., s.393.

¹²⁸ Karpat, Agy., s.131.

¹²⁹ Vatan, 22 Eylül 1945.

¹³⁰ Vatan, 28 Kasım 1945.

¹³¹ Vatan, 29 Eylül 1945.

¹³² Vatan, 4 Aralık 1945.

yenileme ve değişime ayak uydurma esasları olabileceği gibi, yeni kurulacak bir partinin temel ilkelerinin taslaęı¹³³ olarak da değerlendirilmiştir.

Önergenin reddi çelişik sonuçlar ortaya çikarmıştır. Bir kere alınan red kararı, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1945 tarihli konuşmasına ters düşmektedir. Hükümet zaten bir liberalleşme süreci başlatmıştı. Basın Kanununun 50.maddesinin kaldırılması, kapatılan gazetelerin açılması, İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1945 konuşması bunlara örnekti. Burada, tavrın bilerek reddedilip, C.H.P. dışında bir siyasal partinin oluşmasının istendiği de düşünülebilir. Çünkü o tarihte henüz daha hiç bir siyasal parti kurulmamıştı. Bundan çok kısa bir süre sonra Milli Kalkınma Partisi kurulmuştur. Ama şurası kesindir ki "Dörtlü Tavr"ın reddi Demokrat Parti'nin kuruluşuna yol açmıştır. "Dörtlü Tavr"ın reddi, önerge sahiplerinin C.H.P.'nin dışındaki bir zemine itilmesi, Demokrat Parti'nin kuruluşuna belirleyici bir yön vermiştir. Bir taraftan İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1946 konuşması Demokrat Parti'nin kuruluşunu teşvik edici özellik taşımıştır. Bu konuşmasında İnönü, demokrasi prensiplerine ve memleket gereksinimlerine uygun bir muhalefetin meydana gelebileceğinden ümitli olduęunu¹³⁴ söylemiştir. Üstelik, İnönü'nün açıklamalarından; 7 Temmuz 1945'te kurulan¹³⁵ Milli Kalkınma Partisi'nin ciddi bir muhalefet partisi olarak görülmedięi¹³⁶ de anlaşıyordu.

¹³³ Celal Bayar, Başvekilim Adnan Menderes, Derleyen: İsmet Bozdağ, Baha Matbaası, İstanbul, s.39.

¹³⁴ Karpat, Agy., s.131.

¹³⁵ Cumhuriyet, 8 Temmuz 1945.

¹³⁶ Feroz Ahmad, Agy., s.15.

B. DEMOKRAT PARTİ'NİN KURULUŞU

Türkiye'de gerçek anlamda demokrasiye geçiş dönemini başlatmış olan¹³⁷ Demokrat Parti'nin kuruluşu, Türk siyasal yaşamında ilk defa kaydedilen¹³⁸ siyasal olayları hazırlamıştır. 7 Ocak 1946'da kurulan¹³⁹ Demokrat Parti'nin kurucuları Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'dır. Kuruluş yeri ve merkezi Ankara'dır¹⁴⁰. Partinin kuruluş dilekçesini Refik Koraltan vermiştir¹⁴¹.

Türkiye'nin de 26 Haziran 1945'te Birleşmiş Milletler Anayasasını imzalaması¹⁴² ülkede tek parti sistemine karşı koymaya elverişli bir ortam hazırlarken, bir yandan da muhaliflere tek parti sistemine karşı başarı kazanabilecekleri manevi ve hukuksal olanakları¹⁴³ sunmuştur. Nitekim C.H.P. politikalarına karşı çıkan milletvekilleri, Fuat Köprülü'nün evinde sık sık yaptıkları toplantılarda bu durumu işleyen ve değerlendiren konuşmalar yapmışlar, demokrasiye geçiş yolundaki açılımları irdemişlerdir¹⁴⁴. Gizli sürdürülen bu çalışmalarda son derece dikkatli biçimde, meşru kabul edilebilecek bir siyasal hareketi oluşturabilme amacıyla düşünce alışverişi yapılmıştır.

DP.'nin dört kurucusunun, C.H.P. Meclis Grubuna, sundukları parti içinde köklü reformların yapılmasını isteyen "Dörtlü Takrir"le başlayan açık muhalefetleri DP.'nin kuruluşu ile sonuçlanmıştır. Aslında "Dörtlü Takrir"e kadar uzanan süreçte Varlık Vergisi, Çiftçiyi Topraklandırma Kanununa karşı

¹³⁷ Mahmut Goloğlu, Demokrosiye Geçiş, s.41.

¹³⁸ Tarık Zafer Tunaya, Agy., s.647.

¹³⁹ Feroz ahmad, Agy., s.16.

¹⁴⁰ Tarık Zafer Tunaya, Agy., s.646.

¹⁴¹ Celal Bayar, Başvekilim Adnan Menderes, Derleyen İsmet Bozdağ, Baha Matbaası, İstanbul, s.49.

¹⁴² Feroz Ahmad, Agy., s.14.

¹⁴³ Karpat, Agy., s.128.

¹⁴⁴ İsmet Bozdağ, Demokrat Parti ve Ötekiler, Kervan Yayınları, İstanbul, 1975, s.14.

duyulan hoşnutsuzluk¹⁴⁵, muhalefetin oluşmasında baştan beri etkili olmuştur. Ancak “Dörtlü Takrir’in reddilmesiyle C.H.P. içindeki muhaliflerle hükümetin uzlaşma olanağı kalmadığı gibi yolları da tamamen ayrılmıştır. Çalışmalarında tam bir görüş birliği içinde olan¹⁴⁶ muhalefet, yapılacak başka bir şey kalmadığı için¹⁴⁷ partileşme yoluna gitmiştir¹⁴⁸. Böylece Cumhuriyet döneminde üçüncü çok partili süreç başlamıştır.

Çok partili dönemin üçüncü kez Demokrat Parti’nin kuruluşu ile başlamasının bazı gerekçeleri vardır. DP’den yedi ay önce kurulan Milli Kalkınma Partisi siyasal yaşama beklenen canlanmayı getirmediği için siyasette etkili bir yer edinememiştir. Bunda, partinin Meclis dışında kurulmasının da etkisi vardır. DP ise Meclis içinde kurulan, kuruluşu büyük yankılar uyandıran bir partidir. DP kuruluşundan kısa bir süre sonra geniş kitleler içinde örgütlenebildiği, topluma kök saldıği için Türkiye’de demokrasiye geçişin üçüncü denemesi olarak kabul edilir.

Demokrat Parti’nin kuruluşu kamuoyunda geniş ilgi uyandırmış, siyasal mücadeleye büyük bir ivme kazandırmıştır. DP’nin kuruluşuna değişik yaklaşımlar getirilmiştir; DP’yi Cumhuriyetten sonraki dönemde kurulmuş olan iki siyasal partiye benzetenler ve özellikle Serbest Fırka’nın bir devamı¹⁴⁹ gibi görenler olmuştur. Bu açıdan DP.’ye “muvazaa partisi” gözüyle bakmışlardır.

Demokrat Parti’nin kurulduğu gün Ankara’da, kongre çalışmalarında bulunan Basın Birliği’ne üye gazetecilerin Celal Bayar’a “muvazaa partisi”

¹⁴⁵ Karpat, Agy., s.345.

¹⁴⁶ Celal Bayar, Agy., s.40.

¹⁴⁷ İsmet Bozdağ, Agy., s.25.

¹⁴⁸ Celal Bayar, Agy., s.38

¹⁴⁹ Taner Timur, Agy., s.9.

konusunda sordukları soruya Bayar, sert cevap vermiştir. Muvazaanın hafiflik olduğunu belirten Bayar, kimsenin kendilerine böyle bir teklifte bulunmadığını, kimsenin de böyle bir şeyi kabul etmediğini¹⁵⁰ açıklamıştır. Ancak İsmet İnönü'nün, muhalefetin Celâl Bayar önderliğinde yapılmasını istemesi¹⁵¹, C.H.P.'nin demokratikleşmeye verdiği önemin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Çünkü D.P'nin kuruluşundan itibaren yürüttüğü çalışmaların hiç birinde “muvazaa partisi” olduğunu kanıtlayacak somut bir kanıt elde edilememiştir. Partinin kuruluşundan sonra, partiye muhalif çevrelerin ve özellikle Demokrat Parti içindeki muhalefetin bu yöndeki iddiaları kişisel çekememezliklerin¹⁵² ve siyasal mücadelelerin sonucu olarak değerlendirilebilir.

Demokrat Parti'nin kuruluşu toplumda yeni umut ve beklentilerin doğmasına yol açmıştır. Tek parti yönetiminin baskısından bunalmış, demokrasi özlemi duyan¹⁵³ geniş toplum kesimleri¹⁵⁴ Demokrat Parti'de örgütlenmeye başlamışlardır. Çünkü Demokrat Parti, her toplumsal kesimin iktidardan yakındığı bir dönemde kurulmuştur. Parti, gücünü bütün sosyal grupları içine alan¹⁵⁵ halk kitlelerinden alıyordu. Bu nedenle partiye büyük bir ilgi duyuluyor ve geniş bir katılım oluyordu. Parti, bir sınıflar koalisyonu kurmuş, C.H.P.'den farklı olarak¹⁵⁶ asker, sivil, aydınlar ve yoksul kitleler tarafından çok tutulmuştur. Bu durum Türk siyasal yaşamında, siyasal katılımın dikkat çekmesi açısından eşine ilk kez rastlanan bir gelişme olmuştur.

¹⁵⁰ Goloğlu, Demokrasiye Geçiş, s.42.

¹⁵¹ Metin Toker, Agy., s.53.

¹⁵² Eroğlu, Agy., s.

¹⁵³ Goloğlu, Agy., s.42.

¹⁵⁴ Taner Timur, Agy., s.31.

¹⁵⁵ Karpat, Agy., s.346.

¹⁵⁶ Taner Timur, Agy., s.28.

Demokrat Parti kuruluşundan hemen sonra ilk örgütlerini oluşturmaya başlamış ancak örgütlenme çalışmalarında bazı güçlüklerle karşılaşmıştır. 14 Şubat 1946'da kurulan İstanbul örgütünün başkanı Kenan Öner, kuruluş günlerinin örgütlenme sorunlarını açık bir şekilde anlatmıştır. "Paramız yok, yerimiz yok, bizlerle çalışacak arkadaşımız yoktu. Tanıdığımız ve inandığımız herkese müracaat ederek hiç olmazsa ilçeler teşkilatını kurabilmek için bize insan tavsiye etmesini rica ediyorduk. Bazıları isim veriyor... bir kısmı buna bile cesaret edemiyordu¹⁵⁷." biçiminde anılarını anlatan Kenan Öner örgütlenme sorunlarını sıralamıştır. Örgütlenme engellerinin en başında tek parti yönetiminden kaynaklanan yerleşik tutumlar gelmiştir. İlk aylarda yavaş gelişen örgütlenme çalışmaları daha sonra büyük bir ivme kazanmıştır. Bunun nedeni, Demokrat Parti'nin örgütlenmesinde ne denli güçlükler olursa olsun, uygun toplumsal koşulların örgütlenmeyi ilerilere taşımasıdır. DP.'liler de örgütlenme çizgisini düzenli şekilde sürdürmüşlerdir. 1946 sonunda D.P. 16 il ve 36 ilçede örgütlenmiştir¹⁵⁸. Bazı yerlerde ise Cumhuriyet Halk Partisi ilçe veya köy teşkilatının tümünden DP'ye geçtiği olmuş, bazı durumlarda yerel çekişmeden dolayı¹⁵⁹ D.P.'ye kitlesel katılımlar olmuştur.

Kurulduğu ilk sıralarda C.H.P.'de politik manevra açısından bir rahatlamaya¹⁶⁰ yol açan Demokrat Parti, büyük ölçüde kitleselleşmeye başlar başlamaz C.H.P.'nin olgun tavrını değiştirmiştir. İktidar partisi, DP'nin büyümesi ve gelişmesi karşısında tedirginliğe kapılmıştır. Oysa, C.H.P., D.P.'nin ilk kuruluş günlerinde, muhalefetin daha uzun yıllar iktidara geçemeyeceğini, demokratik bir süs¹⁶¹ olmaktan ileri gidemeyeceğini

¹⁵⁷ Mehmet Kabasakal, Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi, 1908-1960, Tekin Yayınevi, Yaylacık Mat., İstanbul, 1991, s.170.

¹⁵⁸ Goloğlu, Agy., s.44.

¹⁵⁹ Akşam, 28 Haziran 1946.

¹⁶⁰ Goloğlu, Agy., s.42.

¹⁶¹ Cumhuriyet, 18 Temmuz 1946.

düşünmüştü. Demokrat Parti güç kazandıkça, C.H.P.'nin dost tavırları değişmiş, nisbeten durgun geçen politik mücadele ilk üç aydan sonra gerginleşmiştir. DP'nin birdenbire yayılması¹⁶², halkın gözünde gerçek bir muhalefet partisi konumuna gelmesi C.H.P.'ni politik anlamda ürkütmüştür.

T.B.M.M. içinde C.H.P.'ye karşı oluşmuş muhalefet, iktidarı çeşitli yönlerden eleştirmeye başlamıştır. Demokrat Partililerin itirazları daha çok siyasal sorunların çözümlenmesi konusunda yoğunlaşmıştır. Bir yandan kendilerine yöneltilen suçlamaları karşılamışlar, diğer yandan iktidarın tek parti rejimine özgü uygulamalarını değiştirmenin mücadelesini vermişlerdir. İlk itirazları, devlet başkanlığı ile parti başkanlığının birlikte yürütülmesine karşı olmuştur¹⁶³. 29 Nisan 1946'da Belediye Seçimlerini öne alma kararına, gerekli düzenlemelerin eşit biçimde yapılmadığı gerekçesiyle katılmayarak Belediye Seçimlerini protesto etmişlerdir¹⁶⁴. Demokrat Parti yöneticileri, iktidarın demokratikleşme adımlarını yetersizlikle nitelendirmişlerdir. C.H.P.'nin liberalleşme çabalarını, "susuzluktan dudakları çatlamış bir insana bir damla su...¹⁶⁵" vermeye benzetmişlerdir.

Demokrat Parti'nin kuruluşu basında çok geniş ölçüde yer almış, dönemin gündemini belirlemiştir. Parti programı ve parti yöneticilerinin demeçleri basın organlarında sık sık geçmiştir¹⁶⁶

Demokrat Parti savunduğu politikalara Atatürkçü dayanaklar göstermiş, siyasal söylemini 1924 Anayasası üzerinde oluşturmuştur. Kurtuluş Savaşı'nın askeri açıdan büyük bir zaferle sonuçlandığını, ancak Atatürk devrimlerinin başarılmadığını, savaştan sonra özgürlük ve demokrasi

¹⁶² Karpat, Agy., s.136.

¹⁶³ Goloğlu, Agy., s.45.

¹⁶⁴ Lewis, Agy., s.305.

¹⁶⁵ Eroğul, Agy., s.15.

¹⁶⁶ Eroğul, Agy., s.12.

hamlesinin kesintiye uğratıldığını, Atatürk devrimlerinin tamamlanabilmesi için yeni bir atılım başlatma amacıyla olduklarını savunmuşlardır. Bu konuda 1924 Anayasası'nı hukuksal dayanak olarak kabul etmişlerdir. Celal Bayar, bu gerçeği dile getirmiştir. "Atatürk'ün büyük bir eseri de Anayasamızdır. O'nun bu eseri yurttaki milli hakimiyet persibinin ve demokratik ideallerin yayılmasına temel ve mesnet olmuştur. Bu sayededir ki D.P. doğuşunda ve bütün faaliyetlerinde dayanılabilmek imkanını bulmuştur. Yoksa hala emsaline totaliter devletlerinkine benzer bir Anayasa ile karşılaşmış olsaydık, hiç şüphe yok ki mücadeleler çetin, sarsıntılar daha derin olurdu"¹⁶⁷.

Siyasal yaşamın çok yönlü hareketlenmesine yol açan DP.'nin kurucuları, parti tabanının bütün toplum kesimlerine dayandığını belirtmişlerdir. Türkiye'de sınıfların Batı milletlerinde olduğu gibi birbirinden kesin çizgilerle ayrılmadığını savunmuşlardır. Patron işçi ile, ağa çobanla çıkar bakımından bir çatışma içinde değil¹⁶⁸, bir birliktelik içindedir düşüncesinden yola çıkmışlardır. Böyle bir anlayışla örgütlenmesini gerçekleştiren D.P.'nin, örgütlenmesinde ayrımcı bir yapının ortaya çıktığını açıklayan görüşler de olmuştur. Demokrat Parti'nin tüccarın ve eşrafın partisi olduğunu, toprak ağalarının denetimine dayandığını belirten yaklaşımlar yapılmıştır¹⁶⁹. Ne şekilde olursa olsun D.P., geniş kitleler içinde örgütlenme başarısı göstermiş, toplumun büyük kesiminin desteğini kazanmıştır.

Demokrat Parti'nin kuruluşu Türk siyasal yaşamında yeni bir evrenin kapısını aralamıştır. Cumhuriyet döneminde daha önce iki kez denenen demokratik düzen denemesi bu kez başarıyla sonuçlanmış, devletin ve toplumun yapısında köklü değişikliklere yol açmıştır. Çok partili demokratik

¹⁶⁷ Taner Timur, Agy., s.29.

¹⁶⁸ Celal Bayar, Agy., s.41.

¹⁶⁹ Kabasakal, Agy., s.210.

süreç işlerlik kazanmaya başlamıştır. Cumhuriyet döneminde üçüncü muhalefet girişiminin olumlu biçimde gelişmesi Cumhuriyet rejiminin sağlam temellere oturmasının bir göstergesi olmuştur. Çünkü Demokrat Parti rejime muhalif bir hareket olarak değil, rejimi demokratik yönde değiştirmek ve geliştirmek iddiasıyla politikalar oluşturan bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Burada siyasal rejimimizin ve toplumsal yapımızın, bu yönde bir oluşumun doğmasına yaptığı katkı önemlidir. Çünkü siyasal partilerin oluşmasında ülkelerin öznel koşulları belirleyicidir¹⁷⁰. Demokrat Parti'nin kuruluşu Türkiye'nin çağdaşlaşmasında önemli bir dönüm noktası olmuştur.

¹⁷⁰ Şerif Mardin, Agy., s.51.

C. DEMOKRAT PARTİ'NİN SAVUNDUĞU TEMEL POLİTİKALAR

İki temel bölüme ayrılan Demokrat Parti programı seksensekiz maddeden oluşmuştur. Birinci bölümde "Umumi Prensipler", ikinci bölümde "Hükümet İşleri" ele alınmıştır¹⁷¹.

Programın birinci maddesinde D.P.'nin çok partili düzenin gereğine inandığı, Türkiye Cumhuriyeti'nde demokrasinin geniş ve ileri anlayışla gerçekleşmesine ve genel siyasetin demokratik bir görüş ve zihniyetle yürütülmesine hizmet amacıyla kurulduğu belirtilmiştir. Bu söyleme göre partinin temel amacı demokrasidir. Hem bireysel haklar ve hem de ekonomik düzen açısından liberalizm genel bir ilke olarak¹⁷² kabul edilmiştir.

Demokrat Parti'nin ana prensipleri cumhuriyetçilik, halkçılık, milliyetçilik, laiklik, ılımlı devletçilik, liberal koruma ve teşvikçilik, devrimcilik, sendikalistlik ve anti komiterncilik olarak¹⁷³ açıklanmıştır.

Demokrat Parti'nin kurulmasında ve programın oluşturulmasında bazı temel görüşlerden yola çıkılmıştır. Yeni bir parti kurmak için memleketin ve dünyanın koşullarını yanılmadan bilmiş olmanın önemine değinen Celal Bayar, bu prensiplerden hareketle kurulacak partinin devlet yönetimini aşağıdan yukarıya doğru işleten¹⁷⁴ bir parti olacağını vurgulamıştır. Programın karakterinin bu anlayışla örtüşmesi dikkate alınmıştır.

Ulusal iradenin tam anlamıyla gerçekleşebilmesi için seçimlerin her türlü müdehaleden uzak ve serbest olarak gizli oy ile tek dereceli yapılması

¹⁷¹ Tunaya, Agy., s.662-673.

¹⁷² Eroğul, Agy., s.13.

¹⁷³ Akkerman, Agy., s.45.

¹⁷⁴ Bayar, Agy., s.40.

ilkesini esas alan parti programı (md.9 ve 10), politika kuvvetlerinin halktan gelen siyasal eğilimlere göre¹⁷⁵ ülkeyi yönetmesini öngörmüştür.

Demokrat Parti kurucuları yönetim anlayışlarını Cumhuriyet Halk Parti'sine göre farklı biçimde belirlemişlerdir. C.H.P.'ni, Cumhuriyet devrimlerini yerleştirmeye çalışan, ancak asıl amaç olan demokrasi prensiplerinden uzaklaşan bir kadro hareketi olarak değerlendirmişlerdir.

Demokrat Parti yöneticileri, partinin fikir kadrosuna değil, halk düşüncesinin temellerine dayanacağını, Atatürk'ün bütün yaşamı boyunca bunun özlemini çektiğini açıklamışlardır. "Hak tefekkürünün temellerine" dayanan¹⁷⁶ bir yönetimin oluşturulmasında mutlaka başarılı olunması gerektiğini savunmuşlardır.

"Umumi Prensipler" bölümünün en başına demokrasi kavramı yerleştirilmiştir. Ayrıca programının dördüncü maddesinde demokrasinin bir tanımı yapılmıştır. Bu tanımlamada demokratik hukuk devleti ve bireysel özgürlükler ön plana çıkarılmıştır.

Sosyal adalet ve toplumsal barış ile ilgili konular beş ve altıncı maddelerde ele alınmıştır. Demokrasi anlayışının bir sonucu olarak bireysel hak ve özgürlüklerin en geniş anlamda kullanılabilmesi ve sivil toplum örgütlerinin oluşturulmasına ilişkin ilkeler yedinci maddede yer almıştır. Buna göre genel hayatın her bakımdan uyumlu biçimde gelişebilmesi için, toplumda, sadece siyasal partilerin kurulmasının yeterli olamayacağı, milletin

¹⁷⁵ Bayar, Agy., s.43.

¹⁷⁶ Cumhuriyet, 09.01.1946.

ekonomik ve sosyal alanlarda da hızla örgütlenmesi ve işçi sendikalarına grev hakkının sağlanması öngörülmüştür¹⁷⁷.

Ayrımcı milliyetçilik anlayışını reddeden D.P., eğitim ve öğretim kurumlarının milliyetçilik idealinin gerçekleştirilmesinde önemli bir yeri olduğunu belirtmiştir (md.13). Bu konuda eğitim kurumlarını görevli saymıştır.

Demokrat Parti, din özgürlüğünü temel insan haklarından kabul ederek¹⁷⁸, din özgürlüğüne kıymet biçmiş, ancak dinin siyasete alet edilmesini, vatandaşlar arasında sevgi ve barışı bozacak biçimde propaganda malzemesi yapılmasını (md.1) reddetmiştir.

Demokrat Parti devrimciliği (inkılâpçılık), sürekli değişen ülke ve dünya koşulları karşısında hayatın değişkenliğine hızla uymak, ülkeyi ileri noktalara taşımak için gerekli atılımları hemen uygulamaya koymak anlamında (md.15) değerlendirmiştir.

Halkçılığı hiç bir kimse ya da zümreye ayrıcalık tanımamak şeklinde ele almışlar (md.16), hükümet ve halk idaresinin halkla birlikte halk için olmasına dikkat çekmişlerdir.

Demokrat Parti'nin devletçilik görüşü programının 17. maddesinde belirtilmiştir. "Devletçilik, iktisadi alanda uzun zamandan beri devam eden boşluğu bir an önce doldurmak, iş hacmini genişleterek yurttaşların geçim ve refah seviyesini yükseltmek için devletin gerek doğrudan doğruya iktisadi faaliyetlere girişmesi, gerekse nizamlama, teşvik ve yardımlarıyla hususi

¹⁷⁷ Not: Demokrat Parti programında grev hakkı yer almasına rağmen, D.P. iktidarında işçilere grev hakkı tanınmamıştır.

¹⁷⁸ Karpat, Agy., s.348.

teşebbüs ve sermayenin umumi menfaate en uygun şekilde ve süratle gelişmesinde vazife alması manasında anlıyoruz.

Özel teşebbüs ve sermaye faaliyet ve tasarruflarının devlet tarafından nizamlanması, özel teşebbüs menfaatleri ile genel menfaatin te'lifi ve korunması zaruretinden ileri gelmektedir. Bizim devletçiliğimiz, iktisadi şartlarımızın ve ihtiyaçlarımızın çizdiği yoldur.”

Devletçilik ilkesinin programda yer alması anayasal bir zorunluluktur. 1937’de yapılan bir anayasa değişikliği ile C.H.P.’nin altı ilkesi anayasaya eklenmişti. Bu altı ilkedен biri de devletçilik olduğu için Demokrat Parti, bu ilkeyi programında işlemek zorundaydı¹⁷⁹.

Demokrat Parti, devletçiliği sadece ekonomik anlamda değerlendirmiş ve kabul etmiştir. Devletin iktisadi faaliyetlere, ancak ekonomik kalkınma ve halkın refah düzeyi söz konusu olduğunda katılabileceği öngörülmüştür. Bu faaliyetlere girdiği zaman da devletin özel girişim ve sermaye ile rekabet edemeyeceği prensibi¹⁸⁰ esas alınmıştır.

Dış politikamızın, milletlerin hukuk eşitliğine, millitlerarası siyasi, iktisadi ve kültürel işbirliğine, kollektif güvene, iyi komşuluk ilişkileri esasına dayanması esas alınmıştır. Dış politika konusunda farklı bir devlet politikası açıklanmamıştır.

Partinin devlet görüşü 19.maddede ele alınmıştır: “İçişlerimizde hükümeti ve teşkilatını halkın dışında ve üstünde bir varlık değil, sadece halk tarafından amme vazife ve hizmetlerini görmek üzere kurulmuş bir idare cihazı saymak esaslı bir prensibimizdir. İyi bir idarenin gayesi, devletle bütün

¹⁷⁹ Goloğlu, Agy., s.41.

¹⁸⁰ Samet Ağaoğlu, İki Parti Arasındaki Farklar, Arbas Matbaası, Ankara, 1947, s.65.

muamele ve münasebetlerinde, yurttaşa tam bir emniyet verebilmektir. Memurlara verilen kanuni selahiyetlerin, idari otorite temini bahasıniyle keyfi olarak kullanılması temayüllerini önlemeyi vazife edineceğiz.

İyi bir idare cihazı kurabilmek için, vazifenin icabettiği selahiyetle mesuliyet hudutlarını kesin olarak tayin eylemek şarttır. Bütün selahiyetlerin mahdut ellerde toplanması ve mesuliyetin zaafa uğraması neticelerini doğrudan bürokratik zihniyet ve usullerin terki lüzumuna kaniyiz.”

Programın bu maddesinde mevcut devlet anlayışına ve uygulamalarına açık bir eleştiri getirilmiştir. Partinin kurucuları bir yandan devlet politikalarını, bir yandanda devletle olan işlerinde karşılaştıkları uygulamaları eleştirmişler, bunu partinin programına yerleştirmişlerdir. Bu konularda kendi yaklaşımlarını sergilemişlerdir. Demokrat Parti programına göre devlet, bireyin ve toplumun üstünde mistik ve metafizik özelliklerle yer alan bir varlık olmayıp, kamu görevi ve hizmetlerini görmek¹⁸¹ üzere kurulmuş bir örgüttür. Demokrat Parti, bu madde ile demokrasi anlayışını tekrarlamıştır.

Programın 20.maddesinden başlayıp, 26.maddesine kadar olan bölümünde yönetim, yönetim politikaları, yerel yönetimler ve memur sorunları ele alınmıştır. 20.maddede; halkın yönetime katılması ve yerel yönetimlerin yetkilerinin genişletilmesi görüşü açıklanmış, valilerin ve il yönetimindeki memurların yetkilerinin artırılması konusu işlenmiştir.

Demokrat Parti merkezi hükümetin yetkilerinin kısılmasını, yerel yönetimlerin yetkilerinin genişletilmesini programına koymuştur¹⁸².

¹⁸¹ Samet Ağaoğlu, İki Parti Arasındaki Farklar, Arbas Matbaası, Ankara, 1947, s.65.

¹⁸² Karpat, Agy., s.348.

Memurların her şeyden önce halka hizmet duygusu taşımaları, görev ve sorumluluk duygularına bağlı, yeterlilik ve uzmanlık sahibi olmaları öngörülmüştür. Böylece devlet hizmetinin teorik esasları açıklanmıştır. bu arada, kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde yapılan kötüye kullanmaların önemle takip edilerek hızlı sonucun alınması bir görev olarak kabul edilmiştir (m.25).

Yirmibeş maddeden oluşan “Umumi Prensipler” bölümünün temel dokusu demokrasidir. Programın “Umumi Prensipler” bölümünde demokrasinin gerçekleşmesi için zorunlu görülen önlemler¹⁸³ sıralanmıştır. Programda yer alan prensipler hem bir özlemi hem de bir eleştiri olgusunu içermektedir. Programda yer alan demokrasi ile ilgili prensipler, ulaşılmaması istenen, o zamana kadar Türk halkının yabancı olduğu, öte yandan partilerin programında yer almayan istekler olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁸⁴. Çarpıcı biçimde kendini gösteren genel prensipler, aynı zamanda bir tepki niteliğini göstermektedir. Çünkü getirilen anlayışlar tek parti yönetiminin uygulamalarıyla bir çok noktalarda çatışmaktadır¹⁸⁵. O nedenle dönemin koşullarına ve sosyal gerçeklerine göre büyük yenilikler getirmiştir.

Demokrat Parti programının ikinci bölümünde “Hükümet İşleri” sıralanmıştır. Bu bölümde; “Adalet İşleri”, “Milli Eğitim İşleri”, “Tekel İşleri”, “Tarım İşleri”, “Orman İşleri”, “Maliye İşleri”, “Bayındırlık İşleri”, “Umumi Sağlık İşleri” ve “Sosyal Meseleler” ele alınmıştır.

Adalet işlerinin görülmesi 33.maddede yer almıştır. Buna göre adalet işlerinin görülmesi, ulusal iradenin ifadesi olan kanun hükümlerinin yerine

¹⁸³ Samet Ağaoğlu, Agy., s.62.

¹⁸⁴ Samet Ağaoğlu, Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru, s.12.

¹⁸⁵ Ağaoğlu, İki Parti arasındaki Farklar, s.33.

getirilmesi olarak değerlendirilmiştir. Adalet işlerinin tek yargı cihazı ile yürütülmesi esas alınmıştır. Yargı mekanizmasının çabuk çalışması, gereksiz sürüncemelerin önlenmesi ve adaletin en kısa yoldan sağlanması konusuna dikkat çekilmiştir.

Eğitim sisteminde, milli eğitim ve öğretimin birliğine büyük bir değer biçilmiştir. Eğitimin ülke gereksinimlerini karşılayacak genel bir plana göre düzenlenmesi öngörülmüştür. Teknik eğitimin yurt genelinde yaygınlaştırılmasına ve eğitim ve öğretim kurumlarının ülke kalkınmasında görevli olmasına öncelik verilmesi düşünülmüştür. Üniversitelerin bilimsel ve yönetsel özerkliğe sahip olması görüşü vurgulanmıştır.

Toplumsal kültürün gelişmesi ve yaygınlaşması, Türk dilinin, milli yapısına uygun şekilde gelişmesi devletin başlıca görevi sayılmıştır.

Doğu bölgesinde her derece ve branşta fakülte ve okulların, enstitülerin kurulması amaçlanmıştır. Doğuda çekiciliği olan bir kültür merkezinin yaratılması gerekli görülmüştür.

Ekonomik alanda özel girişim ve sermayenin etkinliği esas kabul edilmiş, özel girişimin güvenle çalışma koşulları ve yeni iş alanları bulması özel girişim ve devlet girişiminin çalışma alanlarının kesin olarak belirlenmesi ve uyum içinde olmalarının gereği görüşü dile getirilmiştir (md.43). Devletin doğrudan doğruya girişebileceği ekonomik girişimlerin özelliği tesbit edilmiştir.

Programın 47.maddesinde özellikle tarım sanayi, ulusal ekonomi bakımından korunmaya muhtaç küçük sanayi ve el sanatlarının devletçe korunması, bu arada, devletin bu konularda teşvik edici politikalar izlemesi

gerektiği öngörölmüştür. Bu konuda bir kanun projesinin meclise sunulması hedeflenmiştir.

Devlet tarafından kurulan verimsiz işletmelerin özel teşebbüse devredilmesi düşüncesi benimsenmiştir. İktisadi devlet teşekküllerinde yönetim ve üretimle ilgili önemli yenilikler getirilmiştir. İktisadi devlet teşekküllerinde kalite ve verimliliğe önem verilmiştir. Bu nedenle iktisadi devlet teşekküllerinin yönetim ve kontrolünün daha uygun biçimde düzenlenmesi zorunlu görölmüştür (md.50).

Ekonomik ve mali konularla ilgili olarak piyasaya müdahalelerden kaçınılması, hayat phalılığının önlenmesi ve paramızın değerinin korunması, bu yöndeki gerekli önlemlerin alınması amaçlanmıştır.

Tarım alanında üretimin artırılması, tarımsal modernizasyon, kredi, örgütlenme konularına yeni yaklaşımlar getirilmiş; tarımın, dönemin ülke kalkınmasında olan payına dikkat çekilerek, bu alana daha çok ilgi gösterilmesi istenmiştir. Kolay kredi sağlanması ve tarım ürünlerinin fiyatlarının yükseltilmesi hedefi gözetlenmiştir. Bu konularda devletin üreticilere yol göstermesi planlanmıştır.

Demokrat parti programında denk bütçe mali politikanın esası olarak görölmüştür (md.73). Devletin basit gereksinimleri için kredi kullanımına gidilmemesi ve emisyon hacminin genişletilmemesi gerektiği belirtilmiştir. Sadece, üretimin ve milli gelirin süratle artırılmasını sağlayacak işlerle sınırlı kalmak koşulu ile iç kredilerin ve ekonomik bağımsızlığımızı uzaktan-yakından etkilemeyecek türde, uzun vadeli dış kredilerin kullanılabileceği kaydedilmiştir (md.74).

Vergi sisteminde yeniliklerin getirilmesi, ödeme gücü ile orantılı vergilendirme yoluna gidilmesi esası getirilmiştir. Vergi sistemi ile ilgili maddede, Varlık Vergisi türünden vergilerin alınmasının maliye işlerimiz için sakıncalı sonuçlar doğuracağı bildirilmiştir (md.7 5). Hayvan vergisinin kaldırılacağı açıklanmıştır.

Demokrat Parti programının “Hükümet İşleri” bölümünde “Bayındırlık-Ulaştırma” işlerine ayrı bir yer verilmiştir. Bu konu da köklü reformlar öngörülmüştür.

Büyük yol şebekelerinin yapılması zorunlu görülmüş, bu yönde yasal düzenlemelerin yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Köy ve bucak yollarının da hızla yapılması programda yer almıştır (md.80). Kara, hava ve deniz taşımacılığının her yönde geliştirileceği belirtilmiştir (md.81, md.82, md.85). Bu bölümde ayrıca, çiftçileri yakından ilgilendiren sel ve taşkınlar, kuraklık ve su sorunları ele alınmıştır.

Genel sağlık işlerinin hızlı ve planlı biçimde yürütülmesine önem verilmiştir (md.87).

Programın 88.maddesinde sosyal sorunlar ile ilgili saptamalar ortaya konmuştur. Sosyal sigortalar konusu irdelenmiştir. Çalışanların maddi ve manevi refahını sağlayacak bütün ekonomik ve teknik önlemlerin alınması hedeflenmiştir. Geliri az olan vatandaşlara gıda, giyim ve yerleşim konularında yardım için esaslı önlemler alınacağı açıklanmıştır.

Ülke işgücünün değerlendirilmesi için çözümler aranması gerektiği sorunu üzerinde durulmuştur.

İşçilere sendikal ve sosyal haklar verileceği açıklanmıştır. Kimsesiz çocuklar için koruyucu önlemler alınacağı belirtilmiştir.

Görüldüğü gibi programın “Hükümet İşleri” bölümünde yeni yaklaşımlar, ülkenin kalkınmasında temel politikalar saptanmıştır. Programda, Cumhuriyet Halk Partisi döneminde, özellikle de savaş sonunda yapılamayan¹⁸⁶ iktisadi kalkınma işi ile ilgili konular belirgin biçimde yer almıştır. Böylece geniş kitleleri memnun edecek, onların özlemlerini dile getiren bir program oluşturulmaya çalışılmıştır.

¹⁸⁶ Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, s.392.

III. BÖLÜM

A. 1946 SEÇİMLERİ

1946'da yapılan tek dereceli ve çok partili milletvekili seçimi taşıdığı tipik olumsuz özelliklerinden¹⁸⁷ dolayı demokrasi tarihimizde ayrı bir yere sahiptir. 1946 seçimlerini kavrayabilmek için seçim kanununun özelliklerini tartışmadan önce, ülkeyi seçime götüren koşulları incelemek gerekir.

C.H.P. Değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü, 27 Nisan 1946'da C.H.P. Parti Kurultay'ını toplantıya çağırarak bazı politik açıklamalarda bulunmuştur. İnönü, Kurultay'da; tek dereceli seçim, sınıf esasına dayanan örgütlerin kurulması, parti tüzüğündeki "Değişmez Başkan" maddesinin değiştirilmesi konularının ele alınacağını¹⁸⁸ bildirmiştir.

10 Mayıs 1946'da toplanan C.H.P. Parti Kurultay'ında önceden öngörülen kararlar alınmıştır. Buna göre, tek dereceli seçim için Parti Programının değiştirilmesi, cemiyetlerin ve partilerin sınıf esasına göre kurulabilmesi, "Değişmez Başkanlık" maddesinin programdan kaldırılması, yeni seçim kanunu kabul edilince meclisin seçime götürülmesi¹⁸⁹ konuları karara bağlanmıştır.

Kurultayda alınan kararlar demokratik nitelikler taşımaktaydı. Ülkede artık birden çok siyasal parti vardı. Bir yandan da C.H.P.nin değişen koşullar karşısında kendini yenilemeye çalıştığı görülmüyordu. C.H.P. bu yeni dönemin gereklerini yerine getirmeye çalışıyordu.

¹⁸⁷ Goloğlu, Agy., s.59.

¹⁸⁸ Feroz Ahmad, Agy., s.19.

¹⁸⁹ Feroz Ahmad, Agy., s.20.

Bu arada 1946 Mayıs'ında erken seçim konusu gündeme gelmiştir. Erken seçim konusu 10 Mayıs 1946 C.H.P. Kurultayı'nda ele alınmıştır. Buna göre 1947'de yapılması gereken milletvekili seçimleri bir yıl erkene alınmıştır. İsmet İnönü, bunun nedenlerini şöyle açıklamıştır:

“Seçimi tabii olarak 1947 için düşünüyorduk. Fakat iç ve dış politika gerekleri, memleket idaresini bir an önce kararlı kılmak mecburiyetini gösterdi. Dünyanın hali karanlıktır. Bu yolda ne ihtimaller karşısında kalacağımızı tahmin edemeyiz. Gelecek sene bu ihtimalleri temsil müddeti bitmiş bir Büyük Millet Meclisi ile karşılamak gibi bir durumdan sakınmak isteriz.

Memleket içinde de bir seneden beri, Büyük Meclisin otoritesi üstünde saygılı olmayan tartışmalar olmuştur. Seçim kanununu Meclise göndermekle geciktığımız kanaatında olanlar vardır. ... İçeride ve dışarıda hiç bir politika, otoritesinden şüphe edilen bir Büyük Millet Meclisi ile yürütülemez¹⁹⁰.”

Kurultayın ardından Meclise getirilen yasa tasarı 31 Mayıs 1946 tarihinde görüşüldü¹⁹¹. Tek dereceli milletvekili seçimi kanunu görüşmelerinde Meclis'te sert tartışmalar olmuştur. Demokrat Partili milletvekilleri, 26 Mayıs 1946'da yapılan ve D.P'nin katılmadığı Belediye Seçimlerine ilişkin yaptıkları eleştirileri tekrarladılar. Gerekirse milletvekili seçimlerine de katılmayabileceklerini açıklamışlardır. Ancak tek dereceli milletvekili seçimi kanunu 5 Haziran 1946 tarihinde Meclis'te kabul edilerek yasallaştı¹⁹².

Demokrat Parti yöneticileri, seçimlerin erkene alınmasına ve yürürlüğe konan seçim kanununa şiddetle karşı çıkmışlardır. Yasanın, oyun gizliliğini

¹⁹⁰ Aydemir, Agy., s.444.

¹⁹¹ Cumhuriyet, 1 Haziran 1946.

¹⁹² T.C.Resmi Gazete, 06 Haziran 1946.

ve güvenliğini sağlamaya yeterli olmadığını, seçimlerin yargı güvencesinde yapılması gerektiğini, oysa söz konusu yasanın yargı denetimine kapalı olduğunu¹⁹³ açıklamışlardır. Seçim kanununu değişik açılardan eleştirmişlerdir. D.P.Başkanı Celâl Bayar, İsmet İnönü'nün C.H.P. Kurultay'ında yaptığı konuşmaya karşı çıkarak, seçimlerin erkene alınmasını gerektirecek bir neden olmadığını, devlet başkanlığı ile parti başkanlığının birbirinden ayrılmaması durumunda yapılacak seçimlerin güvenliğinin olamayacağını savunmuştur¹⁹⁴. D.P.'liler seçimlerin erkene alınma sebebinin kuruluş halindeki D.P.'nin gelişmesini engellemeye yönelik olduğunu belirtmişlerdir.

Muhalefetin, seçimlerin erkene alınmasına karşı çıkmaları üzerine İsmet İnönü, bazı memleketlerde muhalefetin seçimi boykot etme taktiği uyguladıklarını, bunun yabancılara karşı memleketi suçlama anlamına geleceğini, Türkiye'de de böyle bir durumun olması durumunda vatandaşların bunu hoş görmeyeceklerini açıklamıştır¹⁹⁵.

Celâl Bayar, İnönü'nün bu açıklamalarını D.P.'nin kapatılabileceğine ilişkin bir tehdit olarak yorumlamıştır. Bayar, söz konusu günlerde DP.'nin geniş baskılara maruz kaldığını, telefonlarının dinlendiğini, mektuplarının açılıp okunduğunu, teşkilata gönderdikleri yazıların postada yok olduğunu, D.P. ocak ve bucaklarındaki levhaların jandarmalar tarafından toplanıp karakollara taşındığını, bu tür uygulamaların siyasal baskı sınırını aştığını bildirmiştir¹⁹⁶. Bütün bu olaylara karşı teşkilatına bir genelge yayınlarak talimat veren D.P., Anayasanın meşru sınırında nefis mücadelesinde olduklarını, daima meşru yollarla ve yasal araçlarla mücadeleyi prensip

¹⁹³ Karpat, Agy., s.140.

¹⁹⁴ Goloğlu, Agy., s.48.

¹⁹⁵ Cumhuriyet, 11 Mayıs 1946.

¹⁹⁶ Bayar, Agy., s.55.

edindiklerini ve bundan kimsenin şüphe etmeğe hakkı olmadığını açıklamıştır¹⁹⁷. Bayar'ın seçim dönemindeki konuşmaları, eleştirileri dış basında bile yer almıştır¹⁹⁸. Muhalefetin bu noktada, öteden beri takip etmekte olduğu temkinli ve dikkatli politikayı sürdürdüğü anlaşılmaktadır. D.P. iktidar ile çok sert tartışmalara girmekten kaçınmıştır. Parti, yasal çerçevenin dışına kaymamaya özen göstermiş, ancak var olan tartışma yollarını kullanarak, bunu da gerektiğinde ılımlı bir söylem çizgisine çekilebilme esnekliğini göstererek gerçekleştirme anlayışında, iktidar karşısında kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır.

1947 yılında yapılması gereken seçimlerin erkene alınması bazı siyasi hesaplara dayanıyordu. Demokrat Parti kurulalı henüz altı ay olmuştu. Seçimlerin yapılacağı 21 Temmuz 1946 tarihi itibariyle, yeni kurulan ve henüz kurumsallaşma olanağı bulamayan bir parti, ülke genelinde bir seçime girecekti. Erken seçim, örgütlenmesini tamamlayamamış bir parti için heves ve heyecanın azalmasına¹⁹⁹ yol açabilirdi. Demokrat Parti seçimlere hazırlıksızdı. Ancak özellikle kentlerde olmak üzere hızla yükseliyordu. Çıkışını uysal bir muhalefetle²⁰⁰ sürdüren D.P.yi erken bir seçimle karşı karşıya bırakmak C.H.P. için bir avantaj sağlayabilirdi. C.H.P.'nin seçimleri erkene alma kararında hiç değilse bu unsurun da etkili olduğu düşünülebilir.

D.P.Genel İdare Kurulu seçimleri boykot etme kararındaydı. Ancak yerel parti örgütlerinin istekleri doğrultusunda seçime katılma kararı alındı. 16 Haziran 1946'da alınan seçime girme kararında²⁰¹ bir takım unsurlar belirleyici olmuştur. Bu unsurlar partinin yaşaması ve geleceği ile ilgilidir.

¹⁹⁷ Bayar, Agy., s.56.

¹⁹⁸ Feroz Ahmad, Agy., s.19.

¹⁹⁹ Karpat, Agy., s.137.

²⁰⁰ Karpat, Agy., s.347.

²⁰¹ Cumhuriyet, 19 Haziran 1946.

Bunlardan biri meclis dışında kalma kaygısıdır. Diğeri ise hükümetin yaptığı “seçimlerin tarafsız biçimde yapılacağı” kararına dayanır²⁰². Bir yandan da geniş halk kesimleri D.P.’yi seçime girmeye zorluyordu²⁰³. Demokrat Parti’nin seçime girme kararı ile birden çok partinin yer aldığı seçim süreci başlamış oldu.

Seçime katılan bir başka parti de Milli Kalkınma Partisi idi. Ancak Milli Kalkınma Partisi ne seçim kampanyası sırasında ne de seçimlerde etkili bir çalışma yürütememiştir. Çalışmamızın daha önceki bölümünde de belirttiğimiz gibi²⁰⁴ Milli Kalkınma Partisi siyasal yaşamda kayda değer bir gelişme gösterememiştir. Milli Kalkınma Partisi’nin bu yönü çalışmamızın konusu dışında olduğu için, konuyu burada ele almıyoruz.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra 1946’ya kadar yapılan seçimler çift dereceli yapılmakta olup²⁰⁵, demokratik olmaktan uzaktı. 4918 sayılı Seçim Kanunu ise ilk kez tek dereceli seçim esasını getiriyordu²⁰⁶. 4918 sayılı kanun “Seçimin İlanı”, “Seçmen Defterlerinin Tanzimi”, “Seçmenlik Şartları”, “Milletvekilliğine Seçilemeyecek Olanlar”, “Seçim Şartları”, “Seçim Kurulları”, “Seçim Komisyonları”, “Seçim Gününün Yayınlanması”, “Seçim Kurul ve Komisyonlarının Görevleri”, “Milletvekili Sayısının Tesbiti ve Seçimlerin Ne Yolda Yapılacağı”, “Adaylık İlanı” ve “Seçim Giderleri” bölümlerinden oluşmuştur.

²⁰² Karpat, Agy., s.141.

²⁰³ Goloğlu, Agy., s.60.

²⁰⁴ Not: Milli Kalkınma Partisi konusunda bkn. II.Bölümde, “Demokratik Oluşum ve Dönüşümler” kısmına.

²⁰⁵ Nil Türker, Türk Siyasal Yaşamında Bir Dönemin Sonu: 1946 Yıldız Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Çalışması, 1991, s.75.

²⁰⁶ T.C.Resmi Gazete, 6 Haziran 1946, Sayı:6326.

5 Haziran 1946 tarihli ve 4918 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'na göre her il bir seçim çevresi kabul edilmiştir. Nüfusu 40.000'e kadar olan yerler için bir milletvekili seçilmesi, nüfusu 55.001'den 95.000'e kadar iki, 95.001'den 135.000'e kadar üç, 135.001'den 175.000'e kadar dört milletvekili seçilmesi esası getirilmiştir.

Seçim ilanı İçişleri Bakanlığınca illere tebliğ edilir, valiler kaymakamlara, kaymakamlar da bucak ve köylere seçimi ilan ederler (md.4). Seçim defterlerinin (seçmen listeleri) tanzimi görevi belediye idareleri ve muhtar ve ihtiyar meclisleri üyelerine verilmiştir.

Seçim uygulaması "Seçim Kurulları" ve "Seçim Komisyonları" tarafından yürütülmüştür. Seçim Kurulları, seçimi yönetmek ve kontrol etmek üzere, her ilin merkez ilçesinde ve o ile bağlı ilçe merkezlerinde belediye başkanının başkanlığında seçilen beş kişiden oluşmaktaydı (md.14). Bu kurul üyeleri belediye meclis üyelerinden oluşmaktaydı. Seçim Kurulları seçim bürolarını oluşturmaktaydı. Seçim Komisyonları da seçim bölgelerinde, bütün seçmenlerin oylarını bir gün içinde kullanmalarını sağlamak amacıyla seçim borolarının oluşturulmasında olduğu gibi Seçim Kurulları tarafından oluşturulmaktaydı. Seçim Kurulları bu işi vali ve kaymakamların başkanlığında İdare Kurulu ile birlikte yürütmekteydi. Seçim Komisyonları, seçimin yapıldığı seçim bürolarında görev yapmaktaydı. Yaklaşık bin seçmenin oy kullandığı bölgede bir seçim bürosu ve Seçim Komisyonu oluşturulmaktaydı. Seçim Komisyonlarının üyeleri belediyesi bulunan yerlerde belediye meclisi üyelerinden ve belediye başkanlarından, belediyesi bulunmayan yerlerde "münasip" kimselerden beş kişi olarak seçiliyordu.

Seçmenlerin, oy pusulalarını, kayıtlı buldukları seçim bürosunda kullanabilmeleri söz konusuydu. Seçmenler oy pusulalarını, sandık komisyonlarının önünde kilitli oy sandığına atacaktı. Seçim Komisyonları seçim bittikten sonra oy sayım sonuçları ve gerekli tutanakları Seçim Kurullarına ulaştırmaktaydılar. Kesin sonuçları Seçim kurulları açıklamaktaydı.

4918 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'nun iki temel sakıncası vardı. Birincisi, seçimi yönetmek ve kontrol etmek üzere oluşturulan "Seçim Kurulları" belediye başkanları ve belediye meclisi üyelerinden oluşturulduğu için, bunlar C.H.P.'ne mensup kişilerdi. Seçim sonuçlarını bu kurullar açıklama yetkisine sahipti. Burada bir yargı denetimi yoktu. Seçimi hükümetin memurları yönetmekteydi. İkincisi, oyun gizliliği tam anlamıyla sağlanamamıştı. Seçim kanununda, seçmenlerin oylarını, her türlü baskı ve telkinden uzak bir şekilde gizli biçimde kullanabileceğine ilişkin açık bir madde yoktu. Bilakis, seçmenler, oylarını, Seçim Komisyonlarının önünde açık olarak kullanılabiliyordu. Bu nedenle 1946 seçimlerinin tam demokratik bir seçim olduğu söylenemez. Çünkü seçimlerde yargı denetimi ve oyların gizliliği sağlanamamıştır.

1946 seçimleri taşıdığı olumsuz özelliklerden dolayı demokrasi tarihimizde "46 seçimleri"²⁰⁷ olarak anılmıştır. Böyle bir sistemle yapılan seçimlerin sonuçlarının çok tartışmalı olacağı açıktı. Nitekim, seçim sonunda Demokrat Parti 36 ildeki sonuçlara toptan itiraz etmiş²⁰⁸ ve bu konuda uzun süren bir tartışma dönemi başlamıştır. Hatta daha sonuçlar belli olmadan D.P., İsmet İnönü'ye bir telgraf çekerek haksızlıkların düzeltilmesini ve seçimlere

²⁰⁷ Goloğlu, Agy., s.60.

²⁰⁸ Taner Timur, Agy., s.55.

medehale edilmesini istemiştir²⁰⁹. Ancak bundan bir sonuç alınamamıştır. Tartışmalar sıkıyönetim uygulamasının yasaklamalarına karşılık sürmüştür. Hükümet sıkıyönetimin kendisine verdiği yetkileri kullanarak, Celal Bayar'ın şiddetli bir protestosunu yayınlayan "Yeni Sabah" ve "Gerçek" gazetelerinin kapanmasını sağlamıştır²¹⁰. Seçim sırasında merkezi İstanbul'da bulunan ve altı ili yetki kapsamına alan sıkıyönetim uygulaması²¹¹ seçim süreci ve seçim sonrası dönemde siyasal faaliyetlerin gelişmesi açısından bazı zorlayıcı uygulamalar getirmiştir. 1946 seçimleri siyasal bir karmaşa ile sonuçlanmıştır.

1- Seçim Kampanyası

1946 Milletvekili seçimlerinin, seçim kampanyası, seçim kanununun kabul tarihi olan 5 Haziran 1946'dan bir hafta sonra başlamıştır. Seçimlerle ilgili açıklamalar 10-11 Mayıs C.H.P. Parti Kurultayı'ndan beri yapılıyordu. Ancak asıl seçim kampanyası D.P. Genel İdare Kurulu'nun 16 Haziran'da, partinin seçimlere katılacağını açıklamasından sonra hız kazanmıştır.

Seçim dönemi başladığında, ülkedeki siyasal etkinlikleri geliştirecek önemli demokratik dönüşümler gerçekleştirilmişti. C.H.P. 10 Mayıs Parti Kurultayı'nda parti genel başkanlığının değişmezliğini kaldırarak, dört yılda bir genel başkan seçilmesi kararını almıştı²¹². Ardından dernekler konunda değişikliğe gidilerek, sınıf esasına göre derneklerin kurulabileceği yönündeki kanun çıkarıldı. 5 Haziran 1946'da yapılan bu değişiklik sendikaların kurulması yönündeki engelleri ortadan kaldırmıştır²¹³. Bu arada 10 Haziran 1946'da üniversitelere özerklik veren "Üniversiteler Kanunu" kabul

²⁰⁹ Cem Eroğul, Agy., s.16.

²¹⁰ Eroğul, Agy., s.17.

²¹¹ Goloğlu, Agy., s.61.

²¹² Goloğlu, Agy., s.47.

²¹³ Feroz Ahmad, Agy., s.21.

edilmiştir²¹⁴. 13 Haziran'da Basın Kanununun 50.maddesi kaldırılarak, hükümetin elinde bulunan gazete kapatma yetkisi mahkemelere devredildi²¹⁵. Böylece seçim kampanyası öncesinde bir dizi liberal adımlar atıldı. Bir bakıma İnönü ve C.H.P. muhalefete hukuki temeller hazırlamışlardır²¹⁶. Yapılan liberal değişikliklerle bir sivil toplum oluşturulması yönünde adımlar atılmıştır. Ancak bir yandan da ülkede yaşanan ekonomik bunalım, hayat pahalılığı, C.H.P.,'ne karşı bıkkınlık oluşturuyordu. Daha önce de belirttiğimiz gibi Türkiye'de ilk kez birden çok siyasal partinin katıldığı tek dereceli seçim esasına göre yapılacak olan seçim hazırlıkları yürütülüyordu. Seçim öncesi Türkiye'nin durumu buydu.

D.P. seçimde, Mareşal Fevzi Çakmak'ı müstakil aday göstererek²¹⁷ iddialı bir çıkışla seçim çalışmalarına başladı. Mareşal Çakmak'ın D.P. listesinden aday olması ülkede geniş yankılar uyandırdı. Cumhuriyet Halk Partisi'nin bir kaç kere yaptığı milletvekiliği teklifini kabul etmeyen Mareşal Fevzi Çakmak'ın Demokrat Parti listesinden aday olması D.P.'ye karşı güveni artırmıştır²¹⁸. Adaylık olayının ardından Ankara'dan İstanbul'a giden Mareşal için büyük sevgi ve bağlılık gösterileri yapılmış, kendisini Haydarpaşa Garında 20.000 kişiden fazla bir kalabalık karşılamıştır²¹⁹.

Demokrat Parti seçim çalışmalarına değişik bir ivme kazandırmıştır. Seçim kampanyası sırasında milletvekilleri ve adaylar sıklıkla halkın içine girmişlerdir. D.P. seçim propaganda afişleri asmıştır. Bu afişlerde: "Yeter Söz Milletindir." sloganı yer almaktaydı²²⁰.

²¹⁴ Cumhuriyet, 11 Haziran 1946.

²¹⁵ Cumhuriyet, 14 Haziran 1946.

²¹⁶ Aydemir, İkinci Adam, s.443.

²¹⁷ Cumhuriyet, 27 Haziran 1946.

²¹⁸ Karpat, Agy., s.141.

²¹⁹ Cumhuriyet, 14 Haziran 1946.

²²⁰ Goloğlu, Agy., s.63.

Kampanya boyunca bir takım çatışmaların olduğu görülmüştür. Kırşehir valisi Sadri Aka hakkında D.P.'yi yabancı emellere hizmet eden bir parti olarak gösterdiği için soruşturma açılmıştır. Fanatik bazı C.H.P'liler D.P. hakkında ağır eleştirilerde bulunmuşlardır. Bunlar D.P.'nin siyasal bir parti olmaktan öte yıkıcı ve intikamcılardan oluştuğunu²²¹ söylemişlerdir.

Seçim kampanyası süresince, seçimlerin siyasal eşitlikten uzak biçimde geliştiğini gösteren, propaganda olanaklarının adil biçimde kullanılmadığı yönünde yakınmalara sıkça tanık olunmuştur. Örneğin, kampanya süresince iktidar partisi, propaganda aracı olarak radyodan yararlandığı halde²²² aynı hak muhalefet partilerine tanınmamıştır.

İktidar partisi seçim çalışmalarında etkili bir iletişim aracı olarak radyodan serbestçe yararlanmıştır. Hükümet radyo konuşmalarında, özellikle hayat pahalılığının nedenlerini anlatma yoluna gitmiş, ülkeyi kalkındıracak beşer yıllık kalkınma planlarını ele almıştır. Bu konuşmalarda ismet İnönü, Cumhurbaşkanı sıfatı ile muhalefeti elıştirmekten geri kalmamıştır.

Demokrat Parti seçim kampanyasında, politik söylemlerinin yasalara uygunluğu açısından çok dikkatli bir çalışma yürütmüştür. Seçimlerde muhalefetin gövdesi Demokrat Parti'nin etrafında toplanmış, demokratik hakların genişletilmesi için bir özgürlük seferberliği başlatılmıştır²²³. Parti lideri Celâl Bayar, Adana'da yaptığı ilk seçim konuşmasında; Demokrat Parti'nin kuruluş gayelerini anlatmış, güttükleri amaçlardan birinin de birlik içinde olmak olduğunu belirtmiş, hep birlikte milletin ilerlemesi ve refahı için çalıştıklarını kaydetmiştir²²⁴. Bayar, Adana Parti merkezinde yaptığı sohbet

²²¹ Cumhuriyet, 04 Temmuz 1946.

²²² Cumhuriyet, 09 Temmuz 1946.

²²³ Cumhuriyet, 27 Haziran 1946.

²²⁴ Cumhuriyet, 30 Haziran 1946.

toplantısında, kendilerine karşı yöneltilen ve seçim yaklaştıkça yoğunlaşan²²⁵ komünistlik nitelemesini de cevaplandırmıştır. Bu konuda Bayar: “Nimaznamemiz sarıdır. Partiye kızılıları, komünistleri almıyoruz. Birleşmiş Milletler Anayasasına uygun bir siyasi programımız var... Söylenenler iftiradır²²⁶.” demiştir.

Celal Bayar; Adana gezisinde seçimle ilgili hareket tarzlarını ve çalışma anlayışlarını da açıklamıştır. “Seçim davasında biz dava sahiplerinin cesur olması şarttır... Davayı benimseyen insanlarda korkaklık olmaz. Daima cesur olacağız. Ancak kanuna karşı tecavüz eden ve milletin haklarına saldırmak isteyenler bizden ve kanundan korksunlar²²⁷.” biçiminde düşüncelerini dile getirmiştir.

Yukarda da belirttiğimiz gibi Demokrat Partililer kampanya boyunca kanun yolundan çıkmamaya çok özen göstermişler, büyük siyasal etkinlikler gerçekleştirmişler fakat bunların sukunet içinde geçmesi için de büyük çaba harcamışlardır²²⁸.

Seçimlerden önce, bir ara D.P.’nin kapatılacağı yönünde söylentiler ortaklıkta dolaşmıştır²²⁹. Ayrıca muhalif partinin dışarıdan para aldığı iddia edilmiştir. Daha çok C.H.P.’lilerin yaydığı bu söylentiler, kampanyanın serbestçe sürdürülmesini zorlaştırmıştır. Bunun üzerine C.H.P. kendi şubelerine bir genelge göndererek, seçimlerde zor yöntemlerin²³⁰ kullanılmasından çekinilmesini istemiştir²³¹. Bu yönde bir bildiri de İçişleri

²²⁵ Karpat, Agy., s.143.

²²⁶ Cumhuriyet, 30 Haziran 1946.

²²⁷ Vatan, 30 Haziran 1946.

²²⁸ Eroğul, Agy., s.16.

²²⁹ Toker, Agy., s.128.

²³⁰ Karpat, Agy., s.142.

²³¹ Cumhuriyet, 25 Haziran 1946.

Bakanlığından yapılmıştır. Bakanlığın yayınladığı bildiri ile vatandaşların hiçbir engele uğramaksızın oylarını kullanabilmeleri konusunu vurgulamış²³², bu hakkın altını çizmiştir.

Ancak D.P.'ye karşı yapılan suçlamaların önü alınamamış, D.P. çeşitli açılardan karşı propagandaya maruz kalmıştır. Demokratların halk mahkemeleri kurarak C.H.P'lileri mahkum ettireceği²³³, ana amaçlarının C.H.P.'ni yıkmak ve arap harflerini yeniden öğretime sokarak ezanı Arapça olarak okutabilmek²³⁴, böylece dini siyasete alet etmek olduğu söylentileri ortalıkta dolaşmıştır. Bunlara benzer söylentiler kampanya boyunca dilden dile dolaşmıştır.

Demokrat Parti liderleri seçim çalışmalarında halkla çok yakından temas kurmuşlar, halkın sorunlarını yerinde belirleme olanağı bulmuşlardır. Bu tür davranışlar Demokrat Partilileri halk nezdinde sempatik duruma getirmiştir. Yapılan bir kaç yasadışı saldırı dışında²³⁵ D.P.'liler halktan herhangi bir olumsuz tepki almamışlardır. Gittikleri bölgelerde halkın yaşayışını gözlemlemişler, sorunları ile ilgilenmişlerdir. Demokrat Partililerin sıcak yaklaşımları da halka güven vermiştir.

Bir Bursa gezisinde köylülerin Celal Bayar'a anlattıkları şeyler dönemin sosyo-psikolojik nitelikleri açısından dikkat çekici özellikler taşımaktadır. Bu gezideki köylüler, Celal Bayar'a niçin muhalefeti desteklediklerini anlatmışlardır: "Bütün mahsüllerimizi Toprak Mahsülleri Ofisi'ne verdiğimiz halde hala yüzde yetmiş mahsul borçluyuz. Borcumuzu ödemek için öküzlerimizi sattık. Toprağı öküzsüz nasıl işleriz? Çaresiz, tarlalarımızı nasada bırakıp

²³² Cumhuriyet, 2 Temmuz 1946.

²³³ Ulus, 29 temmuz 1946.

²³⁴ Karpat, Agy., s.142.

²³⁵ Goloğlu, Agy., s.64.

zenginlerin topraklarında çalışıyoruz. Şehre buğdayı biz satıyoruz ama biz ekmeğe 35 kuruş öderken onlar 30 kuruştan alıyorlar²³⁶.”

Kampanya boyunca Demokrat Partililer görüş ve düşüncelerini halka ısrarla anlatmışlar yoğun bir çalışma hızı tutturmuşlardır. Celal Bayar, Osmaniye gezisinde, hükümetin politikalarını eleştirerek, kendilerinin devletçilik görüşünü şöyle dile getirmiştir: “Atatürk zamanındaki devletçiliğimizin amacı devlete hizmet etmektir. İtiraf etmek lazımdır ki bu iş böyle olmadı. Tamamen tersine döndü... Demokrat Parti devletçiliğe taraftardır. Yapılan fabrikalardan devlet kapitalizmi menfaatlenirse bugünkü neticeler doğar. Bir vatandaş fabrika yaptığı zaman devlet sermayesi ile ona rakip olmamak lazımdır²³⁷.” Böylece devletçiliğe değil, devlet kapitalizmine karşı olduklarını açıklamışlardır.

Demokrat Partililer 1946 seçimlerinin propaganda çalışmalarında daha çok demokrasi, çok partili yaşam, bu konuda seçimlerin önemi ve partilerine yapılan baskılar üzerinde durmuşlardır.

Demokrat Parti'nin gerek kuruluş sürecinde ve gerekse yükseliş döneminde Türk siyasal yaşamına kendini kabul ettiren bir lider olarak ortaya çıkan Adnan Menderes, seçim çalışmalarında Türkiye'nin genel bir profilini çizmiştir. Menderes, seçim gezilerinde ülke sorunları ve çözüm yolları konusunda analizler yapmıştır. Adnan Menderes, Aydın'da yaptığı seçim konuşmasında, Türk siyasal yaşamı üzerinde İkinci Dünya savaşının etkilerini anlatmıştır. Savaş yıllarında karşılaşılan güçlükleri tek parti sisteminin zayıf yanlarını, sakıncalarını, ülke üzerinde yaptığı olumsuzlukları, tek partili sisteme bağlanan ümitlerin yok oluşunu, tek partili memleketlerin her yerde

²³⁶ Cumhuriyet, 12 Temmuz 1946.

²³⁷ Vatan, 1 Temmuz 1946.

yenilgiye uğradığını açıklamış, çok partili sistemin Türkiye'nin geleceği ve kurtuluşu için gerekli ve kaçınılmaz bir yol olduğunu kaydetmiştir²³⁸. Aynı şekilde Demokrat Parti Başkanı Celal Bayar, Ankara-Cebeci parti örgütü açış konuşmasında²³⁹, Ankara-Atıfbey Semt Ocağı açış konuşmasında²⁴⁰, İzmir konuşmasında²⁴¹ bu yöndeki görüşlerini açıklamıştır.

Demokrat Parti'nin kuruluşu, çok partili döneme geçiş, seçimlerin erkene alınması ve seçim kanyanyasının özetlenmesi açısından Bayar'ın İzmir konuşmasının ayrı bir yeri de vardır. Bu konuşmasında Bayar, demokratik hak ve özgürlüklerin kökleşmesi yönünde memlekette yeni bir devir açıldığını, henüz bunun oluşum safhasında olduğunu ve geçililecek çetin sınavların bulunduğunu bildirmiştir. İktidar partisinin, bu gelişmeyi mümkün olduğu kadar geciktirmeye çalıştığını, ancak millet azmetmiş olduğundan, artık böyle bir durumun söz konusu olamayacağını açıklamıştır. Ülkenin demokrasi tarihinin kısa bir özetini verdikten sonra, DP'nin Türk milletinin siyasi olgunluğuna güvenerek seçim mücadelesine atılmış olduğunu belirtmiştir. Ancak kendilerine karşı çok yönlü baskıların yapıldığını, vatandaşların siyasal haklarına ve oy özgürlüğüne riayet edilmediğini savunmuştur. Ekonomik durumun da bir analizini yaptıktan sonra Bayar, hükümete şu açık eleştirileri yöneltmiştir: "İktidar partisi adına sayın Genel Başkan Vekili ve Başbakan, partisinin seçim nutkunu, sadece mali, iktisadi ve kültürel işlere hasredeceğini söylemiştir. Bu nutukta ilk dikkati çeken yön, geleceğe ait işler hakkında müspet bir şey söylenmemiş olmasıdır. İktidar partisinin yarın neler yapmak niyetinde olduğu hakkında şu sözlerden sarih bir fikir edinmeğe imkan yoktur. Her sahada üçer beşer senelik fenni planları hazırlanmış, hatta

²³⁸ Cumhuriyet, 18 Temmuz 1946.

²³⁹ Vatan, 8 Temmuz 1946.

²⁴⁰ Vatan, 15 Temmuz 1946.

²⁴¹ Vatan, 17 Temmuz 1946.

bunlardan daha bir kısmı şimdiden tatbika başlamıştır. İşte Halk Partisi istikbale ait olarak yalnız bunları söylemekte ve vatandaşlardan daha büyük fedakârlıklara ve mahrumiyetlere katlanmasını istemektedir. Görülüyor ki iktidar partisi, bugün memleketin içinde kıvrandığı türlü sıkıntı ve ızdırapların nasıl bertaraf edileceği hakkında müspet bir fikir ve düşünceye sahip değildir. Hatta bu dert ve sıkıntıların mevcudiyetinden bile haberdar değildir²⁴².” Celal Bayar’ın İzmir konuşması seçim kampanyasının Demokrat Parti açısından bir özetini oluşturmaktadır. Bayar, burada yaptığı konuşmada hem ülkenin durumunu ele almış, hem de ülkenin durumunun sorumlusu olarak nitelendirdiği C.H.P.’nin ülke sorunları karşısındaki tutumunu eleştirmiştir.

Demokrat Parti, kuruluş sürecini tamamlayamadan 21 Temmuz 1946 milletvekili seçimine girmek zorunda bırakıldığı için onaltı ilde seçime katılmadı. Bunlar örgütlenme güçlükleri ile seçime katılamayan illerdi. Bu iller, Ağrı, Bingöl, Bitlis, Çoruh, Diyarbakır, Gümüşhane, Hakkari, Kars, Kırşehir, Malatya, Mardin, Muş, Niğde, Rize, Siirt ve Van illeridir²⁴³.

Demokrat Parti’den aday gösterilen milletvekili adayların meslek grubu itibariyle sosyal durumları şöyleydi: Elliikisi hukukçu, kırkbiri toprak sahibi, kırkı doktor, otuzdokuzu işadamı, onbeşi emekli general, ondördü mühendis, onüçü öğretmen ve geriye kalanlar da diğer mesleklere²⁴⁴.

Kampanya siyasal yaşama açılan değişik bir kapıyı aralamıştır. Kampanyanın en dikkat çekici yanı halkın siyasal etkinliklere aktif bir biçimde katılması, muhalefet partisini heyecanla desteklemesi olmuştur²⁴⁵. Bu

²⁴² Vatan, 16 Temmuz 1946.

²⁴³ Goloğlu, Agy., s.65.

²⁴⁴ Cumhuriyet, 21 Temmuz 1946.

²⁴⁵ Karpat, Agy., s.143.

seçimlerde milletvekilleri adayları ile halk yüzyüze gelmiştir. Tek parti döneminde adaylar seçim bölgelerin nadiren dolaşmaktaydı. 1946 seçimlerinde ise adaylar, seçim bölgelerinden seçim bölgelerine geziler yapmışlar, halk ile konuřmuřlar²⁴⁶, sorunların dinlemişler, halkın oyunu istemişler, sorunları ile ilgili vaadlerde bulunmuşlardır. 1946 seçimlerinde ülke genelinde siyasal katılma davranışının büyük ölçüde geliştiğini görmekteyiz. Halk seçim mitinglerine katılmış, siyasal parti liderleriyle birebir ilişkiler kurmuştur.

2- Seçimlerin Sonuçları

1946 seçimlerinin sonuçları çok uzun dönem süren tartışmalara yol açmıştır. Muhalefet, seçimlerin sonuçlarından memnun kalmamış, seçim sonuçlarının bilinçli olarak tahrif edildiđini²⁴⁷ ileri sürmüştür. Yapılan resmi açıklamalara göre 456 milletvekilliğineden 395'ini C.H.P., 61'ini D.P., 6'sını da bağımsızlar kazanmıřtır²⁴⁸. Seçime katılma oranı %75 olarak gerçekleşmiş, toplam 8.551.548 kayıtlı seimenden 6.373.543' oy kullanmıřtır²⁴⁹.

Resmi seçim sonuçlarının aksine, Demokrat Parti sandık gözlemcilerinin açıkladığı sonuçlar çok farklıydı. Buna göre D.P. 279, C.H.P. ise 186 milletvekilliği elde etmişti.

Seçimlerden sonra T.B.M.M. Başkanı seçilen Kazım Karabekir'in seçim öncesinde yaptığı bir açıklama muhalefetin şaibe iddialarına dayanak oluşturmuştur. Karabekir bu açıklamasında, Meclis'te 60-70 muhalif milletvekili bulunmasının yeterli olabileceğini belirtmişti. D.P.'liler, bu

²⁴⁶ Goloğlu, Agy., s.63.

²⁴⁷ Bayar, Agy., s.28.

²⁴⁸ Karpat, Agy., s.143.

²⁴⁹ Aydemir, Agy., s.445.

demeçten, C.H.P.'nin seçimlerden önce D.P. için bir kontenjan belirlediğini, bu kontenjanı tuturmak için de devlet gücünün kullanıldığı sonucunu çıkarmışlardır²⁵⁰.

1946 seçimlerinde Demokrat Parti, geniş halk kesimlerinden destek görmüştür. Köylüler, işçiler, aydınlar ve toprak ağaları²⁵¹ partinin bünyesinde toplanarak, partiye bir kitle hareketi özelliği kazandırmışlardır. D.P.'nin iktidarı almak için mücadeleye girişmesi partiyi destekleyen halkın zorlamasıyla olmuştur²⁵².

Ancak, D.P. iktidar mücadelesinde somut bir iktidar programı oluşturmuş değildir. Bütün Cumhuriyet döneminde ve savaş yıllarında görülen sorunların ve çekilen sıkıntıların sorumluluğunu C.H.P.'ne yükleyerek, halkın iktidara karşı duyduğu memnuniyetsizliği politik mücadele konusu yapmıştır. Halkın yaşadığı sorunlar ile ilgili olarak, duymak istediği somut çözüm yolları²⁵³ onlara sunulmamıştır. Örneğin, bazı temel maddelerin fiyatlarının nasıl düşürüleceği, tarım ürünlerinin fiyatlarının nasıl yükseltileceği, ulaştırma sisteminin nasıl düzeltileceği, iş bulma olanaklarının nasıl sağlanacağı, jandarma ve vergi tahsildarlarının baskılarının nasıl kaldırılabilceği²⁵⁴ gibi halkın günlük yaşamını ilgilendiren sorunların çözümü konusu askıda kalmıştır. Bu yönde sorulan sorulara ise ilk önce özgürlüğe kavuşulması gerektiği, gerisinin kendiliğinden düzeleceği²⁵⁵ cevabı verilmiştir.

Demokrat Parti 1946 milletvekilleri seçimlerine hile karıştırıldığı, seçimlerin dürüst koşullarda yapılmadığı yönündeki görüşlerini her

²⁵⁰ Bayar, Agy., s.62.

²⁵¹ Karpat, Agy., s.145.

²⁵² Karpat, Agy., s.146.

²⁵³ Goloğlu, Agy., s.61.

²⁵⁴ Cumhuriyet, 10 Ağustos 1946.

²⁵⁵ Karpat, Agy., s.147.

platformda savunmuştur. Adnan Menderes, partisinin seçimlerle ilgili görüşlerini şöyle aktarmıştır: “21 Temmuz seçimleri başlı başına ayrı bir olay değildir. Memleketin geçirmekte olduğu esaslı değişikliklerin akışı içinde bir aşamadır. Yakın zamanlara kadar memleketin yönetimini ve sorumluluğunu üzerinde taşıyan C.H.P., tek parti sisteminin demokrasiden daha iyi olduğuna inanıyordu. Memleketin iç koşulları ve tarih olaylarının akışı, bu yolun artık kesin olarak bırakılması gereğine hepimizi inandıracak gelişmeler gösterdi. Bunun içindir ki Halk Partisi’nden başka partiler de kuruldu. Fakat memleketi uzun yıllar tek başına yönetmiş olan Halk Partisi yerleşmiş eğilim ve görüşlerinin etkisinden kurtulamayarak, yeni partilerin yayılmasını ve güçlenmesini önlemek amacıyla şiddetli tedbirlere başvurmuştur. Üzülduğümüz şey bu mücadelede kendi örgütlerinden çok hükümeti kullanmasıdır. Ancak bu mücadele isteği sonucu vermeyince, öteki partilerin gelişmesine imkan bırakmadan seçimleri yenileyip dört yıl daha iktidarda kalma yoluna gitti. Fakat daha belediye seçimlerinde anlaşıldı ki, vatandaşın serbestçe oy kullanmak hususundaki kararı kesindir. Bu durum karşısında İktidar Partisi milletvekili seçimine, sonucun kendi aleyhinde olacağı kuşkusu içinde girdi. Öyle ki Milletvekili Seçimi Kanunu, adeta seçimi İktidar Partisi’ne kazandırmak için yapıldı. Ve İktidar Partisi ne pahasına olursa olsun seçimi kazanmak istemiştir. Nitekim, seçimden sonra şikayet dinlemeyeceği hususundaki kanıları, sıkıyönetim komutanlığının yasakları, kararı perçinledi²⁵⁶.”

C.H.P. ise seçimlerin adil koşullarda yapıldığını ve dürüstlüğünü savunmuştur. Yapılan eleştirileri demagoji ve aşırı propaganda saplantıları²⁵⁷ olarak değerlendiren dönemin İşçileri Bakanı Hilmi Uran, muhalefetin ve

²⁵⁶ Goloğlu, Agy., s.66-67.

²⁵⁷ Goloğlu, Agy., s.67.

basının olayları kasten çarpıtıldığını, oysaki bu özgürlük ortamını C.H.P.'nin sağladığını, halktan hiç bir yakınma gelmediği halde, D.P.'nin uydurma gerekçelerle²⁵⁸ protesto mitingleri yaptığını açıklamıştır.

Seçimler sonunda C.H.P., halk arasında güç kaybettiğini, D.P. ise toplum kesimleri tarafından ilgi ve beğeni ile karşılandığını²⁵⁹ görmüştür. Ülkede tartışma, çatışma ve gerginliklere rağmen seçimler, halkın siyasete katılımının olabileceğini göstermiştir. Çünkü, seçime kadar bazı seçkinler, halkın siyasal özgürlükleri kullanılabilir yetenekte olmadığını²⁶⁰ söyledikleri halde, durumun hiç de böyle olmadığı, geniş halk kesimlerinin büyük bir olgunluk içinde oy hakkını kullandıkları görülmüştür. Bu da demokrasinin gelişmesi ve yerleşmesi için temel oluşturmuştur.

²⁵⁸ Goloğlu, Agy., s.68.

²⁵⁹ Lewis, Agy., s.305.

²⁶⁰ Karpat, Agy., s.147.

3. Kalıcı Muhalefetin Oluşması

Türkiye’de çok partili döneme geçiş sırasında kalıcı muhalefetin oluşması, çoğulcu sistemin yerleşmesi açısından en önemli devre²⁶¹, seçimlerin yapıldığı 21 Temmuz 1946 tarihi ile İsmet İnönü’nün siyasal uzlaşma öneren demecinin yayınlandığı 12 Temmuz 1947 günü arasında geçen dönemdir. İkinci Dünya Savaşı sonunda Türkiye’de bir dizi liberal kararlar alınmış, demokratik yönde adımlar atılmıştı. Tek partinin dışında yeni yeni partiler kurulmuştu. Bazı anti-demokratik yasalar kaldırılmıştı. Başta Demokrat Parti olmak üzere siyasal partiler, ilk kez tek dereceli yöntemle yapılan-çok tartışmalı sonuçlara yol açsa da- 21 Temmuz 1946 seçimlerine katılmıştı. Ancak demokrasiye geçiş ve demokrasinin yaşaması açısından asıl sorun seçim sonrası dönemde başlamıştır.

Seçimlerden bir ders alarak çıkan C.H.P.²⁶², kuruluşuna kendi karar verdiği Demokrat Parti, seçimlerde kendini kabul ettirerek T.B.M.M’de yer almıştı. Acaba İktidar Partisi buna izin vererek, çok partili sistemin koşullarına uygun politikalar yürütebilecek miydi? Ya da C.H.P.’nin kendisinin oluşmasına izin verdiği çok partili dönem noktalanacak mıydı? Meclis’te yer almayı başarabilen Demokrat Parti, meşru politik zeminde kalarak muhalefet görevini yerine getirebilecek miydi? Şimdi bu sürecin nasıl geliştiğini inceleyeceğiz.

Seçim sonrası tartışmaları, belirsizlikleri devam ederken T.B.M.M. 5 Ağustos’ta toplanmıştır²⁶³. İlk iş olarak Meclis Başkanı seçildi. Meclis Başkanlığına Kazım Karabekir’i getiren C.H.P., bu şekilde 21 Temmuz

²⁶¹ Karpat, Agy., s.149.

²⁶² Timur, Agy., s.55.

²⁶³ Eroğul, Agy., s.17.

seçimlerinde D.P. listesinden aday olan Mareşal Fevzi Çakmak'a karşı siyasi durumu dengelemeyi amaçlamıştır²⁶⁴. Yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminde, C.H.P. adayı İsmet İnönü 388, Demokrat Parti adayı Fevzi Çakmak 59, Yusuf Tengirşek ise 3 oy almıştır²⁶⁵. Bu dönemde ilk kez T.B.M.M.'de, muhalefet partilerinin de katıldığı Cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmıştır.

21 Temmuz 1946 seçimlerinden sonra Cumhurbaşkanına istifasını veren Başbakan Şükrü Saracoğlu'nun yerine Başbakanlığa otoriter karakterli²⁶⁶ bir lider olan Recep Peker getirildi²⁶⁷. Peker, Başbakan olmakla birlikte, Saracoğlu Genel Başkan vekilliğini sürdürdü²⁶⁸. İsmet İnönü'nün böyle bir yol izlemesi dikkat çekicidir.

14 Ağustos 1946'da güvenoyu alan²⁶⁹ Recep Peker kabinesine karşı muhalefet seçim itirazlarında bulunarak, itirazlarının dikkate alınmasını, bu itirazlar dinlenmezse, D.P.'liler olarak toptan istifa edeceklerini²⁷⁰ açıklamışlardır. Muhalefetin gittikçe sertleşen propagandası karşısında Peker'in izlediği politikalar C.H.P. içinde, muhalefete karşı izlenecek politikaların belirlenmesi konusunda iki ayrı grubun²⁷¹ varlığını ortaya çıkarmıştır. Bunlardan biri otoriter karakterde ve başını Recep Peker'in çektiği grup, diğeri ise daha liberal politikaların yürütülmesini savunan gruptur. 21 Temmuz seçimlerinden sonra Başbakanlığa seçilen Peker'in muhalefete karşı tutumu, muhalefet ile olan ilişkileri ve meclisteki ilişkileri zaman zaman gerginleştirmiş, bazen de kopma noktasına getirmiştir.

²⁶⁴ Karpat, Agy., s.147.

²⁶⁵ Goloğlu, Agy., s.71.

²⁶⁶ Aydemir, Agy., s.453.

²⁶⁷ Feroz Ahmad, Agy., s.24.

²⁶⁸ Aydemir, Agy., s.452.

²⁶⁹ Feroz Ahmad, Agy., s.25.

²⁷⁰ Cumhuriyet, 11 Ağustos 1946.

²⁷¹ Karpat, Agy., s.150.

Hükümetin güvenoyu almasından sonra seçim tartışmaları yeniden meclise getirilmiş²⁷², muhalefet milletvekilleri seçimlerle ilgili iddialarını tekrarlamışlardır. Seçimlerde parti temsilcilerinin sandık başlarına konulmadığını, oy sayım tutanaklarının değiştirildiğini, memurların seçime müdahale ettiklerini savunmuşlardır²⁷³. Hükümete mensup milletvekilleri ise ortaya atılan iddialara ve suçlamalara karşı bilinen savunmalarını yapmışlar, suçlamaları tümüyle reddetmişlerdir.

Meclis'te hükümetin uyguladığı politikaları çeşitli açılardan eleştiren muhalefet, Eylül ayı içinde Basın Kanunun'da yapılmak istenen değişikliğe karşı çıktığıktan²⁷⁴ sonra, hükümetle aralarındaki ilk büyük çatışma 7 Eylül Kararlarının alındığı sıralarda olmuştur. Hükümet, memleketteki ekonomik bunalım²⁷⁵ ile ilgili programında bir dizi kararlar almıştı. Bu kararlar, serbest rekabet yolu ile iç fiyatları dünya piyasası fiyatları ile dengelemeyi ve böylece ekonomiyi istikrara kavuşturup²⁷⁶, bozulan ekonomik dengeleri yeniden düzeltmeyi amaçlıyordu. 7 Eylül Kararları uyarınca alınan liberal önlemlerle Türk lirasının değeri düşürülmüş, dolar 100 kuruştan 280 kuruşa çıkartılmıştır²⁷⁷. Altının satışı serbest bırakılmış²⁷⁸, ithalat kolaylaştırılmış²⁷⁹ ve sanayi malları ile orman ürünleri fiyatlarında indirim yapılmıştır²⁸⁰. Alınan bu ekonomik önlemler, öngörülen ekonomik iyileşmeyi sağlayamamış²⁸¹, ekonomik bunalım büsbütün derinleşmiştir. Hükümet ne kadar samimi olursa olsun, kararların alınışında memleketin içinde bulunduğu ekonomik ve

²⁷² Goloğlu, Agy., s.72.

²⁷³ Goloğlu, Agy., s.80.

²⁷⁴ Not: Geniş bilgi için, bakınız; Mahmut Goloğlu, Demokrasiye Geçiş, s.93.

²⁷⁵ Goloğlu, Agy., s.95.

²⁷⁶ Karpat, Agy., s.151.

²⁷⁷ Cumhuriyet, 10 Eylül 1946.

²⁷⁸ Feroz Ahmad, Agy., s.25.

²⁷⁹ Karpat, Agy., s.152.

²⁸⁰ Timur, Agy., s.93.

²⁸¹ Goloğlu, Agy., s.96.

toplumsal koşullar²⁸² yeterince göz önünde bulundurulmadığı için mal bolluğu ve halkın hükümete güveni²⁸³ sağlanamamıştır.

Muhalefet, kararlarının alınmasında, İzmir'in bazı pamuk ve üzüm ihracatçılarının etkili olduğunu, kararlar alınmadan önce piyasanın bundan haberdar olduğunu ve bu şekilde spekülâtif kazançlar elde edildiğini savunmuştur²⁸⁴.

Hükümetle muhalefet arasındaki ilişkilerin durumunu altüst eden bir gelişme de 1947 yılına ait bütçe görüşmeleri sırasında olmuştur. Aralık ayında yapılan²⁸⁵ görüşmeler oldukça sert geçmiştir. Bütçe Kanunu üzerinde görüşlerini açıklayan Adnan Menderes, bütçede sarahatin olmadığını, kötüleşen ekonomik durumla mücedale edebilmek için mali ve ekonomik önlemlerin alınmadığını, ekonomik bozukluğun askeri harcamalarla açıklanmasının yanlış olduğunu, hükümetin geniş ölçüde memur kadrosu istihdam ettiğini ve tarımın desteklenmediğini açıklamıştır²⁸⁶. Başbakan Recep Peker, Menderes'in eleştirilerini cevaplandırırken; Menderes'in düşüncelerinin "kötümser ve psikopat bir ruhun ifadesi" olduğu²⁸⁷ nitelemesini kullanmıştır. Peker'in bu küçültücü nitelemesi üzerine D.P. milletvekilleri Meclis salonunu topluca terketmişler günlerce Meclis toplantılarına katılmamışlardır.

Böylesi bir ifade büyük bir bunalımın doğmasına yol açmıştır. D.P. milletvekilleri içinde, bu tarihten sonra sine-i millite dönme tartışmaları başlamıştır. aynı gün eski Başbakan Rüştü Saracoğlu, Celal Bayar ve Adnan

²⁸² Karpat, Agy., s.152.

²⁸³ Goloğlu, Agy., s.97.

²⁸⁴ Bayar, Agy., s.63.

²⁸⁵ Feroz Ahmad, Agy., s.28.

²⁸⁶ Karpat, Agy., s.153.

²⁸⁷ Bayar, Agy., s.64.

Menderes ile görüşmeler yaparak gerginliği yumuşatmaya çalışmış ancak sonuç alamamıştır. Meclis'te çıkan bu bunalım ile ilgili olarak İsmet İnönü, Celal Bayar'ı 20 Aralık'ta Çankaya'ya ya davet etmiş, yapılan görüşmeden bir sonuç elde edilememiştir. Demokrat Parti milletvekilleri Meclis'e dönmeme eylemini sürdürmüşlerdir. İnönü'nün ikinci kez daveti üzerine Çankaya'da Bayar ile bir görüşme daha yapılmış, bu görüşmede İnönü, söz konusu kırılgınlığın ortadan kaldırılması için yoğun çabalar harcamıştır. Nihayet ondört günlük aradan sonra Demokrat Parti milletvekilleri 28 Aralık'ta meclis'e dönmüşlerdir²⁸⁸.

C.H.P. ile D.P. arasındaki ilişkiler, Meclis'te iki D.P. milletvekilinin mazbatalarının kabul edilmemesi üzerine büsbütün bozulmuştur. Bu milletvekilleri Zeki Sporel ile A.Münip'tir. Mazbataların kabul edilmemesine gerekçe olarak Sporel'in askerliğini yapmaması, Münip'in de vergi borcu olması gösterilmiştir²⁸⁹. Daha sonra Burhan C.Morkaya adında üçüncü bir D.P. milletvekilinin askerliğini yapmadığı ileri sürülerek milletvekilliği kaldırılmıştır²⁹⁰. D.P. grubu milletvekillerinin durumları için yasal gerekçeler göstermişler, bu gerekçelerin hukuka uygunluğu kabul edilmemiştir.

Demokratların geçici bir süre Meclis'ten uzak kalmaları, muhalefetle iltidar diyalogunu kopma noktasına getirirse de Recep Peker Hükümeti'nin muhalefete karşı sert politikası devam etmiştir. Bunun yanısıra basın üzerindeki baskılar artmış, sosyalist muhalefet yapan Türkiye Sosyalist Partisi ve Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, dernekler yasasındaki değişiklikten sonra kurulan yeni sendikalar, hükümete eleştirel yayın yapan altı gazete ile dergi süresiz kapatılmıştır. Sol muhalefete karşı izlenen politika

²⁸⁸ Bayar, Agy., s.64,65,67.

²⁸⁹ Vatan, 26 Aralık 1946.

²⁹⁰ Vatan, 4 Şubat 1947.

konusunda İktidar Partisi ve Demokrat Parti anlaşmaları için D.P.'liler hükümetin uygulamalarına karşı çıkmamışlardır²⁹¹.

1946 sonlarında Demokrat Parti, büyük ölçüde hem kitlesel güç, hem de örgütlenme düzeyi açısından epey yol almıştı. Parti bütün il kongrelerini tamamlamıştı. Ardından D.P.'nin Ankara'da I.Büyük Kongresi toplanmıştır²⁹². D.P., I.Büyük Kongresini D.P.Başkanı Celal Bayar: "Demokrasiyi anladım. Kabul ettim. Savunuyorum. Savunacağım²⁹³.", şeklinde özetlemiştir. Kurultay "Hürriyet Misakı"nın oy birliği ile kabulünden sonra dağılmıştır²⁹⁴. "Hürriyet Misakı", Anayasa'ya aykırı yasaların değiştirilmesi, yargı denetiminde yapılabilecek bir seçim yasasının kabulü ve cumhurbaşkanlığının parti başkanlığından ayrılması²⁹⁵ şeklinde düzenlenen üç karardan oluşuyordu. Hürriyet Misakı, içerdiği konularda, D.P. Meclis Grubu tarafından verilecek önergeler kabul edilmediği takdirde, D.P. Meclis Grubunun Meclis'ten çekilerek milletin sinesine dönmesine Parti Genel Merkezini yetkili kılmıştır.

Hürriyet Misakı'nı önce iyi karşılayan²⁹⁶ C.H.P., daha sonra tutumunu değiştirmiştir. C.H.P., Hürriyet Misakı'ndan sonra D.P.'ye karşı belirsiz bir tutum²⁹⁷ içine girmiştir.

Şubat 1947'de yapılan köy muhtarları seçimi C.H.P. ile muhalefetin arasının daha da açılmasına yol açmıştır. Demokrat Parti, 21 Temmuz seçimlerinde olduğu gibi bu seçimlere de hile karıştırıldığını savunmuştur²⁹⁸.

²⁹¹ Vatan, Agy., s.155.

²⁹² Goloğlu, Agy., s.151.

²⁹³ Bayar, Agy., s.71.

²⁹⁴ Tunaya, Agy., s.651.

²⁹⁵ Karpaz, Agy., s.159.

²⁹⁶ Bayar, Agy., s.71.

²⁹⁷ Bayar, Agy., s.73.

²⁹⁸ Cumhuriyet, 5 Mart1947.

1947'nin ilk aylarında iktidar ile muhalefet arasındaki ilişkiler büyük ölçüde bozulmuştur. Celal Bayar ile aynı sıralarda İzmir'e bir gezi düzenleyen Recep Peker, "Hürriyet Misakı"nı sert biçimde eleştirmiş, bazı kısıtlayıcı yasaların halen yürürlükte olduğunu belirterek, muhalefete yönelik üstü örtülü bir tehditte bulunmuştur²⁹⁹. Peker, bu sert açıklamaları yaparken, iktidarın gerekirse liberalleşme çabalarından geri dönebileceği olgusu gündeme gelmiştir. Ancak, hükümetin; muhalefete ilişkin tutumunun, muhalefeti yok etme çizgisine varmadığı görülmüştür. Bu konuda iktidarın çok partili sistemden vazgeçme düşüncesinde olduğunu söylemek zordur. Çünkü aynı günlerde, Ankara'da D.P. ile ilgili gizli bir toplantının yapıldığı, bu toplantıya Başbakan ile C.H.P.'nin ileri gelenlerinin yanı sıra yüksek rütbeli subayların katıldığı, toplantıda D.P.'nin kapatılmasının ağırlıklı gündeme geldiği fakat bunun geçerli bir yol olamayacağı belirtilerek, D.P.'nin kapanmasının başka bir şey, ona karşı yürütülecek politikaların ayrı bir şey olduğu açıklanmıştır³⁰⁰. Bu tesbitler, çok partili döneme geçişin sonraki aşamalarında ancak anlaşılabilmiştir. Dönemin koşullarında C.H.P. ile D.P. arasındaki siyasal gerilim ve çatışmalar sürüp gitmiştir.

"Hürriyet Misakı" üzerinde yoğunlaşan eleştiriler, iktidar ile muhalefet arasındaki siyasal gerginliği artırmıştır. Hükümet, muhalefetin siyasal bir yaptırım aracı olarak kullandığı "meclisten çekilme" söylemini, "komünist taktiği" olarak nitelendirmiş, D.P. ise İktidar Partisi'nin bu açıklamasının amacı belli bir oyun olduğunu belirtmiştir³⁰¹. 1947 yazında siyasal durum büsbütün gerginleşmiş³⁰², güvensizlik, toplumsal dengeleri sarsma noktasına varmıştır.

²⁹⁹ Feroz Ahmad, Agy., s.31.

³⁰⁰ Bayar, Agy., s.75.

³⁰¹ Eroğul, Agy., s.75.

³⁰² Aydemir, Agy., s.455.

Türkiye’de iç politika bu şekilde gelişirken A.B.D Kongresinde görüşülen; “demokrasi ve hürriyeti korumak amacıyla derhal Türkiye ve Yunanistan’a askeri yardımı” öngören ve Truman Doktrini olarak adlandırılan A.B.D. yardımı Türkiye’nin dış politikasının şekillenmesinde etkili olmuştur. Amerikan Kongresinde, Türkiye’nin siyasal rejiminin demokratik olmadığı yönünde görüşler açıklanmasına karşılık Amerikan askeri yardımı³⁰³ Batı ile daha sıkı ilişkilerin kurulmasına yol açmıştır. Amerikan yardımı konusunda Associated Press muhabirine bir demeç veren Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, yardımın demokrasiyi savunmak yolunda bir adım olduğunu, Türkiye ile A.B.D. arasında daha sıkı ilişkiler kurulmasının, demokrasinin Türkiye’de sağlam biçimde yerleşmesine³⁰⁴ yardım edeceğini açıklamıştır.

Bu arada 21 Temmuz seçimlerinden beri bir türlü yatışmayan iktidar muhalefet çatışması öyle bir noktaya geldi ki³⁰⁵, eğer uzlaşmayı sağlayıcı bir girişim yapılmıyorsa rejim bir çıkmaza girebilirdi. Tam bu nokta da İsmet İnönü’nün hakemliği³⁰⁶ gündeme gelmiştir. Amerikan yardımının kabul edilmesi, batı ile daha sıkı ilişkiler kurulması gibi dış olaylar ve Haziran ayında İnönü, Bayar ve Başbakan Peker’in görüşmeleri³⁰⁷ şeklinde gelişen iç siyasal dinamikler ile birlikte Türkiye’de çok partili sistem için bir uzlaşma arayışı ortaya çıkmıştır³⁰⁸. Muhalefet ile iktidar yetkilerinin girişimlerinden bir sonuç alınamayınca Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1947 yılında devreye girerek kamuoyuna bir bildiri yayınlamıştır. Türkiye’de çok partili sistemin yerleşmesi açısından son derece önem taşıyan bu bildiri “12 Temmuz Beyannamesi” olarak anılır. Muhalefet partilerinin varlığını güvence altına

³⁰³ Feroz Ahmad, Agy., s.32.

³⁰⁴ Karpat, Agy., s.164-165.

³⁰⁵ Eroğul, Agy., s.28.

³⁰⁶ Aydemir, Agy., s.456.

³⁰⁷ Karpat, Agy., s.165.

³⁰⁸ Timur, Agy., s.59.

alan³⁰⁹ “12 Temmuz Beyannamesi” kesin bir uzlaşma anlayışı ile kaleme alınmıştır³¹⁰:

“(Hükümet Reisi ve Muhalefet Lideri ile son günlerde memleketin iç durumu üzerindeki konuşmalarını ve bu hususta kanaatlarımı ve fikirlerimi söyleme zamanı gelmiştir.)

7 Haziran tarihinde görüşmek üzere çağırdığım Celal Bayar bana D.P.’nin idare mekanizmasının baskısı altında bulunduğunu beyan ve şikayet etti. Haberdar ettiğim Başbakan aynı mevzuları daha evvel aralarında görüştiklerini hikaye ederek, böyle bir baskının olmadığını, idare mekanizmasının memleketin huzurunu bozacak mahiyette tahriklere karşı çok güç durumda kaldığını beyan eyledi. Bundan sonra iki tarafı bir arada dinlemek için 14 Haziran tarihli buluşmayı tanzim ettim. Başbakan ve yardımcısı Devlet Bakanı ile Demokrat Parti Başkanı hazır bulundular... Demokrat Parti Başkanı, partisinin baskı altında bulunduğu noktasında ısrar ve ihtilal usulleri takip ettiğine dair ihtimalleri reddetti...

17 Haziran tarihinde Bay Bayar’ı tekrar kabul ettim. Bana vaziyeti arkadaşlarıyla görüştüğünü, benim durumuma karşı teşekkürle mütehassis olduklarını söyledikten sonra baskı vardır kanaatında olduklarını teyit eyledi. Bunun üzerine iki defa görüştüm.”

İnönü, muhalefet ile iktidar arasındaki ilişkilerin bir düğüm haline geldiğini açıklamış, bu düğümü çözmeye çalışacağını belirtmiştir: “Şimdi ben bu düğümü çözmeye çalışacağım. İki tarafın şikayet ve müdafalarının delillerini tafsil etmekte faide görmüyorum. Zaten bunlar umumi efsarca da

³⁰⁹ Karpat, Agy., s.347.

³¹⁰ Tunaya, Agy., s.688.689.

kafi derecede bilinmektedir. Görüyorum ki taraflardan hangisinin haksız, yahut hangisi daha evvel karşısını kırmağa başlamış olduğunu aramakta da fayda yoktur. Ben idare mekanizmasının baskı yaptığını Hükümet Reisinin kabul etmemesini bir teminat ifadesi olarak aldım ve bunu Bayar'a söyledim. Ben Muhalefet liderinin kanun dışı maksatlar ve metodlar isnadını reddetmesini Muhalif Parti çalışması için şart olan kanun içinde kalmak esasının gözönünde tutulduğunu ve tutulacağına dair tatmin edici bir teminat olarak kabul ettim ve Başbakana bunu söyledim. Her iki taraf da uzun konuşmalardan çıkan bu neticeleri kabul ettiklerine inanmak istiyorum ve inanıyorum. Bizi bu inanışa getiren bu günkü durumu, memlekette siyasi partilerin çalışıp gelişebileceğine kati ümit veren ve mühim merhale sayıyorum. Şimdiye kadar memlekette geçen iktidar ve muhalefet tecrübesinin muvaffak olmamasını bir seneden beri geçirdiğimiz tecrübeler, onların dayanamamış ve bugünkü siyasi durumu elde edememiş olmalarında görüyorum. Benim kanaatimce, birbuçuk seneden beri geçirdiğimiz tecrübeler, ağır ve bazen ümit kırıcı olmuştur. Ama gelecek için her türlü ümitleri haklı çıkaracak bir muvaffakiyet de temin edilmiştir. Bu durumu muhafaza etmek ve onun gelişmesini sağlamak, iktidar ve muhalefet partilerinin vazifeleri olmak lazım gelir. Gelecek için tedbirler, benim kabul ettiğim gibi şu noktadan hareket etmekle bulunabilir. Benim bu son dinlediğim karşılıklı şikayetler içinde mübalağa payı ne olursa olsun, hakikat payı da vardır. İhtilalci bir teşekkül değil, bir kanuni siyasi partilerin metodları ile çalışan muhalif partinin, iktidar partisi şartları içinde çalışmasını temin etmesi lazımdır. Bu zeminde ben Devlet Resisi olarak kendimi her iki partiye karşı müsavi derecede vazifeli görürüm.

... Sorumlu hükümetin huzur ve asayiş vazifesi münakaşa götürmez. Fakat, meşru ve kanuni siyasi partilere karşı tarafsız, eşit muamele mecburiyeti, siyasi hayat emniyetinin temel şartıdır. Bu arada, siyasi partilere mensup olan veya görünen hususi maksat sahiplerinin şirretliklerini pervasız olarak tesirsiz bırakmak hususunda partilerin dikkat göstermeleri icap eder.

... Zannediyorum ki Hükümet Reisi ile Muhalefet Lideri arasındaki son tartışmada, iki tarafı sebat ettikleri noktadan ayırmak gayretine düşmeksizin, her iki tarafın bekledikleri şeyleri söylemiş ve temin etmiş oluyorum.

... Muhalefet, teminat içinde yaşayacak ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından müsterih olacaktır. İktidar, muhalefetin kanun haklarından başka bir şey düşünmediğinden müsterih bulunacaktır. Büyük vatandaş kitlesi ise, iktidarın şu partinin veya bu partinin elinde olması ihtimalini vicdan rahatlığı ile düşünebilecektir. ...Bu güçlükleri yenmek için siyasi hayatımızı idare eden iktidarda ve muhalefetteki liderlerin samimi yardımlarını isterim.

Bu beyanatımı, neşrinden önce Başbakanla Muhalefet lideri görmüşlerdir³¹¹.”

12 Temmuz Beyannamesi muhalefeti hükümete karşı daha ılımlı bir tutuma³¹² yöneltmiş, böylece politik mücedaleye bir sukunet gelmiştir. Demokrat Parti, 12 Temmuz Beyannamesinden memnun kalmış³¹³, ancak Beyannamenin benimsenmesinin ardından D.P.’de anlaşmazlığa ve bölünmeye yol açan bir dizi olaylar başlamıştır.

Ancak Demokrat Parti’deki, parti içi muhalefet I.Kongreden sonra su yüzüne çıkmıştı. Muhalefetin gerekçesi izlenen politikalar ile ilgiliydi.

³¹¹ Tunaya, Agy., s.689.

³¹² Tunaya, Agy., s.653.

³¹³ Eroğul, Agy., s.30.

Liderliğini Kenan Öner'in yaptığı bir grup D.P.'nin yaptığı muhalefeti çok yumşak bulmaktaydı. I.Büyük Kongreden sonra, bunlar Parti'de, "Bağımsız D.P.Grubu" olarak çalışmalarını sürdüreceklerini açıklamışlardı. Demokrat Parti içindeki "Bağımsız D.P. Grubu" 12 Temmuz Beyannamesine şiddetle karşı çıkmışlardır. Parti'deki bu grubun beyannameye karşı çıkması, D.P.'nin zamanla bölünmesine yol açmıştır³¹⁴.

Parti içi müdaceleler sonunda bir grup D.P.'li 10 Mart 1948'de³¹⁵ Millet Partisi'ni kurmuştur. Millet Partisi'nin kuruluş gerekçesi, D.P.'nin iktidara karşı izlediği muhalefet politikasının özelliğine bağlanmıştır. D.P.'yi iktidara yönelik tavizkar tutum takınmakla, hatta iktidarla "işbirliği" yapmakla nitelendiren Millet Partisi kuruluşundan sonra D.P.'ye karşı bir mücadele başlatmıştır. Böylece hükümete karşı tavizsiz, sert politikalar izlenmesi görüşünü savunanlarla, esnek politikadan yana olanların yolları ayrılmıştır.

12 Temmuz Beyannamesi ile çok partili sistemin devamını isteyenler, hükümet ile muhalefet arasındaki düğümün çözüldüğünü³¹⁶ düşünmüşler, bu şekilde politik bir çıkmaza son verildiğini³¹⁷ gözlemlemişlerdir. Gerçekten de olaylar bu yönde gelişmiştir. Beyannameden bir kaç ay sonra otoriter eğilimli Recep Peker Başbakanlıktan istifa etmiş, 9 Eylül 1947'de³¹⁸ yerine Hasan Saka kabinesi kurulmuştur. 12 Temmuz Beyannamesi ile partilerarası ilişkiler olağanlaşma³¹⁹ sürecine girmiştir.

12 Temmuz Beyannamesinde yer alan demokratik esinti, 13-17 Kasım 1947 tarihleri arasında toplanan C.H.P. 7.Büyük Kurultay'ını da etkilemiştir.

³¹⁴ Bozdağ, Agy., s.38-42.

³¹⁵ Feroz Ahmed, Agy., s.41.

³¹⁶ Aydemir, Agy., s.459.

³¹⁷ Karpat, Agy., s.169.

³¹⁸ Cumhuriyet, 10 Eylül 1947.

³¹⁹ Karpat, Agy., s.171.

Bir yandan Peker'in Başbakanlıktan istifası ve C.H.P. 7.Büyük Kurultayı'nda alınan ılımlı kararlar, kamuoyunun 12 temmuz Beyannemesinde vaadedilen özgürlük politikasının yürütüleceğine³²⁰ olan inancını pekiştirmiştir. İsmet İnönü, Kurultay'ın daha açış konuşmasında bunu dile getirmiştir. İnönü, Kurultay'da yaptığı konuşmada: "1945'ten beri demokratik rejimin unsurlarını tamamlamaya çalışıyoruz. Bu dönem genellikle sinir gerginliği içinde geçmiştir. 12 Temmuz Beyannemesi, bu durumun ürünüdür³²¹." demiştir.

12 Temmuz Beyannemesi ile başlayan yeni demokratik süreçle, uzun tartışmalardan sonra yargı denetimi sağlayan³²² demokratik bir seçim kanunu 16 Şubat 1950'de Meclis'ten geçmiştir³²³. Son seçim kanununun görüşmelerinde yoğun tartışmalar olmuş, ancak demokratik bir uzlaşmaya varıldıktan sonra Demokrat Partililer de tasarının lehinde³²⁴ oy vermişlerdir. Ardından, hiç bir kuşkuya yer bırakmayacak biçimde³²⁵, tam demokratik koşullarda³²⁶ yapılan 14 Mayıs 1950 milletvekili seçimiyle Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk kez siyasal iktidar el değiştirmiştir.

³²⁰ Karpaz, Agy., s.183.

³²¹ Goloğlu, Agy., s.189.

³²² Timur, Agy., s.189.

³²³ Feroz Ahmad, Agy., s.61.

³²⁴ Eroğlu, Agy., s.44.

³²⁵ Timur, Agy., s.92.

³²⁶ Lewis, Agy., s.311.

SONUÇ

Türkiye’de yirmiyedi yıllık tek parti döneminde çok partili siyasal sisteme geçmek için Anayasal bir engel³²⁷ yoktu. Çok partili düzene geçmek için 1946’ya kadar olan dönemde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Fırka denemesi olmak üzere iki kez tam demokrasiye geçme girişiminde bulunulmuştur. Ancak izinle kurulan iki parti de kapatılmıştır. Kapatılma gerekçeleri rejimin geleceği için oluşturdukları sakıncalara dayanır. Fakat Atatürk’ün önderliğinde kurulan Cumhuriyetin çoğulcu siyasal sisteme geçme düşünceleri hep var olmuştur³²⁸. Çok partili sisteme geçiş ile ilgili kararları yine Mustafa Kemal’in kurduğu parti almıştır. Cumhuriyet kurulduktan sonra demokrasinin işlemlerini olanaklı kılacak maddi ve manevi temellerin oluşumu beklenmiş, zamanla çok partiye dayanan sistem de ortaya çıkmıştır.

Türkiye’de demokrasiye geçişi Demokrat Parti’nin kuruluşu sembolize eder. Demokrat Parti’nin kuruluşu ile o zamana kadar toplumun gündemine gelmemiş hak ve özgürlük kavramları geniş ölçüde tartışılmaya başlanmıştır. Bu tartışmayı Demokrat Parti başlatmıştır.

Demokrat Parti’nin kurulmasında dış dünyadaki gelişmelerin etkisi göz ardı edilemez. İkinci Dünya Savaşını demokratik cephenin kazanması, çoğulcu sistemin güç kazanması açısından uygun koşulları oluşturmuştur. Dünyada demokrasiden yana bir kamuoyu oluşmuş,³²⁹ öte yandan demokratik yapıdaki yönetimlerin kurulmasını öngören Birleşmiş Milletler Anayasası imzalanmıştır.

³²⁷ Bayar, Agy., s.5.

³²⁸ Aydemir, Agy., s.54.

³²⁹ Yetkin, Agy., s.228.

Demokrat Parti'nin kuruluşu bir muvaza olayı olarak görülmez. Evet, yönetim D.P.'nin kurulmasına izin vermiş, Celal Bayar'ı da istenen lider olarak görmüştür. Ancak Demokrat Parti kurulmadan önce, 1945 yazında kurulan ve Demokrat Parti kurulduktan sonra ortaya çıkan siyasal partiler de olmuştur³³⁰. Hiç biri Demokrat parti gibi bir gelişme gösterememiştir. Demokrat Parti'yi bir muvaza partisi olarak görebilmek için 1945'ten sonraki dönemde diğer muhalefet partilerinin kurulmasına izin verilmemesi gerekirdi. Oysa, D.P.'den başka siyasal partiler de kurulmuş ve aynı yasal zeminde çalışmışlardır.

Demokrat Parti'nin kuruluşu öncesi ve sonrası, iktidarın yok edici bir hareketiyle karşılaşmadığı görülür. Ancak Parti'nin kuruluş sürecinde çok çetin evreler vardır. Özellikle Peker Hükümeti zamanında iktidardan gelen çok sert saldırılar olmuştur. Bunları, çok partili siyasal sisteme geçişin sancıları olarak görüyoruz.

Demokrat Parti'nin Cumhuriyet döneminde kurulan diğer siyasal partilerden kuruluş özellikleri açısından farkları vardır. Demokrat Parti'nin dışındaki partiler elit kesimin tavandan örgütlediği³³¹ ve tabana yaymaya çalıştığı partiler olarak belirlenmişlerdir. Demokrat Parti ise iktidarın yürüttüğü politikalarından memnun olmayan kesimlerin birleşmesiyle kurulan bir partidir. Geniş toplumsal kesimlerde hızla örgütlenebilmiş, ilgi görmüştür. Durumun böyle gelişmesinde Türkiye'nin koşulları belirleyici olmuştur.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşına girmediyse de savaş kaynaklı sorunları alabildiğince yaşamıştır. Demokrat Parti, dönemin sorunlarını politik malzeme olarak çok iyi biçimde kullanmıştır. Ekonomik ve sosyal

³³⁰ Akkerman, Agy., s.44.

³³¹ Ağaoğlu, Agy., s.9 (Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri-Bir Soru)

sorunlardan daha çok özgürlük ve eşitlik söylemini ön planda tutmuştur. Halk yaşadığı sorunlardan ezildiği için Demokrat Parti'ye umut bağlamış, karşısında kendisine somut çözüm yolları gösteren bir parti olmasa bile C.H.P.'ye karşı D.P.'yi tercih etmiştir.

Türkiye'nin demokrasiye geçmesinde, Demokrat Parti'nin kurulması kadar 1946 seçimlerinin de büyük önemi vardır. Yapılışı öncesi ve sonrası büyük siyasal tartışmalara yol açan 21 Temmuz 1946 seçimi, tüm olumsuz yanlarına rağmen Türkiye için demokratik bir deneme olmuştur. 1946 seçimleri anti demokratik nitelikleri bir yana, halkın siyasete katılmasını sağlaması bakımından önemli bir demokratik aşamadır. Bu seçimlerden sonra, T.B.M.M.'de iktidarın karşısında örgütlü, açık bir muhalefet oluşmuştur. Seçimlerden sonra oluşan açık muhalefet, kendisi için kalıcı güvenceler bulmuştur. D.P.'nin kuruluşu ve 1946 seçimleri bütün yetersizlikleri ve eksiklikleri ile birlikte Türkiye'nin çok partili sisteme geçişinin kapılarını aralamıştır.

METİN İÇİNDE GEÇEN KISALTMALAR

- D.P. : Demokrat Parti
 C.H.P. : Cumhuriyet Halk Partisi
 A.B.D. : Amerika Birleşik Devletleri
 T.B.M.M. : Türkiye Büyük Millet Meclisi
 md. : madde
 Agy. : Adı geçen yayın.

BİBLİYOGRAFYA

- Bernard LEWIS, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çev.Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.
 Celâl BAYAR, Başvekilim Adnan Menderes, Derleyen İsmet Bozdağ, Baha Mat., İstanbul.
 Cem EROĞUL, Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, İmge Kitabevi, 2.Baskı, Ankara, 1950.
 Cemil KOÇAK, Türkiye Tarihi, 4.C., Çağdaş Türkiye, Cem Yayınevi, İstanbul, 1990.
 Çetin YETKİN, Türkiye'de Tek Parti Yönetimi, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1983.
 Fahir ARMAOĞLU, 20.y.y. Siyasi Tarihi (1914-1980), Tisa Mat., Ankara, 1984.
 Feroz AHMAD, Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976.

- İsmet BOZDAĞ, Demokrat Parti ve Ötekiler, Kervan Yayınları, İstanbul, 1975.
- Kemal H.KARPAT, Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Ekonomik Kültürel Temeller), İstanbul Mat., İstanbul, 1967.
- Mahmut GOLOĞLU, Demokrasiye Geçiş, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1982.
- Mahmut GOLOĞLU, Milli Şef Dönemi (1939-1945), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1974.
- Mehmet KABASAKAL, Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960), Tekin Yayınevi, Yaylacık Mat., İstanbul, 1991.
- Metin TOKER, Tek Partiden Çok Partiye, Milliyet Yayınları, Baha Mat., İstanbul, 1974.
- Naki Cevat AKKERMAN, Demokrasi ve Türkiye’de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar, Ulus Basımevi, Ankara 1950.
- NİL TÜRKER, Türk Siyasal Yaşamındaki Bir Dönemin Sonu: 1946, Yıldız Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Çalışması, 1991.
- Rifat UÇAROL, Siyasi Tarih, Filiz Kitabevi, 3.Baskı, İstanbul, 1985.
- Samet AĞAOĞLU, Demokrat Parti’nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri-Bir Soru, İstanbul, 1972.
- Samet AĞAOĞLU, İki Parti Arasındaki Farklar, Arbas Mat., Ankara, 1947.
- Taner TİMUR, Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş, İletişim Yayınları, Şefik Mat., Ayhan Mat., İstanbul, 1991.
- Tarık Zafer TUNAYA, Türkiye’de Siyasal Partiler 1859-1952, Doğan Kardeş Yayınları A.Ş.Bas., İstanbul, 1952.
- Şerif MARDİN, Demokratik Memleketlerde Siyasal Partiler, Balkanoğlu Mat.Ltd.Şt., Ankara, 1962.

Şevket Süreyya AYDEMİR, Menderes'in Dramı (1899-1960) Remzi
Kitabevi, Yükselen Mat., İstanbul, 1969.

Şevket Süreyya AYDEMİR, İkinci Adam, İsmet İnönü, II.C. Remzi Kitabevi,
II.Baskı, İstanbul, 1968.

Milli Korunma Kanunu, C.H.P. Basımevi, Aydın, 1940.

Ulus (1946 yılı)

Vatan (1944,1945,1946 ve 1947 yılları)

Cumhuriyet (1945,1946 ve 1947 yılları)

T.C.Resmi Gazete, 6 Haziran 1946, Sayı:6326.

ÖZGEÇMİŞ

CEMİL KILIÇ

1963 yılında Giresun'un Eynesil ilçesinde doğdu. İlköğrenimini Eynesil'e bağlı Dereköy'de tamamladıktan sonra 1983'te Eynesil Lisesi'ni bitirdi. 1988 yılında Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Eğitimi Coğrafya öğretmenliği bölümünden mezun oldu.

Bir süre Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu'nda yönetim memurluğu yapıp, 1992'de öğretmenliğe başladı. İki yılı aşkın süre Mardin'in Derik ilçesi Gündoğdu köyünde görev yaptı. 1994 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümüne giren Cemil Kılıç halen İstanbul'da sınıf öğretmeni olarak çalışmaktadır.